

HEYDƏR ƏLİYEV
HEYDAR ALIYEV
ГЕЙДАР АЛИЕВ

MINİLLİKLƏRİN QOVUŞUĞUNDA
AT THE JUNCTION OF MILLENNIUMS
НА СТЫКЕ ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ

HEYDƏR ƏLİYEV
HEYDAR ALIYEV
ГЕЙДАР АЛИЕВ

107607

MİNİLLİKLƏRİN QOVUŞUĞUNDA
AT THE JUNCTION OF MILLENNIUMS
НА СТЫКЕ ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ

XXI
YNE

Bakı-2001

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

13(2A) 7-8, 011

**Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti
Heydər Əliyevin
yeni 2001-ci il,
yeni əsr və
üçüncü minillik
münasibətilə
Azərbaycan xalqına
müraciəti**

Möhtərəm həmvətənlər!
Əziz bacı və qardaşlar!
Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları!

Yeni ilin, yeni əsrin, yeni minilliyin ərəfəsində sizi – bütün Azərbaycan xalqını, müstəqil Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşını, ölkəmizin hüdudlarından uzaqlarda yaşayan soydaşlarımızı bu əlamətdar hadisə münasibətilə şəmimi qəlbdən təbrik edir, hamınıza cəsağlığı, xoş əhval-ruhiyyə və səadət arzulayıram.

Dünyanın hər yerində yeni minilliyin və yeni əsrin başlanmasına həsr olunmuş çoxsaylı konfrans, forum və müxtəlif simpoziumlar keçirilməkdədir. Dünya ictimaiyyətinin nümayəndələri, müxtəlif ölkələrin dövlət və özəl qurumlarını təmsil edən şəxslər və tanınmış siyasi xadimlər keçmişə nəzər salaraq, yeni minilliyin astanasında bəşəriyyətin qarşılaşa biləcəyi problemlər üzərində düşünür və gələn yüzillikdə öz ölkələrini və ümumən dünyanı necə gördükləri barədə fikirlərini bildirirlər.

Bu günlərdə imzaladığım xüsusi sərəncamla yeni ilin, yeni əsrin, yeni minilliyin qarşılınması ilə bağlı Azərbaycanda keçiriləcək tədbirlərin planını təsdiq etdim. XXI əsrin, yeni minilliyin başlanğıcında ölkəmizin qarşısında duran siyasi və sosial-iqtisadi problemlər sözsüz ki, bu tədbirlər çərçivəsində geniş müzakirə olunacaqdır.

Bütün bəşəriyyətlə birgə Azərbaycan xalqı da XXI əsrə, üçüncü minilliyə böyük nikbinliklə qədəm qoyur. Əsr başa çatır, onunla birlikdə tarixin ikiminillik dövrünə yekun vurulur. Əsrlərin və minilliklərin qovuşduğu bu gün tarixin xüsusi bir anıdır. Hər bir bəşər övladı kimi, Azərbaycan vətəndaşı da sözsüz ki, belə tarixi hadisənin məhz onun taleyinə, onun həyatına təsadüf etməsindən böyük şərəf və qürur hissi

duyur. İki əsrin şahidi olmaq səadəti hər insana nəşib olmur. Bu bizim payımıza düşübdür. Azərbaycan da yaşayır. Deməli, onlar bu tarixi anda üç əsrin şahidlərinə çevriləblər. Bizim gənc nəşlin nümayəndələri, əlbəttə ki, xüsusi hisslər keçirirlər və XXI əsrdə Azərbaycanın layiqli vətəndaşları olaraq bu tarixi günləri dönə-dönə xatırlayacaqlar. Orta nəşlin nümayəndələri isə yeni əsrə, yeni minilliyə XX əsrin bir çox hadisələrinin bilavasitə iştirakçısı və şahidi olaraq qədəm qoyurlar. Beləliklə, zamanın və tarixin bu nadir anları, əslində, bütün nəşilləri tarixə qovuşdurur.

Baş vuruğumuz yüzillik bəşəriyyətin yaddaşında sürətli elmi-texniki tərəqqi ilə və iki dünya müharibəsində tökülmüş qanlarla, imperiyaların süqutu və yeni suveren dövlətlərin yaranması ilə, "soyuq müharibə"nin doğurduğu gərginliklə, sülh, sabitlik və əmin-amanlıq naminə göstərilən kollektiv səylərlə qalacaqdır.

Dünya inkişafının indiki mərhələsinin başlıca meyilləri mədəni inteqrasiya və qloballaşmadır. Əgər bəşəriyyət XX əsri elmi inkişafın nailiyyətlərinin yaratdığı xoş ümidlərlə qarşılımışdısa, qloballaşma prosesi çox vaxt heç də nikbinlik doğurmur. Bu mürəkkəb və birmənalı qiymətləndirilməyən prosesin perspektivləri hamımızı düşündürür. Qloballaşma dövlətlərin sabit inkişafının, bütövlüyünün və idarəetmə sistemlərinin stabilliyinin təmin olunmasına, iqtisadi münasibətlərdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına, xalqların rifah halının yüksəldilməsinə kömək etməlidir. Sözsüz ki, beynəlxalq hüquq prinsipləri və normalarının aliliyi, dəyişikliklərin təkamül xarakteri, qarşılıqlı etimad və ümumbəşəri dəyərlərə sədaqətlə yanaşı hər bir ölkənin səciyyəvi milli cəhətlərinin də nəzərə alınması bu prosesin müəyyən edici istiqamətləri olmalıdır. Təbii ki, qloballaşmanın bir çox ölkələr üçün yaratdığı problemlər bizi də düşündürür.

Bir tərəfdən, Azərbaycan da qloballaşmanın inkişafına öz töhfəsini verir. Ölkəmiz dünya miqyasında geostrateji əhəmiyyətə malik olan əlverişli coğrafi mövqeyindən, zəngin təbii ehtiyatlarından və böyük potensialından istifadə edərək, Şərqlə Qərblə arasında körpü rolunu səmərəli surətdə həyata keçirməyə qadirdir. Azərbaycan Böyük İpək yolunun bərpası, Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin yaradılması və Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatlarının hasilatı və dünya bazarlarına nəqli üçün çox böyük səylər göstərir. Dünyanın bir çox dövlətlərinin hərtərəfli inkişafı üçün bu layihələrin həlledici əhəmiyyəti var. Bunlar səmərəli beynəlxalq əməkdaşlığa təkan verəcək

və global inkişafa müsbət təsir göstərəcəkdir. Digər tərəfdən isə, Azərbaycan hələ də müasir texnologiyaların mənimsənilməsi və geniş istifadə olunması yolunda bir çox çətinliklərlə qarşılaşır. Bəşəriyyətin qədəm qoyduğu müasir inkişaf mərhələsində öz layiqli yerimizi tapmaq üçün gərək biz zamanın tələbləri ilə uyğunlaşa bilək, qarşımızda duran bir çox ciddi problemləri həll etməyə qadir olaq, ümdə vəzifələrimizə uyğun müvafiq proqramları həyata keçirməyə nail ola bilək.

Azərbaycan Respublikası artıq dünya birliyinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. İstiqlaliyyət əldə etdikdən sonra dövlətimiz qısa müddətdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının, İslam Konfransı Təşkilatının, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin, Qara Dəniz Ölkələri İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının, İslam İnkişaf Bankının, Asiya İnkişaf Bankının üzvü olmuş, Parlamentlərarası İttifaq, Avropa Şurası, Avropa Birliyi, Avropa Parlamenti, NATO və başqa beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmışdır.

XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti, şübhəsiz ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasıdır. Öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlini qoymuşdur. Məhz bu müddət ərzində Azərbaycan xalqı öz müstəqil dövlətinin Konstitusiyasını qəbul etmiş, qanunvericiliyini, hakimiyyətin bölünmə prinsiplərini, hüquq normalarını dünya standartlarına uyğunlaşdıraraq digər dövlətlərlə hərtərəfli əməkdaşlığa hazır olduğunu nümayiş etdirmişdir. Bu illər ərzində yaşayışımızın bütün sahələrini əhatə edən köklü dəyişikliklər və dərin islahatlar həyata keçirilmişdir. Azərbaycan öz milli neft strategiyası və konsepsiyasını həyata keçirməyə başlamış, xarici dövlətlərin aparıcı neft şirkətləri ilə müqavilələr bağlayaraq dünya iqtisadiyyatına qovuşmasını təmin etmişdir.

Bu gün biz müstəqilliyimizin əldə olunması, qorunub saxlanılması yolunda böyük xidmətləri olan şəxsiyyətlərin, istiqlalımız naminə şəhid olan Azərbaycan övladlarının əziz xatirəsini dərin ehtiram hissi ilə yad edirik. Bu əziz gündə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti banilərinin ruhu qarşısında, bolşevik terrorunun, repressiyaların, kütləvi deportasiyaların, soyqırımların, Qanlı Yanvar faciəsi qurbanlarının və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid olmuş bütün vətəndaşlarımızın xatirəsi qarşısında baş əyib Allahdan onlara rəhmət diləyirik.

Baş a çatmaqda olan XX əsr Azərbaycan xalqının taleyində mühüm rol oynamış bir dövr olmuşdur. Bəzi siyasətçilər XX əsri neft əsri adlandırırlar. Həqiqətən də, neftin bu əsrdə dünya siyasətində və iqtisadiyyatında oynadığı müstəsna rol danılmazdır. Azərbaycanın dünyada məhz neft mərkəzlərindən birinə çevrilməsi bizə bir çox xalqların neçə-neçə əsr ərzində çatdığı zirvələri qısa müddətdə fəth etmək imkanı verdi.

Bəşəriyyətin həyatında misilsiz rol oynayan neft Odlar Yurdu Azərbaycanın hələ qədim dövrlərdən ön mühüm sərvətlərindən biri olmuşdur. Neftdən geniş istifadə olunması dünyada elmin, texnikanın, iqtisadiyyatın, xüsusilə sənaye istehsalının sürətli inkişafına güclü təkan verərək insan həyatında köklü dəyişikliyin yaranmasına səbəb olmuşdur. Tarixə “kerosin dövrü” kimi daxil olmuş XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində neftdən alınan bu məhsul işıq mənbəyi idi. Sonralar qaz və elektrik vasitəsilə işıqlandırma məhsulu olaraq qalmışdır.

Daxiliyanma mühərrikinin kəşfi neftdən istifadə olunmasında yeni dövr açdı. XX əsrin əvvəllərindən etibarən başlanan “mazut və benzin dövrü” neftdən gəmi, parovoz və avtomobil kimi nəqliyyat vasitələri üçün istifadə olunması ilə onun əhəmiyyətini xüsusilə artırdı. Birinci dünya müharibəsi illərində isə neft artıq strateji əhəmiyyətli məhsula çevrildi.

XX əsr bəşər tarixində nə qədər mühüm hadisələrlə zəngin olsa da, qətiyyətlə demək olar ki, bu əsri səciyyələndirən, onun simasını müəyyən edən başlıca cəhət elmi-texniki tərəqqinin misli görünməmiş böyük vüsət alması olmuşdur. XX əsrdə əldə edilmiş bütün elmi-texniki nailiyyətlərin təməlinə isə məhz neft durur. Enerji mənbəyi, yanacaq məhsulu kimi nefti əvəz edəcək müxtəlif maddələr və üsullar tapmaq yolunda aparılan axtarışlarda bir çox uğurlar qazanılsa da, təbiətin bəşəriyyətə bəxş etdiyi bu olduqca əlverişli xammalın tam ekvivalenti hələ ki, tapılmamışdır.

Neftin elmi-texniki tərəqqidə, dünya iqtisadiyyatının inkişafında oynadığı böyük rol XX əsrdə onu ayrı-ayrı ölkələrin daxili və xarici siyasətinin, beynəlxalq siyasətin təsirli amillərindən birinə, mühüm geosiyasi və geostrateji faktora çevirdi. Neft mənbələri, neft bazarları uğrunda gedən kəskin mübarizə dünyada qüvvələr nisbətinin formalaşmasına, beynəlxalq siyasətin gedişinə öz güclü təsirini göstərdi. Tarixin belə bir təəssüf doğuran gerçəkliyi də var ki, bəzi neftçıxaran ölkələr bu qiymətli sərvətdən öz xalqlarının firavanlığı və tərəqqisi

üçün istifadə etmək imkanından uzun illər ərzində məhrum olmuş, böyük dövlətlərin güclü təzyiqi nəticəsində müstəqil siyasət yeritmək imkanını itirmişlər. Həmin ölkələrin xalqları öz təbii sərvətlərinin tam sahibi olmaq uğrunda həmişə mübarizə aparmış və öz məqsədlərinin həyata keçirilməsinə bu və ya digər dərəcədə nail olmuşlar.

Azərbaycan xalqının da azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizəsində öz təbii sərvətlərinin sahibi olmaq arzusu əsas məqsədlərdən biri idi. Bu gün iftixar hissi ilə deyə bilərik ki, Azərbaycan xalqı uzun illər boyu üreyindən gəzdirdiyi arzusuna çatmışdır və o öz təbii sərvətlərinin, o cümlədən neftinin tam sahibidir və ondan necə istifadə edilməsini sərbəst surətdə müəyyən edir.

XX əsrdə Azərbaycanın neft hasilatı, o cümlədən Xəzər dənizində neftçıxarma sahəsindəki uğurları yüksək qiymətə layiqdir. Dünyada neft istehsalı sahəsində həyata keçirilmiş işlərin bir çoxu öz başlanğıcını Azərbaycan neftindən götürmüşdür. Neçə-neçə qazma üsulları, neft texnologiyaları, dənizdə neft çıxarılması üçün yaradılmış nadir Neft Daşları şəhəri Azərbaycan mütəxəssislərini bu sahədə dünyada aparıcı mövqelərə çıxartdı. Keçmiş SSRİ-nin yeni yaranan neft rayonlarının “İkinci Bakı”, “Üçüncü Bakı” adlandırılması buna əyani sübutdur. Ölkəmizdə neftçıxarmanın inkişafı elmin kimya, neft kimyası, geologiya kimi, sənaye istehsalının neft maşınqayırması, neftayırma, boru-prokat istehsalı, kimya, neft kimyası kimi sahələrinin vüsət almasına təkan verdi. Azərbaycanda neftlə bağlı sahələr üzrə böyük alim və mütəxəssislər ordusu yarandı.

Əvvəlki nəsillərin görkəmli nailiyyətlərini inkişaf etdirərək müstəqil Azərbaycanın bu günü və sabahı üçün böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edən neft strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi gələcək nəsillər üçün xoş güzəranın təməlini qoydu. Məhz 1994-cü ildə imzalanmış və “Əsrin müqaviləsi” adını almış saziş ilə XXI əsrdə Azərbaycanın dinamik inkişaf yolu müəyyən olunmuşdur.

Müstəqil Azərbaycanın neft strategiyasını ardıcıl həyata keçirərək biz böyük uğurlara nail olmuşuq. Gələcəkdə isə bu uğurlar daha da artacaqdır. Azərbaycan artıq indi bölgənin geosiyasi mərkəzinə çevrilmişdir. Azərbaycanın bölgədəki və onun hüduqlarından kənardakı vəziyyətə təsiri getdikcə artmaqdadır. Təbii ki, neft öz-özlüyündə bizim üçün heç də məqsəd deyildir. O, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişaf etdirilməsi, yeni sahələrin yaradılması, xalqın rifah halının yük-

səldilməsi kimi ali məqsədlərimizin uğurla həyata keçirilməsi üçün güclü bir vasitədir, əlverişli bir mənbədir. Tam qətiyyətlə demək olar ki, bu vasitədən səmərəli və məqsədyönlü istifadə etməklə, bu mənbədən lazımcına bəhrələnməklə biz yaxın gələcəkdə Azərbaycanı ən yüksək həyat səviyyəli ölkələrdən birinə çevirə biləcəyik. Əslində, yüzilliyin son günlərində biz “Əsrin müqaviləsi”nin, neft strategiyamızın uğurlu olduğunun bir daha şahidi olduq.

Əlbəttə ki, neft sahəsində əldə edilən uğurlar ilk növbədə Azərbaycanda mövcud olan qüdrətli insan potensialı ilə bağlıdır. Məhz Azərbaycan xalqının intellektual və yaradıcı imkanları ötən əsrdə, başa çatmaqda olan minillikdə dünya mədəniyyətinə bir çox maddi və mənəvi sərvətlər bəxş etməsi üçün zəmin yaratdı.

Keçdiyimiz yola nəzər salarkən aydın olur ki, biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyəti olan ölkəmizin həm dünəninə, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır.

Azərbaycanın taleyi belə getirmişdir ki, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə o, həmişə sivilizasiyaların qovuşduğunda olmuş və istər Qərbin, istərsə də Şərqlin çox güclü təsirini öz üzərində hiss etmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan insanlığın, bəşəriyyətin beşiyi olan unikal ölkələrdən biridir. Burada həyat çox erkən yaranmışdır və Azıx mağarasında tapılmış Azıxantrop Azərbaycanın ən qədim ibtidai insan məskənlərindən biri olmasını sübut edir. Qobustandakı və Gəmiqayadakı qayaüstü təsvirlər və petroqliflər, Kür-Araz və Xocalı mədəniyyətinə aid maddi-mədəniyyət nümunələri, kurqan tapıntıları sübut edir ki, hətta miladdan əvvəlki minilliklərdə də Azərbaycanda inkişaf etmiş mədəniyyət mövcud olmuşdur.

Eramızdan əvvəl birinci minilliyin sonunda, eramızın birinci minilliyinin əvvəlində Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin təsirinə məruz qalmışdır. Məhz bunun nəticəsində tarixən ölkəmizdə müxtəlif dinlərə münasibətdə yüksək toleranqlıq və dözümlülük mühiti yaranmışdır. Yunan-Roma mədəniyyətinin, bütün antik sivilizasiyanın güclü təsiri altında inkişaf edən elm, ədəbiyyat və incəsənətimiz çox erkən dövrlərdə özünəməxsus forma və məzmununa malik olmağa başlamışdır. Bununla yanaşı, sözsüz ki, bizim zəngin mədəniyyətimizin formalaşmasına müxtəlif mərhələlərdə həm zərduştilik, yəhudi, xristian, həm də islam mədəniyyətlərinin təsiri olmuşdur. Karvan yolları-

nın üstündə yerləşərək “Böyük ipək yolu”nun mühüm mərkəzlərindən biri olmuş Azərbaycan müxtəlif siyasi baxışların, iqtisadi münasibətlərin, dövlətçilik formalarının təsirini öz üzərində hiss etmişdir.

İkinci minilliyin tarixi əyani surətdə göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətində öz dəst-xətti ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində bəşər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi azərbaycanlılar dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr vermişlər. Bizim əcdadlarımız ibtidai insanın mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratmışlar. Bunu istər Azərbaycan ərazisində arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış abidələr, istərsə də bu günümüzdə qədər gəlib çatmış şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı ədəbi irsimiz sübut edir.

2000-ci ildə 1300 illik yubileyini təntənə ilə qeyd etdiyimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi möhtəşəm bir abidəyə malik olmaq da onu göstərir ki, bu torpaqda hələ bizim eramıza qədərki dövrdə böyük bir mədəniyyət mövcud olmuşdur.

Xalqımızın əsrlər boyu yaratdığı mədəniyyət və ədəbiyyat nümunələri həyat eşqi, azadlıq və müstəqillik duyğuları ilə aşılınmışdır. Dastanlarımız kimi möhtəşəm sənət abidələri, dünya sivilizasiya tarixində silinməz izlər qoymuş Qətran Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Əfzəlləddin Xaqani, Xətib Təbrizi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli kimi korifeylərin yaradıcılığı ümumbəşəri ideyaların tərənnümünə, haqqın, ədalətin, humanist idealların bərqərar olmasına xidmət etmişdir. Səfiəddin Urməvinin, Əcəmi Naxçıvaninin, Sultan Məhəmməd Təbrizinin dünya mədəniyyəti xəzinəsinə verdikləri incilər sənət-sevərləri indi də heyran qoyur.

Xalqımızın dünya elminə bəxş etdiyi töhfələrlə fəxr etməyə haqqı var. Nəsirəddin Tusinin, Əbülhəsən Bəhmənyarın, Şihabəddin Sühreverdinin və digər mütəfəkkirlərin adları dünya elm aləminə yaxşı tanışdır. Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda təşəkkül tapmış intibah dünya mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələrindən biridir. Bu intibah Azərbaycan xalqının həyatın müxtəlif sahələrində qazandığı böyük uğurlarının məntiqi nəticəsi idi.

Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, Vətənin bütövlüyü, xalqın birliyinin təcəssümü olmuşdur. Məhəmməd Cahan Pəhləvanın, Qızıl Arslanın, Uzun Həsənin, Şah İsmayıl Xətəinin və başqa dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın Vətən sevgisi və dövlətçilik his-

sini daha da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir.

Tarixi proseslərin gedişi ona gətirib çıxartdı ki, 1813 və 1828-ci illərdə imzalanan Gülüstan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycanı, onun tarixi torpaqlarını parçaladı, xalqımızı iki yerə böldü. Bu gün tam qətiyyətlə demək olar ki, bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlılar müstəqil Azərbaycan Respublikasını öz vətəni sayır, onu milli dövlətçiliyin, milli ruhun, milli dəyərlərin, milli mənəviyyətin və mədəniyyətin məbədi kimi yüksək qiymətləndirirlər. Bu, XX əsrdə təşəkkül tapmış azərbaycançılıq ideyalarının böyük vişet almasının məntiqi nəticəsidir.

XX əsrdə bizim qazandığımız uğurlar, o cümlədən müstəqil dövlət qurmaq əzminimizin köklərini uzaq və yaxın tariximizdə, xüsusilə XIX əsrdə formalaşmış və təşəkkül tapmış qaynaqlarda axtarıb tapmaq lazımdır. Bu qaynaqlar həm ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərin, Abbasqulu ağa Bakıxanov və Mirzə Kazım bəy kimi nadir insanların çox uğurlu yaradıcı fəaliyyətində öz əksini tapmış, həm də birbaşa milli maarifçilik ideyalarının gerçəkləşməsi ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycanda məhz bu dövrdə demokratik mətbuat, anadilli məktəb, dünyəvi teatr yaranaraq milli şüurun formalaşmasına güclü təkan verdi.

1872-ci ildə çar hökumətinin sərəncamı ilə neft üzərindən icarədarlıq sistemi ləğv olunduqdan sonra neft istehsalının inkişafı üçün yollar açıldı. Bundan sonra Bakıya güclü xarici kapital axını başlandı. 1883-cü ildə Zaqafqaziya dəmir yolu çəkildikdən sonra Rusiya və digər Avropa ölkələri ilə əmtəə mübadiləsi gücləndi. Bakı yerli və xarici sərmayə hesabına sürətlə kapitalistləşdirildi. 1896-1906-cı illərdə Bakı-Batum neft kəmərinin çəkilməsi xüsusilə əlamətdar bir hadisə oldu. Bundan sonra Bakı nefti dəniz və dəmir yolu ilə Rusiya və dünya bazarlarına çıxarıldı. Bakının bir tərəfdən Şimali Qafqaz və Rusiya ilə, o biri tərəfdən Tiflis və Qara dəniz sahilləri ilə kommunikasiya yaratması onun dünya əmtəə tədavülünə cəlb olunmasını sürətləndirdi. Məhz Bakı nefti sayəsində Rusiya neft hasilatına görə dünyada birinci yerə çıxdı. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri dünyada yeni münasibətlərin bərqərar olduğu bir dövr kimi Azərbaycan xalqının həyatının bütün sahələrində də öz təsirini göstərmişdir. Bu dövrün ictimai prosesləri iri sənaye şəhərinə çevrilmiş Bakını bütün Qafqazın iqtisadi mərkəzi etmişdir.

İqtisadi inkişaf əlaqədar olaraq bu dövrdə təhsil, elm, incəsənət və ədəbiyyat sahələrində böyük canlanma başlandı. Bakı, Gəncə,

Naxçıvan, Şuşa, Şəki, Salyan və sair şəhərlərdə yeni tipli şəhər və qəza məktəbləri açıldı. Qori müəllimlər seminariyasının məzunlarından olan Cəlil Məmmədquluzadə, Süleyman Sani Axundov, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Həbib bəy Mahmudbəyov, Rəşid bəy Əfəndiyev, Firudin bəy Köçərli kimi görkəmli maarifçilər təhsildə gedən islahatlara güclü təkan verirdilər. Artıq yeni üsullu təhsil metodunun mütərəqqiliyini başa düşənlər “üsuli-cədid” məktəblərini açmağa çalışırdılar. Şamaxıda Seyid Əzim Şirvani, Şuşada Mir Möhsün Nəvvab, Lənkəranda Mirzə İsmayıl Qasir, İrəvanda Mirzə Kazım Əskərzadə ənənəvi təlim və tədrisdən əl çəkərək yeni üsulla dərs verirdilər. Bu məktəblərdə ənənəvi fənlərlə yanaşı tarix, rus dili, coğrafiya və təbiət dərsləri də tədris edilirdi. 80-ci illərdən başlayaraq “Rus-tatar məktəbi” adı ilə tanınan dördillik ibtidai məktəblər açıldı. Yeni tipli məktəblərin şəbəkəsi genişləndi. 1896-cı ildə Bakıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin himayəsi ilə yaradılan qızlar məktəbi Azərbaycan qadınlarının maariflənməsində müstəsna rol oynamışdır.

Maarifçilik hərəkatının genişlənməsi Azərbaycandan xarici ölkələrə ali təhsil almağa gedənlərin sayının get-gedə artmasına gətirib çıxardı. Xaricdə ali təhsil aldıqdan sonra Vətənə qayıdan ziyalılar Azərbaycanda maariflənmə meyillərini dəstəkləyən qüvvələri öz ətrafında birləşdirdilər, milli mətbuat və milli teatrın yaranması üçün zəmin yaratdılar.

Bakının inkişafı, əhalinin artması, ziyalı qüvvələrin yetişməsi, informasiya məkanının genişlənməsi milli mətbuatın yaranması ehtiyacını doğururdu. Bunu ilk dərk edən görkəmli maarifçi Həsən bəy Zərdabi bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparırdı. 1875-ci il iyulun 22-də “Əkinçi” qəzetinin ilk nömrəsi çıxdı və bununla Azərbaycan mətbuatının bünövrəsi qoyuldu. Cəlil Məmmədquluzadənin təşəbbüsü və başçılığı ilə nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəinki Azərbaycanın, hətta bütün Şərqi mətbuat tarixində özünəməxsus məktəbin əsasını qoydu. Bu, Azərbaycanda milli mətbuatın formalaşmış öz təbii inkişaf axarına düşməsindən xəbər verirdi.

Həmin dövrdə mədəniyyətin ən böyük nailiyyətlərindən biri də milli teatrın yaranmasıdır. Məlumdur ki, Mirzə Fətəli Axundovun komediyaları hələ əsrin 50-ci illərində Peterburq və Tiflisdə tamaşaya qoyulmuşdur. 1873-cü ildə Həsən bəy Zərdabi Nəcəf bəy Vəzirovla birlikdə milli Azərbaycan teatrının əsasını qoydu. Bakıda azərbaycanlı tələbələrdən ibarət aktyor truppasının köməyi ilə Mirzə Fətəli Axun-

dovun komediyaları səhnəyə qoyuldu. İlk tamaşa “Lənkəran xanının vəzir”, sonrakı isə “Hacı Qara” olmuşdur. Bakı tamaşasından sonra 70-ci illərin ikinci yarısında Quba və Şəkiddə Azərbaycan dilində teatr tamaşaları təşkil edildi. Diqqətəlayiq cəhətdir ki, teatr tamaşalarının verilməsində Qori müəllimlər seminariyasının məzunları fəal rol oynamışlar. 1879-cu ildə Şəkiddə Rəşid bəy Əfəndiyev, 1882-ci ildə Şuşada Yusif bəy Məlikhaqəzərov, 1883-cü ildə Naxçıvanda Məhəmmədağa Sidqi teatr həvəskarlarının köməyi ilə Axundovun komediyalarından tamaşalar vermişlər.

XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan teatrının canlanma dövrü oldu. Dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” operasının 1908-ci ildə ilk tamaşası ilə Azərbaycanda və bütün Şərqdə opera sənətinin təməli qoyuldu. Müslüm Maqomayev 1916-cı ildə yaratdığı “Şah İsmayıl” operası da Azərbaycan səhnəsində həmişəlik yer tutdu. Üzeyir Hacıbəyov həm bəstəkar, həm də dramaturq kimi 1909-1913-cü illərdə yazdığı musiqili komediyalarla Azərbaycan teatrına operetta janrını gətirdi.

O dövrdə Uilyam Şekspirin, Fridrix Şillerin, Nikolay Qoqolun, Lev Tolstoyun əsərləri Azərbaycanda tamaşaya qoyulurdu ki, bu da Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafına təsir göstərirdi. Təməli Mirzə Fətəli Axundovla qoyulan ədəbi məktəb Azərbaycan dramaturqlarının yaradıcılığında əsrin ən qüvvətli və qabaqcıl ədəbi hərəkatına çevrildi, ədəbiyyatda demokratik ideyalar getdikcə daha geniş yayılmağa başladı. Bu hərəkat XX əsr ədəbiyyat, mədəniyyət və siyasətinin nəhəng simalarının yetişməsi üçün zəmin yaratdı.

Yeni dövrün ədəbiyyatının formalaşmasında Nəcəf bəy Vəzirovun, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Süleyman Sani Axundovun, Üzeyir bəy Hacıbəyovun, Nəriman Nərimanovun, Haşım bəy Vəzirovun, Cəlil Məmmədquluzadənin, Abbas Səhhətin, Məhəmməd Hədinin, Abdulla Şaiqin, Əlibəy Hüseynzadənin, Əhməd Ağaoğlunun, Əhməd Cavadın, Hüseyn Cavidin və başqalarının əvəzsiz xidmətləri var idi.

XX əsrə qədəm qoyan Azərbaycan artıq bir çox sahələrdə, o cümlədən mədəniyyət, maarif və milli mətbuat sahələrində olduqca mühüm nailiyyətlər əldə etmişdi. Ən başlıcası isə Azərbaycanda müasir burjuaziya təbəqəsi formalaşmış ölkənin ictimai həyatında mühüm rol oynamağa başlamışdı. Bu dövrdə Azərbaycan ziyalılarının müxtəlif sahələrdə göstərdiyi fəaliyyət milli dirçəliş, milli oyanış, milli ruhun

aşılması proseslərinə xidmət edirdi. Beləliklə, XIX əsrdən başlanan müəkkəb ictimai-siyasi proseslərin gedişi Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı, yeni mühitdə formalaşan görkəmli ictimai və siyasi xadimlərimiz əsrin çağırış və tələblərinə layiqincə cavab verməyə qadir oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün münbit zəmin yarandı. Bu dövrü XX əsr Azərbaycan tarixinin birinci mərhələsi adlandırmaq olar.

Azərbaycan üçün ikinci mərhələ Çar Rusiyası dağıldandan sonra ölkəmizin ilk dəfə dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi dövrüdür.

Həmin dövrdə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddət ərzində həyata keçirdiyi ciddi tədbirlər sayəsində bütün dövlətçilik atributları – öz parlamenti, hökuməti, ordusu və pul vahidi olan müstəqil, suveren bir dövlətə çevrildi. O, bütün dövlətçilik göstəricilərinə və prinsiplərinə görə Şərqdə ilk demokratik respublika idi. Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi tarixi Bəyannamə yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətinin başlıca prinsiplərini bütün dünyaya bildirdi. Bəyannamədə elan edilmiş prinsiplər – Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını müəyyən etmək, insanların hüquq bərabərliyinə hörmət, bütün xarici dövlətlərlə, habelə qonşu xalqlarla dinclik və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq, bir-birinin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmaq prinsipləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq nüfuzunu artırdı. 1920-ci ilin yanvarında Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyi de-fakto tanındı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və müəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır. Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu. Bu cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadad bəy Rəfiyyəyev, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əli ağa

Şıxlinski, Sultan Məcid Qənizadə, Xəlil bəy Xasməmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qədərbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir.

Əsrin sonunda öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası Xalq Cümhuriyyətinin varisi olaraq Üzeyir Hacıbəyovun və Əhməd Cavadın yaratdıqları dövlət himnini, Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağını və gerbini bərpa elədi. Bu dövlətçilik atributları bu gün də hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün olduqca əzizdir.

Üçüncü mərhələ 1920-ci ilin aprelindən başlanır. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra da, ölkə öz müstəqilliyini saxlamış, aprelin 30-da Rusiya ilə Azərbaycan arasında hərbi-iqtisadi müqavilə imzalanmışdı. Azərbaycanda xarici ölkələrin nümayəndəlikləri, o cümlədən Rusiya konsulluğu da fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycanın bu dövrdə yürütdüyü uğurlu siyasətin təzahürlərindən biri kimi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması istiqamətində aparılan işlər, Moskva və Qars müqavilələri, Genüya konfransı sayıla bilər. 1920-ci ildə Bakıda Şərq Xalqlarının Birinci Qurultayı keçirildi. Bolşeviklər Şərq ölkələrinin yeni inqilabi dəyişikliklərə can atmaq arzusunda olmadıqlarını gördükdən sonra öz siyasi məqsədləri naminə Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanması ideyasından əl çəkdilər. 1921-ci ildə Zaqafqaziya Federasiyasının yaradılması artıq müstəqilliyin itirilməsi yolunda atılan ilk addım oldu. 1922-ci il dekabrın 30-da SSRİ-nin yaranması isə Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoydu. O, bir sıra dövlətçilik atributlarını, o cümlədən bayraq, gerb, himn və konstitusiyasını qoruyub saxlamasına baxmayaraq, bir çox sahələrdə özünün beynəlxalq hüquq subyekti olmaq statusunu itirmişdi.

1922-1991-ci illər Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması və 70 il ərzində Azərbaycanın sovet hakimiyyəti, sovet dövləti çərçivəsində yaşaması dövrünü əhatə edir. Bu illərdə Azərbaycanda çox zəngin iqtisadi və intellektual potensial yaranmışdı. Bu potensialı xarakterizə etmək üçün bəzi faktlara müraciət edək.

20-30-cu illərdə Azərbaycan xalqının qəhrəman əməyi ilə neft sənayesində böyük yüksəliş əldə edilmiş, sənayenin yeni sahələri əmələ gəlmiş, elektrik stansiyaları tikilmiş, suvarma kanalları çəkilmiş, kənd təsərrüfatı dirçəldilmişdi. Azərbaycan ellikcə savadlanmış, orta ümumtəhsil məktəblərinin, xəstəxana və poliklinikaların, ali və

orta ixtisas məktəblərinin, elmi-tədqiqat və mədəni-maarif müəssisələrinin şəbəkəsi xeyli genişləndirilmişdi.

1937-ci ildə Azərbaycan SSR özünün Konstitusiyasını qəbul edir və mədəni inqilab adı altında geniş maariflənmə proqramlarını həyata keçirir. Təhsildə islahatlar gerçəkləşdirilir. Artıq İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Azərbaycanın dörd mindən çox ibtidai məktəbi, 16 ali məktəbi var idi. 1938-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı yaradıldı, Azərbaycanda teatr şəbəkəsi formalaşdı. Artıq 1940-cı ildə ölkədə 18 teatr fəaliyyət göstərirdi. 1937-ci ildə Üzeyir Hacıbəyovun yaratdığı "Koroğlu" operası Azərbaycan mədəniyyətində böyük bir hadisəyə çevrildi. Bütün bu uğurlarla yanaşı, 1937-1938-ci illərin repressiyaları Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə böyük zərbələr vurdu. Repressiya illərində 50 mindən artıq adam güllələnmiş, 100 mindən çox insan Sibir və Qazaxıstana sürgün edilmişdi. Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Tağı Şahbazi, Salman Mümtaz kimi böyük şəxsiyyətlər məhv edilmişdi.

İkinci Dünya müharibəsi illəri bəşəriyyətin XX əsrdə üzleşiyi ən ağır və dəhşətli dövr olmuşdur. İtaliyada və Almaniyada meydana çıxmış faşizm hərəkatı təkcə həmin ölkələrin xalqlarının deyil, bütün bəşəriyyətin həyatını böyük təhlükəyə məruz qoydu. Faşizm ideologiyası qısa müddət ərzində bir çox ölkələrin iqtisadi imkanlarından istifadə etməklə real dağıdıcı qüvvəyə çevrildi, dünya "olum ya ölüm" dilemması qarşısında qaldı. XX əsrin ən mühüm dərslərindən biri də o oldu ki, dünya dövlətləri öz aralarındakı siyasi, ideoloji, iqtisadi fərqlərə baxmayaraq bu ümumi təhlükə qarşısında kollektiv səylər göstərməsinin zərurətini dərk edə bildilər. Beləliklə də, dünya xalqlarının güclü antifaşist birliyi yarandı. Yalnız bunun sayəsində – antifaşist qüvvələrin fədakarlığı nəticəsində bəşəriyyəti bu böyük təhlükədən, ağır faciədən xilas etmək mümkün oldu. Biz fəxr edirik ki, dünyanın bu taleyüklü probleminin həll olunmasında – faşizm üzərində qələbədə Azərbaycan xalqının da mühüm payı olmuşdur.

Azərbaycan xalqı İkinci Dünya müharibəsində həm döyüş meydanlarında, həm də "arxa cəbhə"də əsl şücaət və əzmkarlıq nümunələri göstərmişdir. Müharibə başlandıqdan sonra keçən qısa müddət ərzində respublika ərazisində 87 qırıcı batalyon, 1124 özünümüdafiə dəstəsi təşkil edilmişdi. 1941-1945-ci illərdə respublikanın 600 mindən çox oğlan və qızı cəbhəyə getmişdi. Azərbaycan diviziyaları Qafqazdan Berlinədək şanlı döyüş yolu keçdilər. Azərbaycandan 130-a qədər

adam Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına, 30 nəfər azərbaycanlı döyüşçü isə Şöhrət ordeninin hər üç dərəcəsinə layiq görüldü. 170 mindən çox azərbaycanlı əsgər və zabıt SSRİ-nin orden və medalları ilə təltif edildi. İki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Həzi Aslanov, Sovet İttifaqı Qəhrəmanları İsrail Məmmədov, Aslan Vəzirov, Adil Quliyev, Ziya Bünyadov, Gəray Əsədov, Məlik Məhərrəmov, Mehdi Hüseynzadə, generallar Mahmud Əbilov, Akim Abbasov, Tərhan Əliyərbəyov, Hacıbaba Zeynalov və bir çox başqaları öz qəhrəmanlıqları ilə xalqımızın şanlı tarixinə yeni səhifələr yazdılar.

Respublikada iqtisadiyyatın hərbi qaydada yenidən qurulması sahəsində böyük işlər görüldü. Yüngül, toxuculuq və yeyinti sənayesi tamamilə cəbhə üçün məhsul istehsalına keçdi. Qısa müddət ərzində Bakı döyüşən ordunun mühüm cəbbəxanalarından birinə çevrildi. 1942-ci ildə Bakıda 130 növ müxtəlif silah, hərbi sursat istehsal edilirdi. Böyük çətinliklərə baxmayaraq, neftçilər fədakarlıqla çalışır, cəbhəni və iqtisadiyyatın bütün sahələrini yanacaq təmin edirdilər. Akademik Yusif Məmmədəliyevin rəhbərliyi ilə aviasiya benzini istehsalının yeni texnologiyası hazırlandı, Azərbaycanda yüksək oktanlı benzin istehsalına başlandı. Elə 1941-ci ildə neftçilərimizin fədakar və gərgin səyləri nəticəsində Azərbaycanın bütün tarixində ən böyük həcmdə – 23,5 milyon ton neft hasil olundu ki, bu da İttifaqda çıxarılmış neftin 71,4 faizini təşkil edirdi. Azərbaycan neftçiləri müharibə illərində ölkəyə 75 milyon ton neft, 22 milyon ton benzin və başqa neft məhsulları verdilər. Mübaligəsiz demək olar ki, İkinci Dünya müharibəsində faşizm üzərində qələbənin əldə olunmasında Bakı nefti həlledici faktorlardan biri olmuşdur. Müharibənin ağırlığının böyük bir hissəsini öz üzərinə götürmüş Sovet Ordusunun dənizdə, quruda və havada düşmən üzərində üstünlük qazanmasında Bakı nefti misilsiz rol oynamışdır. Təkcə bu faktı qeyd etmək kifayətdir ki, o dövrdə hər beş təyyarə, tank və avtomaşından dördü Bakı mədənlərindən çıxarılaraq Bakının neft emalı zavodlarında istehsal olunmuş benzinlə işləyirdi.

İkinci Dünya müharibəsi əyani şəkildə bir daha təsdiq etdi ki, Azərbaycan xalqı ən ağır sınaqlardan üzünə çıxmağa, misilsiz şücaət və rəşadət nümunələri göstərməyə qadir olan çox dözümlü və qəhrəman xalqdır.

Müharibədən sonrakı illərdə respublikamız iqtisadiyyat və mədəniyyətin yeni yüksəliş mərhələsinə qədəm qoydu. Artıq 1948-ci ildə respublika sənayesi müharibədən əvvəlki səviyyəni ötmüş, 1960-cı

ildə isə 40-cü ildəki səviyyəni 2,8 dəfə üstələyən məhsul buraxılışına nail olmuşdu. Kənd təsərrüfatının məcmu məhsulu bu illərdə 2 dəfə, dəmiryol nəqliyyatının yük daşımaları 2,9 dəfə, bütün maliyyələşdirmə mənbələri üzrə kapital qoyuluşu 3,8 dəfə artmışdı. Bu illərdə ağır sənayenin neft emalı, kimya və neft kimyası, qara və əlvan metallurjiya, cihazqayırma və elektrotexnika kimi yeni sahələri əmələ gəlmişdi. Energetika və su təsərrüfatı tikintiləri genişlənmiş, kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazası möhkəmlənmişdi. Azərbaycan əməkçiləri Rusiya Federasiyasının, eləcə də SSRİ-nin digər respublikalarının iqtisadiyyatının bərpa olunması və inkişafı işində fəal iştirak edirdilər. Respublikanın alim və mütəxəssisləri Cənubi Qafqaz, Tatarıstan, Başqırdıstan, Qərbi Sibirin Tümen vilayətində yeni iri neft yataqlarının kəşf olunmasına və istismarına əvəzsiz töhfələr vermişdilər.

Müharibədən sonrakı beşilliklər ərzində Sovet Azərbaycanının keçdiyi tarixi yolun əhəmiyyətini azaltmadan onu da qeyd etmək vacibdir ki, 60-cı illərdə respublika iqtisadiyyatının inkişafında mənfii meyllər də özünü göstərməyə başlamışdı. Azərbaycan milli gəlirin inkişaf tempələrinə, sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının həcminə, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin mənimsənilməsinə görə, ictimai əməyin məhsuldarlığına görə ümumittifaq göstəricilərindən geri qalırdı. İqtisadiyyatdakı çatışmazlıqlar sosial sahədə, əməkçilərin maddi rifah halının yaxşılaşmasındakı problemlərin həllinə mənfii təsir göstərirdi.

Bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən Azərbaycanın sosial-iqtisadi cəhətdən uzun müddət geridə qalması müşahidə olunurdu.

1965-ci ildə 1940-cı ilə nisbətən respublikada məcmu ictimai məhsul yalnız 3,6 dəfə, sənaye məhsullarının həcmi 4 dəfə artmışdı, halbuki ölkə üzrə bu göstəricilər müvafiq surətdə 5,7 və 7,9 dəfəyə çatırdı. Azərbaycan Respublikası milli gəlirin həcminə görə ümumittifaq səviyyəsindən 2 dəfə, əsas fondlara görə 1,8 dəfə, kapital qoyuluşu üzrə 1,7 dəfə geri qalırdı. Sənayedə bütün istehsalın ən mühüm effektivlik və yekun göstəricisi olan əmək məhsuldarlığı ümumittifaq miqyaslı inkişaf templərindən bir dəfə yarım geri qalırdı.

Əsaslı tikinti sahəsində ciddi çatışmazlıqlara yol verilmişdi. Sənaye müəssisələrinin, yaşayış binalarının, mədəni-məişət obyektlərinin istismara verilməsi üzrə tapşırıqlar müntəzəm olaraq pozulurdu. Bütövlükdə 60-cı illərdə əsas fondlar 1 milyard rubla qədər kəsirdə qalmışdı ki, bu da 1969-cu ilin başlanğıcında respublikanın bütün əsas fondlarının 10 faizini təşkil edirdi. Sənaye sahələrinin və sosial sfera-

107604

nın potensialının gücləndirilməsi işində əldən verilmiş imkanlar respublikanın 60-cı illərdə sosial-iqtisadi cəhətdən geri qalmasının başlıca səbəbləri idi.

Neft sənayesi, energetika, qara metallurgiya, kimya və neft kimyası sənayesi fasilələrlə işləyir, bir çox sahələrin texniki-iqtisadi göstəriciləri pisləşirdi.

Nəqliyyat kompleksində dəmiryol vaqonlarının normadan artıq boşdayanmaları, gəmilərin yüklənmə-yükboşaltma işində ləngimə çoxalmış, hərəkət heyətlərinin sürəti azalmış, onların yükdaşıma qabiliyyətindən tam istifadə olunmamışdı. Səməşin nəqliyyatının işində də boşdayanmalar artmışdı ki, bu da əhalinin, xüsusən Bakı şəhərində haqlı şikayətinə səbəb olurdu.

Kənd təsərrüfatında meliorasiya və dəmyə torpaqların suvarılması işində nöqsanlar var idi, kənd təsərrüfatı işlərinin mexanikləşdirilməsi aşağı səviyyədə idi. Aqrotexniki qaydaların pozulması üzündən taxılın, pambığın, tərəvəzin, üzümün, çay yarpağının və başqa bitkilərin məhsuldarlığı aşağı səviyyədə idi.

İstehsal qüvvələrinin yerləşdirilməsi işində kobud yanlışlıqlara yol verilmişdi. İri obyekt və müəssisələrin əksəriyyəti bir qayda olaraq, Bakı, Sumqayıt şəhərlərində tikilirdi ki, bu da orta və kiçik şəhərlərin əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması dərəcəsini aşağı salır, ölkə əhalisinin paytaxta axışmasına səbəb olur və burada yaşayış evləri və sosial obyektlərlə əlaqədar artıq mövcud olan çətinlikləri daha da ağırlaşdırırdı.

Qətiyyətlə bildirmək olar ki, 60-cı illərdə respublika iqtisadiyyatı bütövlükdə dərin və uzunmüddətli böhran mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Yaranmış ağır vəziyyətdən çıxış yolu tapılmalı, iqtisadiyyatın inkişafı üçün prinsiplə cəhətdən yeni konseptual yanaşma yolları işlənib hazırlanmalı, xalq təsərrüfatında köklü struktur dəyişiklikləri aparılmalı, təsərrüfatçılıq və iqtisadi həvəsləndirmə işində təzə metodlar tətbiq edilməli idi.

Azərbaycanın müasir tarixində 1969-cu ildə dönüş mərhələsinin təməli qoyuldu. Respublikanın dinamik inkişafı üçün kompleks proqramların işlənib hazırlanmasında yorulmaz fəaliyyət, misilsiz təşəbbüskarlıq və nəhəng enerji bütün 70-ci illərin bariz əlamətinə çevrildi.

1970-1985-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinə ən parlaq səhifələr kimi daxil olmuşdur. Baş verən dəyişikliklərin miqyasına, iqtisadi və sosial sahələrdə aparılan dərin struktur islahatlarının xarakterinə,

xalqın maddi rifah halının keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçirilməsinə görə doqquzuncu, onuncu və on birinci beşilliklər Azərbaycanın yeni tarixində ən mühüm yerləri tutur. SSRİ hökuməti Azərbaycanla əlaqədar, respublikada xalq təsərrüfatının hərtərəfli yüksəlişi və intensiv inkişafını nəzərdə tutan beş xüsusi qərar qəbul etmişdi. Azərbaycan xalqı üçün həqiqətən tarixi əhəmiyyət daşıyan bu mühüm qərarlar 70-80-ci illər arasında və daha sonrakı perspektivdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri üzrə kompleks məsələləri müəyyənləşdirmişdi.

Qəbul olunmuş proqramın həlli yolunda böyük iş aparmağa başlayan fəhlə və kolxozçular, respublika ziyalıları iqtisadiyyat və mədəniyyətin bütün sahələrində xalqın maddi və mənəvi baxımdan artan tələbatlarının təmin olunması işində çox yüksək nəticələr əldə etmişlər. Müharibədən sonrakı dövrdə ilk dəfə olaraq, doqquzuncu və onuncu beşilliklər üçün xalq təsərrüfatının inkişaf planları vaxtından əvvəl yerinə yetirilmişdi.

Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi, sistemli şəkildə artan xarici iqtisadi əlaqələri, dünya iqtisadiyyatına get-gedə daha dərin integrasiya olunması hələ 1970-1985-ci illərdə təməli qoyulmuş xalq təsərrüfatı potensialına əsaslanır.

Sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının dinamik artan istehsalı, öhdəliklərin vaxtından qabaq və artıqlaması ilə yerinə yetirilməsi, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsi 70-80-ci illərdə Azərbaycanın inkişafının nə qədər dinamik olduğunu əks etdirirdi. Ümumittifaq əmək bölgüsündə respublikanın payı, həmçinin Sovet İttifaqının xarici iqtisadi əlaqələrində onun iştirakı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı.

1985-ci ildə sənayedə əmək məhsuldarlığı 1970-ci ilə müqayisədə 2,1 dəfə, kənd təsərrüfatında 1,8 dəfə artmışdı. Ümumittifaq göstəriciləri müvafiq olaraq, 15 və 27 faiz idi. Xalq təsərrüfatında mənfəət bütövlükdə 335 faiz artmışdı. Halbuki orta ümumittifaq göstəricilərinə görə, əhalinin hər nəfərinə düşən gəlir cəmi 164 faiz artmışdı.

Respublikanın ən kəskin problemlərindən biri də əmək qabiliyyətli əhalinin ictimai əməyə cəlb olunması, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi idi. Bu sahədə də böyük dəyişikliklər baş vermişdi. Orta və kiçik şəhərlərdə, kənd yerlərində əlavə iş yerləri yaradılması hesabına fəhlə, qulluqçu və kolxozçuların orta illik sayı 813 min nəfər, yaxud 1,5 dəfə artmış və 1985-ci ildə 2360 min nəfərə çatmışdı.

Sənayenin dinamik yüksəlişini təmin etmək üçün iqtisadiyyatda struktur siyasətinin prinsiplial şəkildə yeni istiqamətləri işlənilib hazırlanmışdı. Bu istiqamətlər sənayenin qabaqcıl və mütərəqqi sahələrinin, ilk növbədə maşınqayırma kompleksində, kimya və neft kimyasında, əlvan metallurgiyada texniki cəhətdən yeniləşmə və yenidənqurma prosesləri ilə eyni vaxtda neft və qaz hasil edən, neft emal edən sənayenin, energetikanın, qara metallurgiyanın və dağ-mədən sənayesinin genişlənməsini nəzərdə tuturdu.

Azərbaycanın təşəbbüsü ilə ümumittifaq səviyyədə qəbul olunmuş qərarlarla elmi-texniki tərəqqi əsasında respublikanın sənaye bazasının inkişaf etdirilməsində, sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsində, iri cihazqayırma, radiotexnika, elektrotexnika, dəzgahqayırma və avtomobil sənayesi müəssisələrinin yaradılmasında, fəaliyyətdə olan zavodların yenidən qurulmasında və genişləndirilməsində yeni mərhələnin başlanğıcı qoyuldu. Göstərilən qərar respublika ərazisində sənaye müəssisələrinin yerləşdirilməsi işinin köklü surətdə yaxşılaşdırılmasında böyük rol oynadı, şəhər və rayonların kompleks inkişafına, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə, xalqın rifah halının yaxşılaşmasına köməklik göstərdi.

Qəbul olunmuş qərarla nəzərdə tutulan irimiqyaslı dəyişikliklərin həyata keçirilməsi bir çox müəssisələrin əmək kollektivlərindən, elmi-tədqiqat institutlarından, layihə-konstruktor və inşaat-quraşdırma təşkilatlarından, sahə nazirliklərindən və baş idarələrindən böyük yaradıcı səylər tələb edirdi. İttifaq büdcəsindən kapital qoyuluşları ilə təmin olunmaq, xaricdən texnoloji avadanlıqlar alınması üçün valyuta vəsaitlərinin ayrılması, obyektlərin maddi-texniki təchizatına nail olmaqdan ötrü onların mühüm ümumittifaq tikintilərinin siyahısına daxil edilməsi, kadr hazırlığı və bir çox digər olduqca mühüm məsələlər öz həllini tapırdı.

Bütün bunlar nəzərdə tutulan tədbirlərin vaxtında yerinə yetirilməsinə əsas vermiş, 70-ci illər ərzində, 80-ci illərin ortalarına qədər respublikanın sənaye istehsalını yüksək artım templəri ilə təmin etmişdi. Bircə faktı qeyd etmək kifayətdir ki, doqquzuncu və onuncu beşilliklər ərzində 1945-ci ildən 1970-ci ilə qədərki dövrə nisbətən daha çox məhsul istehsal olunmuşdu.

On birinci beşillikdə sənaye məhsulunun ümumi həcmi 58,5 milyard rubla çatmışdı, bu isə səkkizinci və doqquzuncu beşilliklərin nəticələrini müvafiq olaraq, təqribən 3,2 və 2,1 dəfə üstələyirdi. 15 il

ərzində sənayenin ümumi məhsul həcmi ümumilikdə götürəndə 1921-ci ildən 1970-ci ilə qədərki bütün dövr ərzində buraxılmış məhsuldan ikiqat çox olmuşdu. Respublika iqtisadiyyatının 70-80-ci illərdə əldə etdiyi uğurların miqyasını əyani surətdə təsəvvür etmək üçün qeyd etməliyə ki, bu göstəricinin hər bir faizi mütləq həcm artmasına dəlalət edir. Əgər doqquzuncu beşillikdə sənaye məhsulunun bir faiz artmasının qiyməti 45 milyon rubla bərabər tutulurdusa, on birinci beşillikdə bu rəqəm təqribən 100 milyon rubl edirdi ki, bu da səkkizinci beşilliyin müvafiq göstəricisindən 3,3 dəfə artıq idi. 15 ildə sənayenin əsas fondlarının 69 faizi yeniləşdirilmişdi ki, bu da respublikanın milli varidatının çox mühüm hissəsini təşkil edirdi. Sənaye-məhsuldar personalın fondlarla təchizatı 1980-ci ildə 1970-ci ilə müqayisədə 10 ildə 1,4 dəfə, on birinci beşillikdə isə daha 1,3 dəfə artmışdı.

Azərbaycan sənayesinin inkişafında müəyyənədiç amillərdən biri də elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin geniş tətbiq edilməsi olmuşdur. 1971-1985-ci illər ərzində 581 adda yeni tipli maşın, avadanlıq, aparat və cihaz nümunələri yaradılmışdı; 1056 adda mühüm sənaye məhsulunun kütləvi buraxılışına başlanılmışdı; istehsalın texnoloji proseslərini idarə etmək üçün 94 avtomatlaşdırılmış sistem işə salınmışdı. 1985-ci ildə sənayedə 2519 mexanikləşdirilmiş axın xətti, 310 avtomatlaşdırılmış xətt, 1300 kompleks-mexanikləşdirilmiş xətt və avtomatlaşdırılmış məntəqə, sex və istehsal sahəsi fəaliyyət göstərirdi.

1982-ci ilin əvvəllərində sənayedə 73 elm-istehsal və istehsal birliyi yaradılmışdı ki, bunların da tərkibində 264 iri müəssisə vardı. Real məhsulun ümumi həcmində bunların payı 1969-cu ildəki 0,29 faizdən artaraq 26 faizə çatmışdı. Sənaye inkişafının, ilk növbədə elmi-texniki tərəqqini müəyyən edən sahələrdə sürətləndirilməsi sənayenin ümumi məhsulunun xüsusi çəkisinin 1970-ci ildəki 22 faizdən 1980-ci ildə 24 faizə, 1985-ci ildə isə 28 faizə çatmasına səbəb olmuşdur.

Sənayenin texniki səviyyəsinin yüksəlməsi müəssisələrin işinin səmərəliliyini artırmağa, keyfiyyəti yaxşılaşdırmağa, hər məhsul vahidinə düşən maddi və əmək məsrəflərini azaltmağa imkan verirdi. Belə ki, 1985-ci ildə 1970-ci ilə müqayisədə ümumən sənaye üçün əmək məhsuldarlığı 2,1 dəfə, mənfəət isə 3,2 dəfə yüksəlmişdi. Sənaye məhsullarının ümumi həcmində ən yüksək keyfiyyətli məhsulun xüsusi çəkisi 1980-ci ildə 13 faiz, 1985-ci ildə 17,2 faiz artmışdı (1970-ci ildəki 1,3 faizə qarşı); attestasiya edilmiş məhsulun ümumi həcmində bu göstərici 1980-ci ildə 30 faizə, 1985-ci ildə isə 46 faizə

qədər qalxmışdı. Respublika müəssisələri tərəfindən buraxılan 451 adda məhsula dövlət keyfiyyət nişanı verilmişdi.

1970-1985-ci illər ərzində 213 yeni iri sənaye müəssisəsi istismara verilmişdi, bunların da üçdə ikisi öz əmək fəaliyyətinə doqquzuncu, onuncu beşilliklərdə, həmçinin on birinci beşilliyin ilk iki ilində başlamışdı.

Bu illər ərzində Azərbaycanın paytaxtının görkəmi tamamilə dəyişmişdi. Burada müasir memarlıq üslubunda inşa edilmiş çoxsaylı binalar, mədəniyyət obyektləri, İmadəddin Nəsimiyə, Cəfər Cabbarlıya abidələr ucaldılmışdı. 14 ildə yaşayış evləri tikintisinin həcmi ağırlaşmaz dərəcədə artmışdı, belə ki, bu dövrdə tikilmiş yaşayış binaları bütün Bakı şəhərinin yaşayış fonduna bərabər tutula bilərdi. Elə hesab edin ki, respublikada yeni bir Bakı salınmışdı.

Bu rəqəmlərin arxasında Azərbaycan xalqının gərgin əməyi və misli görünməmiş səyləri durur. Tarixi baxımdan qısa bir dövrdə Azərbaycan öz iqtisadiyyatını sürətlə inkişaf etdirərək yüzlərlə iri zavod, fabriklər, istehsalat sahələri yaratmışdı. Azərbaycan bu illərdə neft məhsulları, neft avadanlığı, polad borular, əlvan metallar, sintetik kauçuk, elektrik mühərrikləri, tikinti materialları, məişət kondisionerləri, avtomobil hissələri, mineral gübrələr, çini-saxsı, xalça və xalçaçılıq məmulatı, istehsalı üzrə SSRİ-də aparıcı yerlərdən birini tuturdu. Ölkəmizdə buraxılan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunurdu.

Bu illər ərzində milli gəlirin ümumi həcmi 2,5 dəfə artmışdı. Respublikada sənaye istehsalı, həmçinin əmək məhsuldarlığı iki dəfə, xalq istehlakı mallarının istehsalı isə üç dəfə artmışdı. Bu 14 ildə istehsal olunmuş sənaye məhsulları öz həcminə görə, əvvəlki 50 ildəkinə bərabər idi. Kənd təsərrüfatında məcmu məhsul da 2,7 dəfə artmış, bu sahədə məhsuldarlıq, o cümlədən əmək məhsuldarlığı iki dəfədən artıq çoxalmışdı.

Həmin illər ərzində xalq təsərrüfatının inkişafına 21,3 milyard rubl vəsait cəlb olunmuşdu ki, bu da əvvəlki əlli illə müqayisədə 1,5 dəfədən də artıq idi. 250-dən çox iri zavod, fabriklər və istehsal sahələri tikilmişdi. İki milyondan çox adam öz yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmışdı.

Ancaq bu rəqəmlər, bu cansız göstəricilər nə qədər cəlbedici olsa da, Azərbaycan iqtisadiyyatında baş vermiş struktur keyfiyyət dəyişiklikləri haqqında tam təəssürat doğura bilməz. Bu illərdə Azərbaycan üçün yeni olan bir neçə xalq təsərrüfatı sahəsinin əsası qoyulmuşdu.

Həmin dövrdə Azərbaycanda hər gün 41 min ton neft, 37 milyon kubmetr qaz çıxarılır, 2200 ton polad tökülür, 69 min metr boru, 4900 avto-

mobil təkəri, 2700 ton mineral gübrə, 968 məişət kondisioneri, 734 soyuducu istehsal olunur, 546 min metr parça toxunurdu.

Elektron maşınqayırması, radiosənaye, yüngül və yeyinti sənayesi üçün maşın və avadanlıqların istehsalı kimi yeni müərəqqi sənaye sahələri Azərbaycana məhz həmin illərdə "ayaq açmışdı". Bakı Məişət Kondisionerləri zavodunun fəaliyyətə başlaması respublikada elektrotexnika kimi perspektivli bir sahənin inkişafına təkan vermiş, qısa müddətdə irəliləyiş əldə olunmuş, istehsalın həcmi bir yarım dəfə artırılmışdı.

Azərbaycanın qədim neft emalı sənayesi tarixində ilk dəfə bu dövrdə Bakı neft emalı müəssisələrinin irimiqyaslı yenidən qurulması həyata keçirilmiş, neftin iqiqat emalı üçün qurğu və avadanlıqlar quraşdırılmışdı.

Bu illərdə yüksək peşəkar səviyyəli kadrların hazırlığına da ciddi fikir verildirdi. Respublikanın ali məktəblər şəbəkəsi əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilmiş, ildırım sürəti ilə inkişaf edən iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun bir tərzdə onların strukturu və maddi-texniki bazası da təkmilləşdirilmişdi.

70-ci illərdə Azərbaycanın elektrik enerjisi ilə təmin olunması üçün çox səylər göstərilmişdi. Bu gün iftixar hissi ilə demək olar ki, bu mühüm sahədə respublikamız heç bir ölkədən asılı olmayan geniş elektrik enerjisi müəssisələri sisteminin yaradılmasına nail olmuşdu. Energetika sahəsində Azərbaycanda görülən işlər sayəsində beş min meqavatt elektrik enerjisi istehsal gücünə malik energetika sistemi yaradılmışdır. Biz o dövrdə İttifaq hökumətindən böyük vəsaitlər alıb Mingəçevirdə hər birinin gücü üç yüz meqavatt olan 8 böyük enerji bloku yaratdıq. Kür su-elektrik stansiyası inşa edildi. Yenikənd su-elektrik stansiyasının tikilməsi üçün 1979-cu ildə qərar qəbul olundu, lakin məlum səbəblərə görə sonrakı illərdə bu iş yarımçıq qaldı. Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra imkan tapıb, yenidən bu məsələyə qayıtdıq və 1994-cü ildə Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankından güzəştli kredit alıb Yenikənd su-elektrik stansiyasının tikintisini davam etdirdik.

Həyatımızın bütün sahələrində belə əsaslı dönüş yaratmaq üçün ilk növbədə, yüksək ixtisaslı kadrlara ehtiyac duyulurdu. Azərbaycanın daxilində hazırlanan ali təhsilli mütəxəssislərlə yanaşı, bu ehtiyacı ödəmək üçün Moskvanın, eləcə də keçmiş SSRİ-nin digər şəhərlərinin 170 aparıcı ali elm və təhsil ocağına 3500 azərbaycanlı oğlan və qız göndərilmişdi. Hər il ali təhsil almaqdan ötrü respublikadan kənara

800-dən artıq tələbə göndərilməsi artıq yaxşı bir ənənə şəklini almışdı. Gənc və yeniyetmə azərbaycanlı oğlanların ali-hərbi məktəblərə cəlb olunması işinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Bütün bunlar Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün qüdrətli kadr potensialının formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir.

SSRİ dövlətinin dağılması ərəfəsində bir çox mütəxəssislər hansı müttəfiq respublikaların iqtisadiyyatının müstəqillik şəraitində özünü təmin etməyə qadir olduğunu müəyyən etməyə cəhd göstərirdilər. Aparılan təhlil göstərirdi ki, keçmiş SSRİ-də cəmi 2 respublika tam müstəqil olaraq öz iqtisadiyyatını idarə edə bilər. Bu respublikalardan biri məhz Azərbaycan idi. Bizim bezi alimlərimiz sübut etməyə çalışırdılar ki, guya SSRİ-siz Azərbaycan bir gün də dolana bilməz. Azərbaycanın sovet dövründə inkişafının ən bariz nəticəsi odur ki, həmin dövrdə yaranmış iqtisadi, elmi-texniki və mədəni potensial respublikamızın tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

1920-1991-ci illərdə Azərbaycanın iqtisadiyyatı ilə yanaşı təhsili, elmi və mədəniyyəti də böyük inkişaf yolu keçmişdir. Dünyəvi teatr, müasir məktəb və demokratik mətbuatın yaranmasının bünövrəsi XIX əsrdə qoyulsa da, məhz bu 70 ildə ölkəmizdə savadsızlıq ləğv olunmuş, tam orta icbari təhsil tətbiq edilmiş, təhsil müəssisələrinin, o cümlədən ali məktəblərin inkişaf etmiş şəbəkəsi yaranmış, Elmlər Akademiyası formalaşmış, qadınların hüquqlarının qorunması və sosial-iqtisadi həyatda fəal iştirakı təmin olunmuş, onlarla teatr açılmış, kino sənəti inkişaf etmiş, minlərlə qəzet və jurnal çap olunmağa başlamışdı.

Təəssüflər olsun ki, həmin dövrdə yaradılmış o böyük potensial hərc-mərclik illərində dağıntılara məruz qaldı. Azərbaycanın düçar olduğu Dağlıq Qarabağ faciəsi vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı.

1991-ci il fevralın 5-də Azərbaycan Ali Sovetinin iclasındakı çıxışında respublikada o dövrdə yaranmış gərgin vəziyyəti, mövcud olan dərin siyasi böhranı şərh edərək təxirəsalınmaz tədbirlərin gerçəkləşdirilməsindən, o cümlədən Bakıda fəvqəladə vəziyyətin ləğv edilməsindən, Dağlıq Qarabağ probleminin təcridən Dağlıq Qarabağ faciəsinə çevrilməsi təhlükəsindən, Azərbaycan Kommunist Partiyasının ləğv edilməsinin zəruriliyindən söz açdım. Tarixə nəzər salarkən qeyd etdim ki, "Azərbaycan xalqı 1920-ci ildən indiyədək bu cür ağır, çətin və çıxılmaz vəziyyətdə olmayıb. Biz 1922-ci ildən SSRİ-nin tərkibin-

dəyik. SSRİ tərkibində olan heç bir müttəfiq respublikanın başına belə belə gəlməyib. Heç bir müttəfiq respublika başqa müttəfiq respublikanın təcavüzünə məruz qalmayıb. Bu xırda məsələ deyil, bunu geniş müzakirə etmək lazımdır, danışmaq lazımdır, məsləhətləşmək lazımdır, dil tapmaq lazımdır, yol tapmaq lazımdır. Bu məsələyə tələm-tələsik baxmaq olmaz. Mən sizi həmin məsələyə bu cür mövqedən yanaşmağa dəvət edirəm. Buna görə də hesab edirəm ki, Dağlıq Qarabağda vəziyyətin normallaşdırılması – məsələnin dar çərçivədə qoyulması deməkdir. Azərbaycanın ərəzi bütövlüyünün bərpa olunması – məsələ belə qoyulmalıdır və biz bunun üçün çarə, çıxış yolu tapmalıyıq. Ona görə də biz gərək təhlil edək: Nə cür oldu ki, biz Dağlıq Qarabağı əldən verdik. Üç il bundan qabaq Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində idi. Pis idi, yaxşı idi – Azərbaycanın tərkibində idi. Düzdür, Dağlıq Qarabağ məsələsi 1920-ci ildən başlanıb. 1923-cü ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaranıb. Sonrakı illərdə bu məsələ erməni millətçiləri tərəfindən qaldırılıb. Ancaq gəlin tarixə düzgün qiymət verək. Gəlin etiraf edək ki, o dövrlərdə erməni millətçilərinin qarşısı alınmışdı. Bəs nə cür oldu ki, respublikamız bu qədər böyüdü, yüksəldi, nüfuz qazandı, ölkədə, dünyada tanındı, lakin 1988-ci ildə Azərbaycan torpağının bir hissəsi əlindən getdi?" Bu sualları qaldıraraq mən Ali Soveti, bütün qüvvələri, bütün Azərbaycan vətəndaşlarını hərtərəfli və konstruktiv bir proqram hazırlamağa çağırırdım. O dövrdə tam aydın idi ki, 1988-ci ildən başlayaraq hadisələri Azərbaycan xalqının iradəsi yox, erməni separatçıları idarə edirdilər. Hadisələr gerçəkləşdikdən sonra tədbirlər haqqında fikirləşməyə başlayan daim uduzur. Erməni separatçıları monolit bir qüvvə olaraq ümummilli bir platforma səviyyəsində düşünülmüş addımlar ataraq Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan təcrid etmək yolunda hər gün yeni uğurlar qazanırdılar. Bunun müqabilində, o dövrdə təəssüf ki, heç bir qüvvə Azərbaycanda adekvat və konstruktiv addımlar atmağa qadir olmadı. Faciənin köklərini məhz burada axtarmaq lazımdır.

O dövrdəki Azərbaycan rəhbərliyi sadə bir həqiqəti nəzərə almırdı ki, dünyanın siyasi mənzərəsi böyük sürətlə dəyişməkdə idi. Yeni geosiyasi vəziyyət yeni strategiyaların formalaşmasını tələb edirdi və günün bu tələblərinə Azərbaycan təəssüf ki, cavab verə bilmədi. Yenidənqurma dəstəkləyən bir qüvvə kimi rəsmi qeydiyyatla alınan Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hərəkəti qısa bir müddətdə özünü Azərbaycan ziyalılarının əsas kütləsindən təcrid etdi, dərin elmi təhlil və siyasi

proqnozlar əsasında ümummilli platforma yaratmaq əvəzinə, populist çıxışlara və meydan əhval-ruhiyyəsinə üstünlük verdi. Nəticədə Kommunist Partiyası – Xalq Cəbhəsi xətti üzrə formalaşmış qarşıdurma hakimiyyət uğrunda mübarizə müstəvisinə yönəldildi. Dağlıq Qarabağda böyük məharətlə hazırlanmış hiyləgər planların gerçəkləşdiyi bir vaxtda özlərini böyük siyasətçi sayan bu şəxslər səriştəsiz hərəkətləri ilə vətəndaşlarımızı bu oyunun qurbanlarına çevirdilər. Əfsuslar olsun ki, xalq adından çıxış edən bu insanlar öz şəxsi maraqlarını, öz şəxsi ambisiyalarını, hakimiyyət hərisliyini ümummilli mənafeələrdən üstün tutdular.

Məhz bu baxımdan elə bu günün özündə də biz həmin ağılsız siyasətin nəticələrini aradan qaldıra bilmirik. Əgər Dağlıq Qarabağ faciəsinin bir qütübündə erməni separatçılığı, erməni terrorizmi, Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları durursa, digər qütübündə – nə qədər acı olsa da, bunu etiraf etmək lazımdır, – bizim bəzi siyasətçilərimizin səriştəsizliyi, hakimiyyət hərisliyi, hədsiz-hüduzsuz şəxsi ambisiyaları durur. Məhz onlar bu gün tarixi təhrif edərək, Dağlıq Qarabağ qarşıdurmasını, Azərbaycan xalqının Dağlıq Qarabağ məsələsində Moskvanın tutduğu ədalətsiz mövqeyinə kəskin etiraz aksiyalarını öz şəxsi nailiyyətləri kimi qələmə verməyə başlayırlar. Bu gün həmin şəxslər o dövrdəki səhvlərinə bəraət qazandırmaq istərkən müxtəlif bəhanələr gətirirlər.

Amma yaxın və uzaq tarix göstərir ki, bütün bu hücumlara, bütün bu təqiblərə Azərbaycan xalqı layiqincə cavab verməyə qadir idi. Əgər bütün Azərbaycan xalqını hiddətləndirən, vahid sarsılmaz bir qüvvə kimi Azadlıq meydanına toplayan milli qürur, milli oyanış, milli dirçəliş hissələrindən konstruktiv şəkildə istifadə olunsaydı, biz bu gün Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə məşğul olmazdıq. Xalq çox tez başa düşdü ki, onun ən ülvü, ən müqəddəs, ən pak hissələri siyasi alverə, siyasi rəqabətə, kiminsə ucuz siyasi ambisiyalarının gerçəkləşməsinə xidmət edir. Bu ağır mənəvi sarsıntıdan, bu acı həqiqətin yaratdığı psixoloji zərbədən bir çox vətəndaşlarımız bu gün də özlərinə gələ bilmirlər.

Respublikanın Ali Sovetində etdiyim sonrakı çıxışlarımda da bir neçə dəfə təklif etdim ki, gəlin bir daha ictimai-siyasi durumu təhlil edək. Mənə isə cavab verirdilər ki, Dağlıq Qarabağ heç vaxt indiki qədər bizim olmayıb. Həqiqət isə ondan ibarət idi ki, vaxtilə Sovet İttifaqının rəhbərlərindən biri olduğuma görə, öz siyasi təcrübəmə əsaslanaraq yaxşı anlayırdım ki, mənim xalqımı uçuruma, fəlakətə aparırlar.

1987-ci ildən başlayaraq ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ problemi Azərbaycan xalqı tərəfindən elə ilk günlərdən respublikanın ərazi bütövlüyünə qarşı, vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının pozulmasına yönəldilmiş bir cəhd kimi qəbul olundu. Lakin sərhədlərimizin toxunulmazlığı müxtəlif səviyyəli dövlət qurumları tərəfindən rəsmən dəfələrlə təsdiq edilse də, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması məqsədini güdən siyasət mərhələ-mərhələ həyata keçirilirdi.

Hələ 1988-ci ilin martında SSRİ rəhbərliyi Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi haqqında xüsusi bir qərar qəbul edərək, əslində Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-nin tabeliyindən çıxarılmasının təməlini qoydu. Heç bir obyektiv əsasa istinad etməyən, qondarma səbəblərlə qəbul edilmiş bu qərarla Dağlıq Qarabağa müstəsna hüquqlar verildi, külli miqdarda vəsait ayrıldı, Vilayətin bir çox məsələlərinin həlli birbaşa İttifaq nazirlik və qurumlarına həvalə edildi. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 17 iyun 1988-ci il tarixli qərarında isə qeyd olunurdu ki, Mərkəzin həmin qərarı ilə həyata keçirilən tədbirlər “Muxtar Vilayətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, onun istər erməni və azərbaycanlı əhalisinin, istərsə də başqa millətlərinin iqtisadi və mənəvi tələbatının ödənilməsi üçün əlverişli şərait yaradır”.

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmaq yolunda Mərkəzin atdığı növbəti addım SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Muxtar Vilayətdə Xüsusi İdarəetmə Forması yaratmaq haqqında 1989-cu il yanvarın 12-də verdiyi fərman oldu. Dağlıq Qarabağın idarə olunması Mərkəzin nümayəndəsi A.İ.Volskinin başçılığı ilə yaradılmış Xüsusi İdarəetmə Komitəsinə həvalə edildi. Bu, faktiki olaraq Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-nin tərkibindən çıxarılması demək idi.

SSRİ rəhbərliyi qəbul etdiyi rəsmi sənədlərdə belə bir təsəvvür yaratmağa çalışırdı ki, o, regionda yaranmış vəziyyəti normallaşdırmaq üçün atdığı addımlarda həm Azərbaycana, həm də Ermənistanla münasibətdə paritetlik mövqeyindən çıxış edir. Halbuki Mərkəzin Azərbaycana, azərbaycanlılara qarşı qərəzli münasibəti açıq-aşkar göz qabağında idi. Azərbaycanlılar hələ 1988-ci ildən əvvəl də SSRİ-nin mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrində və Ermənistanın müxtəlif mətbuat orqanlarında məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən ideoloji təcavüzə məruz qalırdılar. “Mənfi azərbaycanlı obrazı” yaratmaq

həmin kampaniyanın əsas məqsədi idi. Bu, 1988-ci ildə Ermənistan SSR-də, eləcə də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində başlanmış kütləvi etnik təmizləmə əməliyyatının hazırlıq mərhələsi hesab edilə bilər. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların misli görünməmiş qəddarlıqla ata-baba yurdlarını tərk etməyə məcbur edilmələri zamanı neçə-neçə soydaşımız, o cümlədən qocalar, qadınlar və uşaqlar qətlə yetirildi. SSRİ-nin rəsmi dövlət qurumları, hüquq-mühafizə orqanları və kütləvi informasiya vasitələri Dağlıq Qarabağ probleminə olduqca böyük diqqət yetirdiyi halda, Azərbaycan xalqının böyük faciəsi tam sükutla müşayiət olundu. Azərbaycan rəhbərliyinin bu məsələdə tutduğu laqeyd mövqə isə öz xalqına qarşı əsl cinayət idi.

Ermənistan SSR Ali Soveti Azərbaycan rəhbərliyinin bu mövqeyindən "cəsarətlənərək" 1989-cu il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR ilə birləşməsi haqqında qərar qəbul etdi. 20 Yanvar hadisələrinə bir neçə gün qalmış, yəni 1990-cı il yanvarın 15-də isə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi digər rayonlarda fəvqəladə vəziyyətin elan olunması haqqında" fərmanı ilə əslində azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağdakı ev-əşiklərinə qayıtmaq ümidlərinə də son qoydu. Fərmanın başlığından görüldüyü kimi, Muxtar Vilayətin və "bəzi digər rayonların" kimə mənsub olması məsələsi də artıq sual altına qoyulurdu.

Mərkəzin Azərbaycana qarşı qərəzli siyasət yeritməsi, respublika rəhbərliyinin xalqın taleyinə açıq-aşkar laqeydlik nümayiş etdirməsi geniş xalq kütlələri içərisində qəzəb və etirazlara səbəb olurdu. Onlar get-gedə daha aydın şəkildə dərk edirdilər ki, Azərbaycan rəhbərliyi respublikanın, xalqın taleyi ilə bağlı gedən oyunların qarşısını almaqda acizlik və qətiyyətsizlik göstərir, bəlkə də rəhbər mövqelərini qoruyub saxlamaq üçün Mərkəzlə sövdələşərək xalqa qarşı gizli xəyanətkar planlar həyata keçirir. Xalqın bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürməkdən, bu xəyanətkar planların həyata keçirilməsinin qarşısını almaq üçün ayağa qalxmaqdan başqa bir yolu qalmamışdı.

SSRİ rəhbərliyi də respublikada haqq-ədalətin bərqərar edilməsi uğrunda səsini qaldıran xalqa açıq divan tutmaq yolunu seçdi. Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin 1990-cı il yanvarın 20-də fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Bakını zəbt etməsi xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edildi.

Ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli mənliliyini əlcəltmək və sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə həyata keçirilmiş 20 Yanvar faciəsi totalitar kommunist rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüzü və cinayəti idi.

Tərədilmiş cinayət və onun nəticələri göz qabağında olduğu halda respublika rəhbərliyi baş vermiş faciənin mahiyyətini hər vasitə ilə ört-basdır etməyə cəhd göstərmişdir. Xalqın tələbi və bir qrup deputatın təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il yanvarın 22-də Yanvar faciəsi ilə bağlı çağırılmış sessiyasına respublikanın əksər siyasi və dövlət rəhbərlərinin gəlməməsi isə onların xalqın taleyinə biganə qaldıqlarını, tərədilmiş cinayətdə bu və ya digər dərəcədə iştirak etdiklərini bir daha təsdiq etmişdir. Respublika rəhbərliyi hətta şəhidlərin dəfn mərasiminə gəlməyi belə lazım bilməmişdi.

20 Yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi tələbi ilə dəfələrlə çıxış edən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi də hakimiyyətdə olduğu dövrdə faciəyə siyasi qiymət vermək üçün öz imkanlarından istifadə etməmişdir. Beləliklə, hadisələrdən uzun müddət keçsə də, keçmiş SSRİ-nin və Azərbaycanın rəhbərliyi tərəfindən xalqa qarşı tərədilmiş ağır cinayət açılmamış qalmışdı.

Hələ Azərbaycanda sovet hakimiyyəti dövründə 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı olan və geniş xalq kütlələri tərəfindən yığılıb Dövlət İstintaq Komissiyasına təhvil verilmiş konkret dəlil və sübutlar qəsdən Azərbaycandan çıxarılıb aparılmışdı. O dövrdə Azərbaycanın prokurorluq və hüquq-mühafizə orqanları müvafiq istintaq tədbirləri həyata keçirməmiş, hətta əksinə, 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı bir sıra məxfi sənədlər, o cümlədən mühüm arxiv sənədləri bütövlüklə və ya qismən məhv edilmişdi.

SSRİ-nin digər bölgələrində, o cümlədən Tbilisidə və Baltıqyanı ölkələrdə baş vermiş hadisələr sovet rəhbərliyi, xalq deputatları qurultayı səviyyəsində müzakirə edilsə də, 20 Yanvar faciəsi zamanı baş vermiş hadisələr şüurlu şəkildə təhrif edilərək yanlış yozuma və unutqanlıq məhkum edilmişdi.

Yalnız 1994-cü ildə 20 Yanvar hadisələrini lazımcına qiymətləndirmək yolunda ciddi addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 yanvar 1994-cü il tarixli fərmanı ilə Milli Məclisə 20 Yanvar hadisələrinə tam siyasi-hüquqi qiymət verməsi tövsiyə olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həmin məsələyə xüsusi sessiya həsr edərək, bir neçə gün davam edən iclaslarında Yanvar hadisələrinin əsl səbəblərini açıqlamış, həqiqi günahkarları

aşkar etmişdir. 1990-cı il yanvarın 20-də törədilmiş faciəli hadisələrə Milli Məclisin 29 mart 1994-cü il tarixli qərarı ilə siyasi-hüquqi qiymət verilmişdir.

XX əsr tarixində totalitarizmin törətdiyi ən qanlı terror aktlarından biri olan 20 Yanvar faciəsində Azərbaycan xalqına qarşı işlədilmiş cinayət əslində bəşəriyyətə, humanizmə, insanlığa qarşı həyata keçirilmiş dəhşətli bir əməldir. Həmin cinayəti törədənlər indiyədək öz cəzalarını almamışlar. Xalqımız əmindir ki, müqəssirlər tarix, bəşəriyyət, eləcə də Azərbaycan xalqı qarşısında cavab verməli olacaqlar.

Azərbaycan xalqı 20 Yanvarda hərbi, siyasi, mənəvi təcavüzə məruz qalsa da, öz tarixi qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıq olduğunu, Vətənin azadlığı və müstəqilliyi naminə ən ağır sınaqlara sinə gərmək, hətta şəhid vermək əzmini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. 1990-cı ilin Qanlı Yanvarında Azərbaycanın azadlığı və müstəqilliyi uğrunda şəhidlik zirvəsinə ucalmış Vətən övladları özlərinin fədakarlığı, şəhidliyi ilə xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsinə parlaq səhifə yazdılar. Bu gün də Azərbaycan xalqı onun milli mənliyini qorumaq üçün öz canlarından keçməyə hazır olan övladları ilə fəxr edir.

SSRİ-nin süqutundan bir neçə il əvvəl başlayan və tarixə "Suverenliklər paradi" adı ilə düşmüş prosesin bünövrəsini hələ 1988-ci il noyabr ayında Estoniya qoydu. "Suverenlik haqqında" qəbul edilmiş bəyannamə respublika ərazisində Estoniya qanunlarının İttifaq qanunları üzərində aliliyini elan etdi.

1990-cı ilin mart ayında Litva Ali Soveti Litva dövlətinin müstəqilliyinin bərpa olunduğunu bəyan etdi. 1990-cı il iyunun 12-də Rusiya Federasiyasının Xalq Deputatlarının Birinci Qurultayı "Rusiyanın dövlət suverenliyi haqqında" bəyannaməni təsdiq etdikdən sonra iyul ayında Moldovanın Ali Soveti "Suverenliyin prinsipləri haqqında" bəyannamə qəbul etdi. Belarusun Ali Soveti 1990-cı ilin iyul ayında dövlət suverenliyi haqqında bəyannamə ilə çıxış etdi. Elə həmin ildə Qazaxıstan, Tacikistan, Qırğızıstan da öz suverenliklərini elan etdi.

Beləliklə, 1990-cı il ərzində bir neçə respublika öz suverenliyi haqqında bəyannamə qəbul etsə də, Azərbaycan hələ də fəvqəladə vəziyyət şəraitində yaşayırdı, Bakının küçələrində isə əli tüfəngli sovet əsgərləri öz əməlləri ilə insan hüquqlarının pozulmasını adi bir hadisəyə çevirməkdə idilər.

SSRİ-nin dağılmasının qarşısında öz acizliyini dərk edən sovet hakimiyyəti 1991-ci il martın 17-də ümumittifaq referendumu keçirdi.

Rəsmi elan olunmuş nəticələrə görə referendumda əhalinin 80 faizi iştirak etdi və guya onların 76 faizi İttifaqın saxlanmasına səs verdi. Azərbaycanda da bu referendumun nəticələri kobud surətdə saxtalaşdırıldı.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin, onun yerli strukturlarının zorla keçirdikləri bu referendumda o zaman yalnız Naxçıvan Muxtar Respublikası iştirak etmədi. Bu da öz növbəsində Muxtar Respublika rəhbərliyinə ağır başa gəldi, Ali Məclisin o zamankı sədri işdən azad edildi, onun yerinə isə Vilayət Partiya Komitəsinin yenidən seçilmiş katibi qeyri-qanuni şəkildə təyin olundu.

Xatırlayaq ki, bütün bunlar baş verdiyi zaman artıq SSRİ-nin dağılması heç kimdə şübhə yaratmırdı və İttifaq respublikalarının bir çoxu öz müstəqilliyini bərpa etmişdi. SSRİ-də 1991-ci il 19-21 avqust dövlət çevrilişini tələm-tələsik müdafiə edən başda Ayaz Mütəllibov olmaqla Azərbaycan Kommunist Partiyasının rəhbərliyi xalqın artan təzyiqini, eləcə də öz hakim mövqeyini saxlamaq üçün 1991-ci il avqustun 30-da Ali Sovetin sessiyasında "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında" bəyannamə qəbul etməyə məcbur oldu. Əslində bu bəyannamənin qəbul edilməsi və həmin gün Bakıda fəvqəladə vəziyyətin ləğv olunması sentyabrın 8-də Azərbaycanda keçiriləcək prezident seçkilərini təmin etməyə yönəldilmişdi. Bu sessiyada deputatlardan bir neçəsinin təkidinə baxmayaraq, o zamankı rəhbərlik referendum yolu ilə müstəqillik haqqında xalqın rəyini öyrənməyi lazım bilmədi. Bundan başqa müstəqillik haqqında bəyannamə iki həftə ərzində "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyaya Aktının qəbul edilməsini nəzərdə tutsa da, naməlum səbəblərdən bu iş düz 48 gün, yəni oktyabrın 18-nə qədər, onun dərc olunması isə daha 20 gün yubadıldı. Konstitusiyaya Aktı qəbul edilərkən Ali Sovet bu haqda referendum keçirmək haqqında qərar qəbul etməli idi. Bu da naməlum səbəbdən noyabrın 15-nə qədər yubadıldı.

SSRİ-nin saxlanması ilə bağlı digər cəhdlər ondan ibarət oldu ki, Qorbaçov və doqquz respublika başçısı "9+1" bəyannaməsini qəbul etdi və Novo-Oqaryovo danışıqlar prosesi başlandı. Sovet İttifaqının yerinə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin yaradılmasına cəhd göstərildi və 1991-ci il avqustun 20-də İttifaq müqaviləsinin imzalanması nəzərdə tutuldu. Bundan sonra Moskvada məşhur Avqust qiyamı baş verdi və Azərbaycan rəhbərliyi bütövlüklə fəvqəladə rejimin tətbiq olunmasını dəstəklədi. Maraqlı faktdır ki, artıq Moskva jurnalistləri Qorbaçovun Forsdan qayıtmasını və Yanayev-Kryuçkov guruhunun qarşısının

alınması haqqında kadrları şərh etdiyi bir vaxtda Azərbaycan diktorları hələ də "QKÇP"-nin qərarlarını oxumaqda idilər. İttifaq müqaviləsinin imzalanması təxirə salındı, müəmmalı Avqust qiyamı isə əslində totalitar sistemin dağılmasının son nöqtəsini qoydu. Rusiya prezidentinin sərəncamı ilə Rusiyanın ərazisində Kommunist Partiyasının fəaliyyəti dayandırıldı və Mərkəzi Komitə ləğv olundu.

1991-ci il sentyabrın 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyasının 23-cü Fövqəladə Qurultayında Azərbaycan Kommunist Partiyası da ləğv olundu.

1991-ci il aprelin 9-da Gürcüstanın Ali Soveti referendumun nəticələrini nəzərə alaraq dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında müvafiq akt qəbul etdi, Avqust qiyamından sonra isə əksər sovet respublikaları öz müstəqilliyini bəyan etdi. Təəssüflər olsun ki, Azərbaycan bunların sırasında deyildi.

1991-ci il dekabrın 1-də Ukraynada keçirilən referendumun nəticələri şərh edilərkən aydın oldu ki, bu respublika İttifaq müqaviləsinə qoşulmayacaqdır. Bir neçə gün sonra isə Rusiyanın, Ukraynanın və Belarusun başçıları Belovejsk sazişləri əsasında bəyan etdilər ki, Sovet İttifaqı öz fəaliyyətini dayandırır və artıq beynəlxalq hüququn subyektii kimi mövcud deyildir. 1991-ci il dekabrın 8-də SSRİ, əslində, öz tarixinin son gününü yaşadı.

Məsələ burasındadır ki, 80-ci illərin sonu – 90-cı illərin əvvəllərində SSRİ-nin dağılması və mərkəzdənqaçma meylləri itttifaq respublikalarının hərəsində bir cür təzahür edirdi. Bu proses Pribaltika respublikalarında, Ukrayna, Belarus, Gürcüstan, Ermənistan, Moldova və başqa respublikalarda yerli rəhbərliklə xalq kütlələrinin vahid məqsəd və hərəketi ilə müşayiət olunduğu üçün daha ağırsız və itkisiz keçirdi.

1991-ci il dekabrın 29-da nəhayət ki, Azərbaycan Respublikasında da ümumxalq referendumu keçirildi. Bu referendumun bülleteninə cəmi bir sual daxil edilmişdi. Bu sual müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktına münasibəti öyrənmək məqsədini daşıyırdı və əhalinin 95 faizi bu referendumda iştirak edərək müstəqillik, suverenlik yolunu seçdi. Beləliklə də, Azərbaycanın müstəqilliyi yalnız SSRİ dağıldıqdan sonra öz tam hüquqi təsdiqini tapdı, müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı qüvvəyə mindi.

Bütün bunlar göstərir ki, o zamankı respublika rəhbərliyi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə var gücü ilə müqavimət göstərir və onun artıq dağılmış SSRİ-dən çıxmasına hər vəchlə mane olurdu.

Hətta müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul ediləndən sonra Azərbaycan rəhbərliyi respublikanın müstəsna səlahiyyətinə aid olan bir sıra məsələləri keçmiş İttifaqın dövlət şurasının iştirakı ilə həll etməyə çalışmış, yerli hərbi qüvvələrin vahid İttifaq rəhbərliyinə tabe edilməsinə razılığını bildirmişdi. Bundan başqa SSRİ Ali Sovetinin işində iştirak etmək üçün Azərbaycandan oraya 27 deputat göndərməyə cəhd etmiş, yalnız deputatların ciddi müqaviməti nəticəsində buna nail ola bilməmişdi.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini əldə etməsi 80-ci illərin birinci yarısından başlayaraq, keçmiş Sovetlər İttifaqında və bütün dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərin zəruri nəticəsi idi. Bu tarixi və obyektiv proseslər nəticədə SSRİ-nin dağılmasına, Kommunist Partiyasının tarixi səhnədən çıxmasına və müttəfiq respublikaların hər birinin müstəqil dövlətə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bunun ardınca baş verən hadisələr – yeni müstəqil dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınması təbii bir hal və beynəlxalq hüquq normalarının qanuni təzahürü idi. Buna görə də Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsini heç bir vəchlə müəyyən ictimai-siyasi qüvvələrin, təşkilatların, ayrı-ayrı şəxslərin müstəsna xidmətləri hesab etmək olmaz. Bu, tarixi obyektiv proseslərin qanunauyğun nəticəsi, taleyin Azərbaycan xalqına və bütün keçmiş SSRİ respublikalarının xalqlarına əvəzsiz töhfəsi idi.

XXI əsrin ilk ilində – 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının öz müstəqilliyini bərpa etməsinin on illiyi tamam olur. Sözsüz ki, əsrin, minilliyin ilk ilində qeyd olunan bu yubiley bizim tariximizin ən mühüm mərhələlərindən birinə çevriləcəkdir. Müstəqilliyə gedən yollar heç də asan və hamar olmayıb. Təəssüf olsun ki, bu gün də ən yaxın tariximizi təhrif etmək, onu müxtəlif siyasi qüvvələrin "xeyrinə" saxtalaşdırmaq meylləri duyulur. Bu, dözülməz haldır.

Keçdiyimiz tarixi yola nəzər salarkən aydın olur ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bütün Azərbaycan xalqının milli sərəvətidir və bu sərəvətin ayrı-ayrı qurumların, şəxslərin inhisarına alınması heç cür yol-verilməzdir.

Beləliklə, 1991-ci il oktyabrın 18-də "Müstəqillik haqqında" Konstitusiyaya Aktının qəbul edilməsi ilə XX əsr Azərbaycan tarixinin d ö r d ü n c ü m ə r h ə l ə s i başlandı. Biz o vaxtdan azad, sərbəst yaşayırıq, müstəqil dövlətlik. Xalqımız öz taleyinin, torpaqlarının, öz ölkəsinin sahibidir.

Müstəqilliyin qorunması onun əldə edilməsindən qat-qat çətin idi. Müstəqil dövlət taleyin xalqımıza bəxş etdiyi töhfə kimi xalqımızın əvəzsiz milli sərvəti olmaqla bərabər, onun rəhbərlərindən tutmuş hər bir vətəndaşı qarşısında böyük məsuliyyət qoyurdu. Yeni tarixi inkişaf mərhələsində Azərbaycan Respublikasının qarşısında dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurulması, respublikanın ərazi bütövlüyünün bərpası, Dağlıq Qarabağ probleminin milli maraqlara uyğun həlli, ölkə əhalisinin təhlükəsizliyinin və rifahının təmin edilməsi kimi mühüm tarixi vəzifələr dururdu. Bütün bunlar ardıcıl, məqsədyönlü, düşünülmüş daxili və xarici siyasətin həyata keçirilməsini və bu məqsədlə ölkənin intellektual və sosial-iqtisadi potensialından, ictimai-siyasi qüvvələrindən səmərəli istifadə olunmasını tələb edirdi.

Lakin Azərbaycanın müstəqillik tarixinin ilk illərinə nəzər salsaq, müstəqil dövlətin qarşısında duran vəzifələrin heç də həmişə ardıcılıqla və qətiyyətlə həyata keçirilmədiyinin şahidi oluruq. 1991-ci ildə və 1992-ci ilin birinci yarısında respublikaya rəhbərlik edən şəxslər dünyada və SSRİ-də gedən siyasi proseslərə, dünya hadisələrinin inkişaf meyillərinə tam zidd siyasət yeridərək, xalqın müstəqillik iradəsinin əksinə gedərək, bütün mümkün vasitələrlə SSRİ-ni qoruyub saxlamağa çalışanlarla bir mövqedə dayanır və nəyin bahasına olursa olsun Azərbaycanın bu dövlətin tərkibindən çıxmasına yol verməməyə cəhdlər göstərirdilər.

Müstəqillik yoluna qədəm qoymuş hər bir ölkə kimi Azərbaycan üçün də öz daxili və xarici siyasət konsepsiyasını təxirə salmadan hazırlayıb həyata keçirilməsinə başlamaq aktual və tələpəli vəzifə idi. Təəssüf ki, 1991-1992-ci illərdə bu istiqamətdə heç bir iş aparılmadı. Ermənistanın təcavüzü ilə yanaşı, Azərbaycanda daxili ictimai sabitlik də pozulmuş, müxtəlif qanunsuz silahlı dəstələr yaradılmış və respublikamızın daxilində qızgın hakimiyyət çekişməsi gedirdi. Təbii ki, müxtəlif qüvvələrin özlərinə məxsus silahlı dəstələrdən istifadə edərək apardığı bu hakimiyyət mübarizəsi Azərbaycana böyük zərbələr vurdu.

Azərbaycanda siyasi proseslərin bu cür qorxulu və ziddiyyətli gedişi respublika rəhbərliyinin Azərbaycanın müstəqilliyi haqqında 18 oktyabr 1991-ci il Konstitusiyaya Aktı qəbul ediləndən sonra da müstəqil xətt yeritmədiyindən, ikiüzlü, qeyri-ardıcıl siyasət apardığından xəbər verirdi. Məhz o zamankı rəhbərliyin respublikanın real müstəqilliyi üçün əməli addımlar atmaması, xalq kütlələrinin artan narazı-

lığını və etiraz səsinə qulaq ardına vurmaması və bütün bu etirazları boğmağa çalışması həm Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğunun sonrakı işlərini çətinləşdirmiş, təhlükəli istiqamətə yönəlmiş, həm də Dağlıq Qarabağ problemini çətin düyünə salaraq bugünkü nəsil üçün ağır problemlər yaratmışdır.

SSRİ dağıldıqdan və Azərbaycan müstəqil dövlət statusu aldıqdan sonra da Mütəllibov hökuməti xarici və daxili siyasətində daha çox müstəqil Azərbaycan dövlətinin deyil, öz hakimiyyət maraqlarını qoruyur və bu məqsədlə də xarici dövlətlərlə münasibətlərdə birtərəfli siyasət yeridirdi. Bütün bunlar Azərbaycanın iqtisadi, siyasi maraqlarına, onun təhlükəsizliyinə, ərazi bütövlüyünə, suveren dövlət hüquqlarının reallaşmasına cavab vermirdi.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, 1992-ci ilin martından may ayına qədərki dövrdə də Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik maraqlarından irəli gələn ardıcıl, düşünülmüş siyasət həyata keçirilmədi. Bu dövrdə Azərbaycanda başlanan hakimiyyət uğrunda silahlı mübarizə, hakimiyyətlərin bir-birini əvəz etməsi və çoxhakimiyyətliyin hökm sürməsi müstəqil dövlətçiliyə və onun sonrakı taleyinə çox ağır zərbələr vurdu. Azərbaycanın bu gün də həllinə nail ola bilmədiyi global problemlər məhz həmin çoxhakimiyyətlik və ondan sonrakı hakimiyyət çekişmələri dövründə yaradılmışdır. Həmin dövrü bütövlükdə Azərbaycanın müstəqillik tarixinin ən ziddiyyətli, ziyanlı və təhlükəli dövrü hesab etmək olar. Cəmi bir neçə ayda müstəqil Azərbaycan dövlətinə elə zərbələr vuruldu ki, bunun təsirini həm indiki nəsil hiss edir, həm də gələcək nəsillər onlardan uzun müddət xilas ola bilməyəcəkdir.

1991-1992-ci illər ərzində Dağlıq Qarabağda vəziyyət günü-gündən gərginləşirdi. Xocalı faciəsi baş verdi. 1992-ci il martın 6-da Mütəllibov istefaya getməyə məcbur oldu. Əsl hərc-mərclik dövrü başlandı. Həmin vaxt xəyanət nəticəsində Şuşanın təslim edilməsi, 1992-ci il may ayının 15-də o zamankı müdafiə naziri Rəhim Qaziyevin silahlı qüvvələrin kvotası ilə bağlı Daşkənddə imzaladığı xəyanətkar saziş bütün Azərbaycan xalqının və onun silahlı qüvvələrinin bu gününə və gələcəyinə ömürlük zərbə vurmuşdur. O dövrdə yüzlərlə belə hallar baş vermişdir.

Mayın 14-də Mütəllibov yenidən hakimiyyətə qayıtdı, mayın 15-də isə Xalq Cəbhəsi parlamentin binasına hücum təşkil etdi. Mayın 18-də Parlament 4 gün əvvəl qəbul etdiyi öz qərarını qanunsuz elan etdi və beləliklə, Mütəllibovun bir daha hakimiyyətə qayıtmaq cəhdləri puç oldu.

1992-ci ilin may-iyun aylarında Cəbhə-Müsavat birliyi hakimiyyəti ələ aldı. Əslində, bu, Azərbaycanda neobolşevizm ab-havasının bərqərar olmasına gətirib çıxartdı. İqtisadiyyatda başlanmış hərc-mərclik davam etdi. Respublikanın maddi ehtiyatları qəddarcasına talanır, malların xaricə satışı nəticəsində əldə olunan vəsait xarici banklarda kiminsə şəxsi hesabına yatıb qalırdı. Əhalinin böyük bir hissəsi yoxsulluq həddində yaşayırdı. Azərbaycandan xaricə güclü intellektual axın başlandı və bir çox tanınmış alim, yazıçı, şair, incəsənət xadimi Türkiyəyə, İrana, Rusiyaya və başqa ölkələrə üz tutdu. Azərbaycan dilinin adı dəyişdirildi və bununla dil haqqında Konstitusiya müddəəsi kobudcasına pozuldu.

Əgər Mütəllibovun hakimiyyəti dövründə ziddiyyətli daxili və xarici siyasət yeridilirdisə, dövlət idarəçiliyi Moskvanın diktəsi ilə aparılırdısa və hər şey SSRİ-nin bərpa olunmasına tabe edilirdisə, indi beynəlxalq siyasətin obyektiv reallıqlarına, Azərbaycan vətəndaşlarının istək və arzularına zidd, obyektiv gerçəkliyi nəzərə almayan, məqsəd və məramı aydın olmayan, dövlət üçün xüsusi təhlükə kəsb edən siyasət yeridilirdi.

Region dövlətləri və qonşularla əsassız gərginliyin yaradılması, Azərbaycan daxilində etimadsızlıq mühitinin formalaşdırılması və digər hallar getdikcə çox ciddi zərərli nəticələr verirdi.

Bu dövrdə hökumətin daxili və xarici siyasətini xarakterizə edən əsas cəhət həm də ardıcıl, prinsiplial bir kursun olmaması idi. Dövlət idarəçiliyi vahid bir konsepsiya və sistem əsasında deyil, ayrı-ayrı məsul vəzifə sahiblərinin qrup maraqlarını ifadə edən təsadüfi bəyanatlar, əksər hallarda bir-birini təkzib edən, ziddiyyətli və emosional çıxışlar üzərində qurulmuşdu.

Hakimiyyətdə olan siyasi qüvvələr tərəfindən tez-tez səsləndirilən məsuliyyətsiz bəyanatlar müstəqil Azərbaycan dövlətinin ali məqsədləri və vəzifələri, prinsipləri və istiqamətləri haqqında beynəlxalq aləmdə yanlış rəy yaradır, onun sivil dünya dövlətlərindən təcrid edilməsinə səbəb olurdu.

Ölkədə daxili vəziyyət gündən-günə pisləşir, respublikada nəinki siyasi, iqtisadi, sosial islahatlar aparılır, demokratik hüquqi dövlət quruculuğu həyata keçirilirdi, əksinə, bu iqtidarın atdığı bütün addımlar cəmiyyəti sonu görünməyən uçuruma doğru sürükləyirdi. Onların respublikada yaratdığı ictimai-siyasi kaos, anarxiya, "dövlət reketçiliyi", zorakılıq ənənələri nəticə etibarlı ilə milli və vətəndaş qarşিদur-

masının kəskinləşməsinə və hakimiyyətin tam iflasına rəvac verirdi. Belə düşüncəsiz və səriştəsiz siyasət qısa vaxtda AXC-Müsavat hakimiyyətinin ölkə daxilində öz nüfuzunu büsbütün itirməsinə, ölkəmizin regionda və dünyada təklənməsinə, respublika ətrafında faktiki olaraq antiazərbaycan koalisiyasının formalaşmasına gətirib çıxardı. Bütün bunlar – Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində baş alıb gedən hərc-mərclik, özbaşınalıq, ayrı-ayrı dövlətlər və siyasi dairələr tərəfindən dəstəklənən siyasi qüvvələrin hakimiyyət uğrunda silahlı mübarizəsi, iqtisadiyyatın dağıdılması, milli sərvətlərin talan edilməsi, sovet dövründə əldə olunmuş bütün nailiyyətlərdən kor-koranə imtina edilməsi ilə müşayiət olunurdu. Nəticədə 1993-cü ilin yayında Azərbaycan dövlətçiliyi böhran və məhv olma təhlükəsi qarşısında qaldı, ölkə vətəndaş müharibəsi və parçalanma həddinə gətirildi.

Xalq Cəbhəsinin daxilində keçmiş silahdaşlar arasında baş verən qarşıdurmalar Gəncə qiyamı ilə nəticələndi. Ölkədə mövcud olan dərin siyasi-iqtisadi və sosial böhran hakimiyyəti iflic vəziyyətinə gətirib çıxardı. Baş nazir, Milli Məclisin sədri, bütün güc nazirliklərinin rəhbərləri istefaya getdi. Ölkə heç bir qurum və ya şəxs tərəfindən idarə olunmurdu. Artıq 1993-cü ilin iyun ayında Azərbaycanda dərin siyasi və ictimai böhran hökm sürürdü.

Vəziyyət elə təhlükəli xarakter almışdı ki, 1991-ci ildə əlverişli tarixi şəraitin və taleyin xalqımıza bəxş etdiyi imkandan yararlanmış müstəqil dövlətimiz qəsdən və yaxud səriştəsizlikdən yaranan idarəsizlik nəticəsində real itirilmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Beləliklə, 1991-1993-cü illər Azərbaycanın müstəqillik tarixində nəinki itirilmiş illər hesab olunur, həm də bu illərdə Azərbaycan ölüm, ya olum dilemması qarşısında qoyulmuşdu.

Azərbaycanın Ermənistanla apardığı müharibədə hərbi məğlubiyyətə uğramasının bir neçə xarici və daxili səbəbləri vardır. Bunların sırasında Rusiyanın və xarici ölkələrdəki erməni diasporunun Ermənistanı göstərdiyi siyasi dəstək və yardımı xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Azərbaycandan fərqli olaraq Ermənistan hələ münafişə başlamazdan çox-çox əvvəl onun uğurla başa çatdırılması üçün böyük hazırlıq işləri aparmışdı. Dağlıq Qarabağ məsələsində "məzlum erməni xalqının haqlarının tapdanılması" haqqında fikirlər hər bir erməninin beyninə yeridilərək onun milli şüurunun hakim komponentinə çevrilmiş, bu məsələdə dünya ictimaiyyətini aldatmaqla onun rəğbətini qazanmaq məqsədilə genişmiqyaslı təbliğat işi aparılmışdı. Artıq münafişə

başlayanda Ermənistan Respublikasının rəhbərliyi Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılması zərurəti barədə həm daxildə, həm də xaricdə istinasız olaraq bütün ermənilərin yekdil rəyinə, birliyinə arxalanırdı. Digər tərəfdən, Ermənistanda ordu yaradılması, Dağlıq Qarabağ zonasında döyüş əməliyyatları aparmağa qadir olan silahlı dəstələr hazırlanması istiqamətində işlər çoxdan aparılırdı.

Azərbaycanda isə vəziyyət tam bambaşqa idi. O zamankı Azərbaycan rəhbərliyi Ermənistanda gedən prosesləri görə-görə nəinki dünya ictimaiyyətinə, heç öz xalqına da Dağlıq Qarabağ haqqında həqiqətləri, real vəziyyəti çatdırmaq niyyətində deyildi. Qorbaçovun bədnam “yenidənqurma” dövründə hakimiyyətə gətirilmiş Əbdürrəhman Vəzirov xalqa, onun milli mənafələrinə zidd siyasəti ilə Dağlıq Qarabağ məsələsində erməniləri öz xəbis niyyətlərini həyata keçirməyə daha da həvəsləndirdi. Azərbaycan xalqının mübarizə özmini qırmaq məqsədilə törədilmiş Qanlı Yanvar hadisələrindən sonra Əbdürrəhman Vəzirov xalqın qəzəbindən qurtarmaq üçün Moskvağa qaçmalı oldu. Ondan sonra hakimiyyətə gələn Ayaz Mütəllibovun aqibəti də eyni cür oldu. Moskvanın göstərişlərini “sədaqətlə” yerinə yetirməkdə öz sələfindən fərqlənməyən Ayaz Mütəllibov ordu yaradılması barədə xalqın tələblərinə məhəl qoymadı, yalnız öz himayəsi üçün silahlı dəstələr yaratdı. Bəli, o öz hakimiyyətini daxildəki bəzi qüvvələrdən qorumağı Azərbaycan torpaqlarını erməni təcavüzündən müdafiə etməkdən üstün tutdu. Nəticədə, o da Moskvağa qaçası oldu. Hakimiyyətə yeni qüvvələr – Xalq Cəbhəsi gəldi. Az keçmədi ki, Əbülfəz Elçibəy hakimiyyəti də öz səriştəsizliyi, orada təmsil olunan qüvvələrin böyük şəxsi ambisiyaları üzündən ölkəni uçurum astanasına gətirib çıxartdı. Hərç-mərçliyin baş alıb getdiyi Azərbaycan vətəndaş müharibəsi həddinə gəlib çatdı. Vəziyyəti nizam salmaqda aciz olan Əbülfəz Elçibəy də gizlicə baş götürüb Kələkiyə getdi. Üç başçı və üç qaçış...

1993-cü ilin iyununda xalqın təkidlə tələbi ilə ölkədə hakimiyyət dəyişikliyi baş verdi və müstəqil dövlətçilik tarixinin ikinci dövrü başlandı. Ölkə onu gözləyən fəlakətlərdən, daxili və xarici anti-azərbaycan qüvvələrin qəsdlərindən, vətəndaş müharibəsindən, torpaqlarımızın bir-birinin ardınca işğal edilməsindən və nəhayət müstəqil dövlətçiliyin məhvindən, Azərbaycanın parçalanmasından xilas edilməli idi.

1993-cü ilin iyunundan başlayaraq ilk növbədə hakimiyyət vakuumu aradan qaldırıldı, respublikanın müxtəlif bölgələrində baş qaldırmış

separatçı qüvvələr və parçalanma meyilləri sağlam düşüncəli vətəndaşların, xalqın böyük əksəriyyətinin fəal köməyi ilə zərərsizləşdirildi, vətəndaş müharibəsi təhlükəsinin qarşısı alındı. Ayrı-ayrı şəxslərə və siyasi qruplaşmalara xidmət edən silahlı birləşmələr ləğv edilməyə başlandı, Azərbaycan dövlətçiliyinə, müstəqilliyə, ərazi bütövlüyünə qəsdlər təşkil edən cinayətkar ünsürlər cəmiyyətdən təcrid edildi və cəzalandırıldı. Dövlət qurumları ilə xalqın birliyi, yekdilliyi təmin edildi, etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlarda dövlətə və Vətənə mənsubluq hissləri aşılmağa başlandı.

Təbiidir ki, Azərbaycanda əsaslı sabitlik yaratmaq və respublikamızın müstəqil dövlət kimi yaşaması üçün Ermənistan – Azərbaycan müharibəsində qəti tədbirlər görmək lazım idi. Çünki Azərbaycanda mövcud olan daxili çəkişmələr, hakimiyyət mübarizəsi, müxtəlif qüvvələrin təxribatları, Milli Ordunun olmaması, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsinə imkan yaratmışdı. Onlar Azərbaycanın vəziyyətindən çox çəvik istifadə edərək, torpaqlarımızı ardıcıl surətdə işğal edirdilər.

Bu məqsədlə 1993-cü ilin noyabr ayından başlayaraq bir tərəfdən Milli Ordunun formalaşdırılması, Azərbaycanın nizami silahlı qüvvələrinin yaradılması, torpaqlarımızın müdafiə olunması ilə bağlı təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilmiş, o biri tərəfdən atəşkəse nail olmaq üçün bütün siyasi və diplomatik vasitələr işə salınmışdı. Bunun nəticəsində 1994-cü ilin mayında Ermənistan-Azərbaycan müharibəsində ölkəmiz üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən atəşkəse nail olunmuşdur.

Müharibənin dayandırılması, daxili vəziyyətin nizamlanması, ictimai-siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsi və regionda Azərbaycanla qonşu dövlətlər arasında yaranmış gərginliyin normal məcraya salınması Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşamasını və sonrakı inkişafını şərtləndirdi.

Görülən gərgin və əhatəli işlər nəticəsində 1994-cü ildə ATƏT-in Budapeşt sammiti Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq prinsiplərinə uyğun həlli haqqında qərar çıxardı.

1994-cü ilin sentyabrında Azərbaycan daxilində yaranmış nisbi sabitlikdən və beynəlxalq aləmdə ölkəmizə artan inam və maraqlardan istifadə edərək “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan ilk neft kontraktlarını imzalamışdır.

Azərbaycanda başlanmış bu işlər əhalidə və bizi istəyən xarici aləmdə inam və sevinc yaratdığı kimi respublikamızın inkişafını istə-

məyən daxili və xarici qüvvələrdə qısqançlıq oyadırdı. Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı olan daxili və xarici qüvvələr, müxtəlif ambisiyalı siyasi və hərbi qruplaşmalar öz mövqelərinin itirilməsi, dövlətdə və ölkədə nizam-intizam yaradılması ilə barışmaq istəmirdilər. Onlar müxtəlif xarici dairələrin təsiri və köməyi ilə Azərbaycan Respublikasının qanuni hökumətini devirməyə, ölkədə hakimiyyətsizlik mühiti, vətəndaş qarşıdurması yaratmağa dəfələrlə cəhdlər göstərir, müxtəlif dövlət və hökumət rəhbərlərinə qarşı sui-qəsdlər təşkil edirdilər.

1994-cü ilin oktyabrında o zamankı baş nazir Sürət Hüseynovla Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsinin başçısı Rövşən Cavadov və onun qardaşı Mahir Cavadovun dəstələri tərəfindən və ölkədəki bir çox müxalifət partiyalarının onların hərəkətlərini himayə etməsi nəticəsində dövlət çevrilişinə qəsd baş verdi, qanuni dövlət strukturlarına qarşı yönəlmiş aksiyaların həyata keçirilməsinə cəhd göstərildi. Azərbaycan dövlətinin qətiyyəti və dəyanəti, düşünülmüş tədbirlər nəticəsində, bütün xalqın yekdil və qızgın dəstəyi ilə çevrilmiş cəhdin qarşısı alındı. Gecə yarısı ayağa qalxan xalq Prezident Sarayının qarşısında toplaşaraq öz dövlətçiliyini, öz hüquqlarını, öz gələcəyini müdafiə edərək qiyamçılara layiqli cavab verdi.

Qanuni dövlət orqanlarını devirməyə, siyasi hakimiyyəti zorakılıqla dəyişdirməyə növbəti cəhd 1995-ci ilin martında yenidən Daxili İşlər Nazirliyinin Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstələrinə rəhbərlik edən Rövşən Cavadov və onun qardaşı Mahir Cavadov tərəfindən göstərildi. Həm də bu dəfə əksər müxalifət partiyaları öz məqsədlərini dövlətçilik mənafeyindən üstün tutaraq bilavasitə və dolayısı ilə qəsdçiləri müdafiə etdilər. Baş verən hadisələri düzgün qiymətləndirmək, dövlətçilik mövqeyi tutmaq əvəzinə onlar əhalini çaşdırmağa, qəsdçiləri həvəsləndirməyə yönəldilmiş ziddiyyətli bəyanatlar verdilər. Sonralar bir sıra partiyaların və onların başında duran ambisiyalı siyasətçilərin qəsdçilərlə bilavasitə cinayət əlaqələrinə girdikləri, dövlət hakimiyyətini devirmək və gələcəkdə formalaşdırmaq istədikləri hökumətdə vəzifələri bölmək haqqında razılığa gəldikləri də aşkarlandı. Lakin onların qarşısında yenə də xalqa arxalanan, Azərbaycan dövlətinin və xalqının maraqları naminə qətiyyətlə hərəkət edən Azərbaycan siyasi rəhbərliyinin yenilməz iradəsi dururdu. Qanunsuz silahlı dəstələr, cinayətkar qruplar, xaricdən və daxildən istiqamətləndirilən qüvvələr, Azərbaycan dövlətini silah gücü ilə devirməyə cəhd göstərən qəsdçilər qanuni dövlət orqanlarının gücü ilə tamamilə darmadağın edildilər

və layiqli cəzalarını aldılar. Onların açıq və gizli himayədarları isə xalq qarşısında ifşa olundular.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qüdrəti, gücü bu təhlükənin də qarşısını aldı. Bütün bunlar xalqımızın öz müstəqil dövlətçiliyinə inamını, müstəqillik uğrunda mübarizə əzmini və qətiyyətini bir az da möhkəmləndirdi. Azərbaycan dövləti özünün möhkəmliyini, etibarlılığını, qanunçuluğu və vətəndaşların təhlükəsizliyini hər şeydən yüksək tutduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

1995-ci ilin ortalarında Azərbaycan dövləti bütün qeyri-qanuni silahlı qüvvələrdən artıq xilas olmuş, tamamilə möhkəmlənmiş, keyfiyyətə yeni bir mərhələyə daxil olmuş, dövlət quruculuğunda, iqtisadi, sosial və mədəni həyatda böyük işləri başlamaq üçün möhkəm ictimai-siyasi sabitlik və qanunçuluq şəraitinə gətirilmiş dövlətə çevrilmişdi. Bu dövrdə müxtəlif siyasi və hərbi qruplaşmaların ilhamçıları və iştirakçıları, məsuliyyətsiz, ambisiyalı siyasi partiya liderləri öz planlarından və istəklərindən əl çəkməyə məcbur oldular. Azərbaycanda hakimiyyətə gəlmək üçün silahlı dəstələrdən istifadə etmək ənənəsinə son qoyuldu. Bundan sonrakı dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında ictimai-siyasi sabitliyi pozmaq, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə və ölkəyə xarici kapitalın axınının təmin olunmasına mane olmaq məqsədilə xaricdə və ölkə daxilindəki destruktiv qüvvələr digər təxribat əməllərinə, hətta ölkə başçısına qarşı terror aktlarına da əl atdılar. Həyata keçirilən məqsədyönlü və qəti tədbirlər nəticəsində bütün bu cəhdlərin qarşısı alındı. Respublikamız dinc və sabitlik şəraitində öz müstəqil dövlətini qurmaq və inkişaf etdirmək imkanı qazandı. Müstəqil dövlət quruculuğunun üçüncü dövrü başlandı.

1995-ci il noyabrın 12-dən, yeni müstəqil respublikamızın Konstitusiyası qəbul olunduqdan və parlament seçkiləri keçirildikdən sonra başlanan bu dövr dövlət quruculuğu baxımından, əlbəttə ki, bizim tariximizin ən məhsuldar dövrüdür.

Məhz ictimai-siyasi sabitliyin yaranması və Azərbaycanın daxilində olan bütün qanunsuz silahlı dəstələrin ləğv olunması, cinayətkar qrupların cinayətlərinin qarşısının alınması – bunlar hamısı Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesinin uğurla aparılmasına şərait yaratdı. Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan edərkən bəyan etmişdi ki, Azərbaycan demokratiya yolu ilə irəliləyəcək, ölkəmizdə demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi gedəcəkdir. Bunlar elan olunmuşdu, ancaq təəssüf ki, Azərbaycanın daxili vəziyyəti, dediyim

kimi, çox gərgin olduğuna görə bunlar söz idi, əməli tədbirlər isə lazımı səviyyədə görülmürdü. Azərbaycanda müstəqil dövlətin təsisatlarının yaranması və dövlət quruculuğu prosesi 1995-ci ildə böyük vüsət aldı. Bunun əsasını da Azərbaycanın qəbul etdiyi ilk konstitusiyası təşkil edirdi. Ondən sonrakı dövrdə Azərbaycanda dövlətçilik möhkəmlənib, demokratik prinsiplər bərqərar olubdur. Demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi uğurla, sürətlə həyata keçirilir.

Azərbaycanın öz iqtisadiyyatını bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf etdirməsi üçün imkanlar yaradılıb və bir çox nailiyyətlər əldə olunubdur. Azərbaycan bir dövlət kimi möhkəmlənib, Azərbaycanın silahlı qüvvələri, ordusu yaranıb, güclənib, inkişaf edibdir və o, bu gün müstəqil Azərbaycanın milli mənafələrini, torpaqlarını, onun hüdudlarını qorumağa qadir ordudur.

Konstitusiyaya qəbul olunandan sonra ötən beş il ərzində bizim ali qanunvericilik orqanımız – Milli Məclis tərəfindən 900-dən çox qanun qəbul edilmişdir. Məhz Konstitusiyanın əsasında, qəbul olunmuş qanunların əsasında Azərbaycanda siyasi, iqtisadi, hüquqi, demokratik islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatlar bütün sahələrdə aparılır. Onların ilbəil həyata keçirilməsi Azərbaycanın bütün sahələrdə inkişafını təmin edir.

Azərbaycan öz daxili və xarici siyasətini müəyyən edibdir. Dedi-yim kimi, daxili siyasət Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət qurmaq, bazar iqtisadiyyatı yaratmaq, iqtisadi islahatlar aparmaqdan və Azərbaycanın hər bir vətəndaşına azad, sərbəst yaşamaq, hüquqlarının qorunmasını təmin etmək və öz rifah halını yaxşılaşdırmaq imkanları yaratmaqdan ibarətdir.

Azərbaycanın xarici siyasəti isə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabər hüquqlu surətdə faydalı əlaqələr qurmaq, inkişaf etdirmək, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqələrini möhkəmləndirmək üçün, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etmək məqsədini daşıyır. Azərbaycanın sülhsevər xarici siyasəti ilk növbədə onun dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi işinə xidmət edir. Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin başlıca prinsipləri beynəlxalq hüquq normaları ilə tənzimlənən dövlətlərarası münasibətlərə hörmət etməkdən, bütün dövlətlərin suveren hüquqlarına hörmətlə yanaşmaqdan, bütün mübahisəli məsələləri sülh və danışıqlar yolu ilə həll etməkdən, qarşılıqlı faydalı iqtisadi, elmi və mədəni əməkdaşlıq yaratmaqdan,

dövlətlərarası əlaqələrə mane olan hər cür məhdudiyətləri aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Azərbaycan demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu yolu tutduğundan onun xarici siyasəti də dünya təcrübəsinin bütün nailiyyətlərini, sivil beynəlxalq normaları özündə əks etdirir.

1991-1992-ci illərdə xarici siyasət sahəsində ölkənin beynəlxalq aləmdə mövqələrinin möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş ardıcıl kursun hazırlanıb həyata keçirilməməsi, bəzi dövlət rəhbərlərinin beynəlxalq, regional və dövlətlərarası münasibətlərlə bağlı məsuliyyətsiz bəyanatları Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzuna olduqca mənfi təsir göstərirdi. Bu özünü bəzi qonşu dövlətlərlə münasibətdə xüsusilə bürüzə verirdi. Ermənistanla müharibə gətirdiyi bir şəraitdə yaxın qonşularımızdan Rusiya, İran, Mərkəzi Asiya respublikaları ilə münasibətlər keçmiş iqtidarın məsuliyyətsiz bəyanatları üzündən gərginləşmişdi. İlk növbədə yaxın xariclə münasibətləri qaydaya salmaq, əlaqələri bərpa etmək lazım gəlirdi. Azərbaycanın Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olması bu yöndə atılmış ilk addımlardan biri idi. Bu quruma daxil olan keçmiş sovet respublikaları ilə birbaşa ikitərəfli əlaqələrin də möhkəmləndirilməsi istiqamətində ardıcıl iş aparıldı. 1993-cü ilin sonuna qədər Azərbaycanla kəskin münasibətlərə malik olan Mərkəzi Asiya respublikaları ilə əlaqələrin köklü surətdə yenidən qurulması üçün yeni forma və vasitələrdən istifadə edildi. Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlıq məsələlərinə xüsusi önəm verildi. Gürcüstan, Özbəkistan, Ukrayna və Moldova ilə ikitərəfli əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması öz müsbət nəticələrini verdi.

1993-cü ilin yayından başlayaraq Türkiyəyə münasibətdə də xarici siyasət kursunda ciddi dəyişikliklər edildi və Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində keyfiyyətə yeni bir mərhələ başlandı. Bu gün Türkiyə Azərbaycanın ən etibarlı siyasi müttəfiqi, bərabər hüquqlu iqtisadi tərəf-müqabilidir. Son yeddi ildə iki qardaş dövlətin başçılarının qarşılıqlı rəsmi səfərləri zamanı hərtərəfli əməkdaşlığımızı əhatə edən bir sıra mühüm sənədlər imzalanmışdır. Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri iki qardaş xalqın mənafələrinə xidmət etməklə yanaşı dünyada və bölgədə sülhün və əmin-amanlığın bərqərar olması işinə də öz töhfəsini verir.

Azərbaycan qonşu İran dövləti ilə də xalqlarımızın mənafeyinə cavab verən qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq, mehriban qonşuluq prinsipləri əsasında ikitərəfli normal siyasi, iqtisadi, mədəni münasibətlər yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Qərbi dövlətlərinin də iştirak etdiyi ikinci neft konsorsiumunda İrana yer ayrılış, “Şahdəniz” yatağının

işlənməsi üzrə müqavilədə bu ölkəyə pay verilmişdir. Ölkələrimizin arasında ikitərəfli münasibətlərin bütün sahələrini əhatə edən sənədlər imzalanmışdır.

Azərbaycan İslam Konfransı Təşkilatının üzvü olan digər ölkələrlə də son illər ərzində siyasi, iqtisadi, ticarət və mədəni əlaqələrini xeyli inkişaf etdirmişdir. Həmin ölkələrlə İslam Konfransı Təşkilatı və başqa beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində, eləcə də ikitərəfli əməkdaşlığımız məhsuldar və faydalı olmuşdur.

Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya, Çin, Yaponiya, Fransa, Almaniya, İtaliya kimi iri dövlətlərlə münasibətlər Azərbaycanın xarici siyasətinin məhək daşını təşkil edir. Azərbaycan ilə həmin ölkələr arasında və tərəfdaşlıq prinsiplərinə əsaslanan qarşılıqlı münasibətlər qurulmuşdur. Bu, ölkəmiz üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən, planetin global məsələlərinin həllində təsir gücünə malik olan nüfuzlu dövlətlərin diqqətini Azərbaycana cəlb etmək üçün 1993-cü ilin sonundan başlayaraq aparılmış ardıcıl işin müsbət nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Xəzər dənizinin enerji ehtiyatlarının mənimlənməsində, neft və qaz ehtiyatlarının hasilatı və nəqlində Amerika neft şirkətlərinin beynəlxalq neft konsorsiumunda geniş iştirakı Azərbaycan – Amerika Birləşmiş Ştatları əlaqələrinin inkişaf etməsinə təkan vermişdir. Amerika-Azərbaycan münasibətləri haqqında iki ölkə prezidentləri tərəfindən imzalanmış Birgə Bəyanat, müdafiə nazirlikləri arasında müdafiə və hərbi əlaqələr üzrə əməkdaşlıq, investisiyaların təşviqi və qorunması, ticarət və kapital qoyuluşu, banklararası və digər sahələrdə əməkdaşlığı nəzərdə tutan hökumətlərarası sənədlər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasına və sosial-iqtisadi tərəqqisinə xidmət edir. Azərbaycan Respublikası və Amerika Birləşmiş Ştatları arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin genişləndirilməsi haqqında imzalanmış xüsusi sənəd Amerika iş adamlarının ölkəmizdə fəaliyyət göstərmələri üçün əlverişli şərait yaradılmasının hüquqi bazasını təşkil edir.

Azərbaycan diplomatiyasında Avropa istiqaməti mühüm yerlərdən birini tutur. Son illər ərzində Böyük Britaniya ilə ölkəmizin münasibətləri dinamik şəkildə inkişaf etmişdir. Bu gün Böyük Britaniya beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın fəal tərəfdaşı kimi çıxış edir, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin ədalətli həlli üçün Azərbaycanın göstərdiyi səyləri dəstəkləyir.

Avropanın nüfuzlu ölkələri – Almaniya, Fransa, İtaliya, Belçika, Niderland, Yunanıstan, Polşa, Rumıniya, Bolqarıstan və Skandinaviya ölkələri ilə də respublikamız arasında tam sabit və bərabərhüquqlu əməkdaşlıq münasibətləri yaranmışdır. Bu ölkələrlə imzalanmış 90-dan artıq mühüm sənəd həmin münasibətlərin hüquqi əsasını təşkil edir.

Avropa ölkələri ilə münasibətlərin inkişafında qədim "İpək yolu"nun bərpasını nəzərdə tutan TRASEKA proqramının həyata keçirilməsinə başlanılması mühüm yer tutur. Bu nəhəng nəqliyyat dəhlizinin mərkəzində yerləşən ölkə kimi Azərbaycan Şərqlə Qərbin qovuşmasında mühüm rol oynayır. Dünyanın ən böyük dövlətlərindən biri və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü olan Çin Xalq Respublikası, həmçinin nəhəng intellektual potensiala malik Yaponiya bu illər ərzində Azərbaycanın siyasi və iqtisadi tərəfdaşına çevrilmişdir ki, bu da xarici siyasətimizin şəksiz uğurlarıdır. Azərbaycanla İsrail dövləti arasında da siyasi, iqtisadi əlaqələr genişlənməkdədir.

Ötən dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq və regional təşkilatlarla da əlaqələri genişlənməmiş və möhkəmlənmişdir. Azərbaycanın Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv qəbul olunması yolunda aparılan iş öz məqsəd nəticələrini verməkdədir.

Hazırda Azərbaycan 137 ölkə ilə diplomatik əlaqə qurmuşdur. Vyana Konvensiyasının iştirakçısı olan bütün ölkələrlə respublikamız arasında konsulluq münasibətləri yaradılmışdır. Azərbaycanda 63 xarici dövlətin səfirlikləri fəaliyyət göstərir. Bunların 24-ü bilavasitə Bakıda, 39-u isə həmin dövlətlərin Ankara, Moskva, Tehran və Tbilisi şəhərlərindəki səfirliklərində akkreditə olunmuşdur. Öz növbəsində Azərbaycanın 21 xarici ölkədə səfirlik, baş konsulluq və daimi nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir. Azərbaycan mütəbər beynəlxalq təşkilatlarda da təmsil olunmuşdur.

Bu gün Dağlıq Qarabağ ətrafında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli ilə bağlı Azərbaycanın haqlı tələbləri bütün dünya ölkələri, beynəlxalq və regional təşkilatlar tərəfindən dəstəklənir. Bu, Azərbaycanın xarici siyasət sahəsində apardığı gərgin və məqsədyönlü işin parlaq nəticəsidir.

Azərbaycan diplomatiyasının son illərdə dövlətimizin müstəqilliyi, təhlükəsizliyi və ərazi bütövlüyünün təmin olunmasında, habelə bütün ölkələrlə hərtərəfli, bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı əlaqələr qurmaq sahəsində qazandığı böyük uğurlar Azərbaycanın xarici siyasət kursu

nun düzgünlüyünə, milli maraqları dünyada gedən proseslərlə faydalı şəkildə uzlaşdırmağa qadir olduğuna dəlalət edir.

Xarici siyasət sahəsində köhnə iqtidardan miras qalmış ən mürəkkəb və ağırlı problem Dağlıq Qarabağla bağlı Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsidir. Azərbaycanda olan daxili çəkişmələr, hakimiyyət uğrunda mübarizə, müxtəlif qüvvələrin tövətdiyi təxribat əməlləri, Ermənistan silahlı qüvvələrinə xaricdən edilən xüsusi yardım Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsinə imkan yaratdı. Bu işğal öncə Dağlıq Qarabağın ərazisini, sonra onun ətrafında olan bir neçə rayonun ərazisini əhatə etdi. İndi Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. Bu torpaqlardan zorla çıxarılmış bir milyon soydaşımız çadırlarda ağır vəziyyətdə yaşayır.

1994-cü ilin may ayında Ermənistan-Azərbaycan müharibəsində atəşkəs haqqında saziş imzalandı. Hələ tam sülh əldə edilməyibse də, Azərbaycan altı il yarımından çoxdur ki, müharibəsiz, dinc şəraitdə yaşayır, şəhid vermir, qan tökülür. Azərbaycan dövləti bu müddətdə dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatlarının, təsirə malik olan böyük dövlətlərin imkanlarından istifadə etməyə çalışmış və bu işdə mühüm uğurlar qazanmışdır. Bu müddət ərzində bir neçə dəfə məsələnin həlli yolunda real fürsətlər yaranmışdır. Lakin Ermənistanın daim pozucu mövqe tutması, Azərbaycanın torpaqlarını işğal etdiyinə görə özünü üstün hesab etməsi, beynəlxalq təşkilatların, Minsk qrupunun, onun həmsədrləri olan Rusiyanın, Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Fransanın Ermənistana lazımı təsir göstərə bilməməsi bu problemin indiyə qədər həll olunmasına imkan verməmişdir. Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin birbaşa danışıqları da hələ konkret bir nəticə verməmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycan Respublikası münaqişənin sülh yolu ilə həll olunmasını mümkün hesab edir və bundan sonra da bu istiqamətdə səylərini davam etdirmək əzmindədir. Azərbaycan dövləti Minsk qrupunun fəaliyyətinin gücləndirilməsi, səmərəliliyinin artırılması üçün əlindən gələni etməklə yanaşı Ermənistan və Azərbaycan prezidentlərinin birbaşa danışıqlarının bundan sonra da davam etdirilməsini zəruri hesab edir. Bu hər iki istiqamətdə göstərilən səylər nəticəsində müəyyən kompromislər yolu ilə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll olunması və sülh əldə olunması gerçəkləşə bilər.

Hər bir ölkənin, xalqın həm yaşaması, həm də dövlətinin mövcud olması üçün əsas şərt onun iqtisadiyyatıdır. Keçmiş SSRİ tərkibində

sərt planlaşdırılmış təsərrüfat sistemində 70 ildən çox müddət ərzində fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan Respublikası artıq 9 ildir ki, yeni iqtisadi şəraitə qədəm qoymuşdur. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra keçən müddət ərzində iqtisadi sahədə öz suveren hüquqlarını gerçəkləşdirməyə və müstəqil iqtisadi siyasət aparmağa başlamışdır. Bu siyasətin başlıca istiqamətlərini müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan iqtisadi sistemin formalaşdırılması, bazar iqtisadiyyatına keçid və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya təşkil etmişdir.

Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycana hərbi təcavüzü, ictimai-siyasi sabitliyin vaxtaşırı pozulması, ölkədə rəhbərliyin tez-tez dəyişməsi 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən iqtisadiyyatın əksər sahələrində istehsalın tənəzzülünə və bu prosesin getdikcə dərinləşərək xroniki səciyyə almasına səbəb olmuşdur. 1991-1994-cü illərdə ölkədə istehsal müəssisələrinin böyük əksəriyyəti dayanmış və ya öz gücünün 15-20 faizi səviyyəsində işləmişdir. Həmin illərdə sənayedə illik geriləmə 20-24 faizə, kənd təsərrüfatında 15-20 faizə, kapital qoyuluşunda 40 faizə çatmışdır. İstehlak mallarının qiymətləri ildə 14-18 dəfə artaraq iqtisadi və sosial sahələrdə dağıdıcı rol oynamışdır. Respublikanın iqtisadiyyatı, demək olar ki, tamamilə dağılmış vəziyyətə düşmüş, xalqın rifah halı olduqca aşağı vəziyyətə enmişdi. Lakin Azərbaycanın əlverişli coğrafi-siyasi vəziyyəti, onun təbii sərvətləri, uzun illər boyu yaradılmış maddi fondları, ümumiyyətlə, böyük sosial-iqtisadi, elmi-texniki potensialı ölkəni bu ağır böhrandan çıxarmağa əsas verirdi. Digər tərəfdən isə yeni iqtisadi islahatlar aparmaq yolu ilə bazar iqtisadiyyatına keçmək istiqamətində məqsədyönlü iş aparılmalı idi.

Yalnız 1994-1995-ci illərdə ölkədə siyasi vəziyyət normal məcraya salındıqdan və ictimai-siyasi sabitlik təmin edildikdən sonra çoxsaylı sosial-iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində ardıcıl iş aparılması mümkün oldu. 1995-ci ilin əvvəlindən ölkədə bazar iqtisadiyyatına keçid məqsədilə islahatların aparılması kursu müəyyənləşdirildi və ardıcıl olaraq məqsədyönlü islahatlar proqramı həyata keçirilməyə başlandı. Keçən dövr ərzində Azərbaycan ən radikal iqtisadi islahatlar aparmağa qadir olduğunu sübut etdi.

Ötən dövr ərzində ölkədə demokratik dövlət quruculuğu və yeni iqtisadi sistemin formalaşması üçün müvafiq hüquqi bazanın yaradılması yolunda böyük iş aparılmış, 900-ə yaxın qanun qəbul edilmişdir. Onların içərisində torpaq və aqrar islahatlar haqqında, özəlləşdirmə,

sahibkarlığın inkişafı, vergi, maliyyə-bank sisteminin yenidən qurulması, ticarətin liberallaşdırılması, inhisarçılığın aradan qaldırılması və rəqabətin inkişafı, əhalinin sosial müdafiəsini təmin edən qanunlar xüsusi yer tutur.

Bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində görülən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində istehsalda yaranmış geriləmə hallarının qarşısı alınmış, ölkədə makroiqtisadi sabitlik təmin olunmuşdur. Ümumi daxili məhsulun artımı 1996-cı ildə 1,3 faiz, 1997-ci ildə – 5,8 faiz, 1998-ci ildə – 10 faiz, 1999-cu ildə isə 7,4 faiz olmuşdur. Bu da Müstəqil Dövlətlər Birliyi məkanında ən yüksək göstəricidir.

Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində sənaye istehsalında da artım meylləri müşahidə edilməkdədir. 1997-ci ildə sənaye istehsalının həcmi cəmi 0,3 faiz artmışdısa, 1998-ci ildə artım 2,2 faiz, 1999-cu ildə 3,6 faiz, 2000-ci ildə isə 6,9 faiz olmuşdur.

Artıq, demək olar ki, sənayenin bütün sahələrində, o cümlədən neft və qaz, neft kimyası, metallurgiya, maşınqayırma, tikinti materialları, yüngül və yeyinti sənayesi sahələrində, habelə sənayenin qeyri-dövlət sektorunda ciddi irəliləyiş vardır və bu sahələrdə məhsul istehsalı keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən xeyli çoxalmışdır.

Ölkənin iqtisadi və sosial inkişafını xarakterizə edən makroiqtisadi göstəricilər 2000-ci ilin əvvəlindən xeyli yaxşılaşmışdır. Ümumi Daxili Məhsul istehsalı keçən illə müqayisədə 11,3 faiz və ya 21 trilyon manatdan çox olmuşdur. Ümumi Daxili Məhsulun strukturunda real istehsal sahələrinin xüsusi çəkisi 1999-cu ilə nisbətən 46,3 faizdən 48,7 faizə qədər artmış, xidmət sahələrinin payı isə 47,5 faizdən 44,6 faizə qədər azalmışdır. Adambaşına 2,5 milyon manatlıq (562,3 dollar), yaxud keçən ildəkindən 10,4 faiz çox belə məhsul istehsal olunmuşdur.

Ümumi Daxili Məhsulun tərkibində sənaye məhsulu istehsalının çəkisi 25,6 faiz təşkil etmişdir. İstehsalın həcmi yanacaq sənayesi müəssisələrində 5,3 faiz, elektroenergetikada 3,2 faiz, yeyinti sənayesində 2,1 faiz, kimya və neft kimyası müəssisələrində 34,4 faiz, metallurgiya sənayesində 2,5 dəfə, maşınqayırma müəssisələrində 78,2 faiz, meşə, ağac emalı və sellüloz-kağız sənayesində 10,5 faiz, tikinti materialları sənayesində 21,3 faiz, yüngül sənayedə 47,7 faiz, unüyütmə-yarma müəssisələrində 52,5 faiz çoxalmışdır. Ötən illə müqayisədə sənayenin dövlət bölməsində məhsul istehsalı 2,5 faiz, qeyri-dövlət bölməsində isə 12,5 faiz artmış, ümumi məhsulda onun xüsusi çəkisi 43,9 faizə çatmışdır.

Məlumdur ki, kənd əhalisinin rifahı, kəndin sosial-iqtisadi inkişafı aqrar islahatların gedişindən asılıdır. Ölkədə torpaq islahatının həyata keçirilməsi, torpağın xüsusi mülkiyyətə verilməsi, kolxoz və sovxozların əmlakının özəlləşdirilməsi digər sahələrlə müqayisədə kənd təsərrüfatında islahatların daha sürətlə aparılmasına imkan yaratmışdır. 1995-ci ildən başlayaraq 1300-dən çox kolxoz və sovxoz ləğv olunmuş və onların bazasında 35 minə yaxın kəndli (fermer) təsərrüfatı yaradılmışdır. Demək olar ki, aqrar islahatların birinci mərhələsi başa çatmışdır. Bunun nəticəsində kənd təsərrüfatında 1998-ci ildə 4 faiz artım əldə edilmişdirsə, 1999-cu ildə artım 7,1 faiz olmuşdur. Xüsusilə 2000-ci il kənd təsərrüfatı üçün çox uğurlu il olmuşdur.

Kənd təsərrüfatında bitkiçilik məhsullarının yığılı, demək olar ki, başa çatmışdır. Dekabrın 1-nə kimi tarlalardan qarğıdalı ilə birlikdə 1538,8 min ton taxıl, 75,6 min ton üzüm, 468,6 min ton kartof, 764,0 min ton tərəvəz, 407,9 min ton meyvə və giləmeyvə, 260,0 min ton bostan məhsulları, 13,8 min ton tütün və 625 ton yaşıl çay yarpağı toplanmışdır. Keçən illə müqayisədə taxıl istehsalı 445,5 min ton və ya 40,7 faiz, kartof 77,3 min ton, tərəvəz 131,5 min ton, meyvə və giləmeyvə 13,5 min ton, bostan məhsulları 57,1 min ton, tütün istehsalı 5,8 min ton və ya 72,7 faiz artmışdır. Cari ildə 90,5 min tona qədər pambıq toplanıb emal müəssisələrinə təhvil verilmişdir. Pambıq, üzüm və yaşıl çay yarpağı istehsalının azalmasına baxmayaraq, bitkiçilik məhsulları istehsalının həcmi keçən ilə nisbətən 18,6 faiz artmışdır.

Cari ildə diri çəkiddə 195 min ton ət, 1070 min ton süd, 550 milyon ədəddən çox yumurta, 12 min tona yaxın yun və 70 tondan çox barama istehsal olunmuş, heyvandarlıq məhsulları istehsalı 1999-cu ilə nisbətən 3,7 faiz artmışdır.

Bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsalında qazanılmış uğurlar kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun keçən illə müqayisədə 12,0 faiz artmasına imkan vermişdir.

Kənd təsərrüfatında aparılan islahatları dəstəkləmək, bu sahədə çalışan adamlara kömək etmək və problemləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə 1999-cu ilin yazında xüsusi qanun və fərmanlar qəbul edilmişdir. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən 5 il müddətinə azad edilməsi, həmçinin büdcəyə olan vergi borclarının silinməsi, onlara yanacaq (neft məhsullarının) güzəştli satışı və digər tədbirlər bu sahədə dövlət qayğısının təzahürüdür. Həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi kənd təsərrüfatı isteh-

salına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Bu tədbirlərin gələcəkdə də davam etdirilməsi nəzərdə tutulur. Bu sahədə görülən işlərin məqsədyönlü və sistemli şəkildə aparılması üçün aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir.

2000-ci ildə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələrindən 4,2 trilyon manat həcmində investisiya yönəldilmiş, 2,0 trilyon manatlıq tikinti-quraşdırma işləri görülmüşdür. Keçən illə müqayisədə istifadə olunmuş investisiyanın məbləği 2,3 faiz, tikinti-quraşdırma işlərinin həcmi 2,4 faiz artmışdır. Əsaslı vəsaitin 51,0 faizini və ya 2,1 trilyon manatını xarici investisiya təşkil etmiş, 3,4 trilyon manatı, yaxud 81,3 faizi istehsal təyinatlı obyektlərin inşasının davam etdirilməsinə sərf olunmuşdur. İlin əvvəlindən Yenikənd Su Elektrik Stansiyası, 11-li Bakı İstilik Elektrik Mərkəzində gücü 55 min kvt olan yeni qaz-turbin elektrik qurğusu, "Qurtuluş" qazma qurğusu, "Azərneftyağ" İstehsalat Birliyində bitum qurğusu kompleksi, 52,9 km uzunluğunda "Baş Mil-Muğan Kollektoru"nun ikinci hissəsi, Naxçıvan Dövlət Universitetinin tədris korpusu, Bakı şəhərində Mərkəzi Klinik Xəstəxana, ümumi sahəsi 302,5 min kvadrat metrə çatan yaşayış evləri, 1906 yerlik ümumtəhsil məktəbləri, 40 çarpayılıq xəstəxana, növbədə 70 nəfəri qəbul etməyə imkan verən ambulator-poliklinika müəssisəsi və s. istifadəyə verilmişdir. Cari ildən "Şimal" DRES-in yenidən qurulmasına və "Ələt-Qazıməmməd" avtomobil yolunun tikintisinə başlanmışdır.

Nəqliyyat müəssisələri və avtomobil nəqliyyatı sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslər tərəfindən il ərzində 80 milyon ton yük və 880 milyon nəfər sərnişin daşınmış, keçən ilə nisbətən yük daşınması 17,3 faiz, sərnişin daşınması 2,1 faiz artmışdır. Yük daşınmasının 54,6 faizi, sərnişin daşınmasının 83,5 faizi qeyri-dövlət bölməsinin nəqliyyat vasitələri ilə həyata keçirilmişdir.

Rabitə müəssisələri tərəfindən ilin əvvəlindən əhaliyə, müəssisə və təşkilatlara 700 milyard manatdan çox, yaxud keçən ilə nisbətən 33,6 faiz çox rabitə xidməti göstərilmişdir. Xidmətlərdən əldə edilmiş gəlirlərin 61,3 faizi qeyri-dövlət bölməsinin payına düşür.

İlin əvvəlindən əhaliyə 12,8 trilyon manatlıq istehlak malları satılmış və pullu xidmət göstərilmişdir. Əmtəə dövriyyəsi 9,8 faiz artaraq 10 trilyon manatdan çox, pullu xidmətlərin həcmi isə 5,7 faiz artaraq 2,5 trilyon manata çatmışdır.

Cari ildə xarici ölkələrlə 2796 milyon dollar məbləğində, yaxud keçən illə müqayisədə 88,1 faiz çox ticarət əməliyyatları aparılmışdır. Əmtəə dövriyyəsinin 63,3 faizini ölkədən ixrac olunmuş mallar, 36,7 faizini isə idxal məhsulları təşkil etmiş, 680 milyon dollar məbləğində müsbət saldo yaranmışdır. Əmtəə mübadiləsinin 80,7 faizi uzaq xarici ölkələrlə, 19,3 faizi Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzvü dövlətləri ilə aparılmış, ticarət əlaqələri uzaq xarici ölkələrlə 2,2 dəfə, Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzvü dövlətləri ilə 18,0 faiz artmışdır.

İstehlak mallarının qiymətləri və xidmət tarifləri il ərzində keçən illə müqayisədə 1,8 faiz bahalaşmışdır. Lakin eyni zamanda, orta aylıq əmək haqqı 15,0 faiz artaraq 204,2 min manat, əhalinin adambaşına pul gəlirləri isə 11,0 faiz çoxalaraq 185,4 min manat təşkil etmişdir.

İqtisadi yüksəlişin həlledici şərti hesab olunan investisiya qoyuluşu son illər artmaqda davam edir. Belə ki, 1996-cı ildə kapital qoyuluşunun həcmi 65 faiz, 1997-ci ildə 67 faiz, 1998-ci ildə isə 45 faiz artmışdır. Kapital qoyuluşunun artmasında ölkəmizə xarici kapital axını həlledici rol oynayır. 1996-2000-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına 5,0 milyard ABŞ dolları həcmində xarici investisiya yönəldilmişdir. İndi Azərbaycanda yalnız neft sektoruna deyil, iqtisadiyyatın digər sahələrinə (rabitə, maşınqayırma, yeyinti, xidmət və s.) xarici investisiya qoyuluşu xeyli artmışdır. Nəticədə xarici investisiyaların ümumi həcmində qeyri-neft sektorunun payı 1996-cı ildə – 33 faiz, 1997-ci ildə 40 faiz olmuşdusa, 1999-cu ildə 50 faizə çatmışdır. Hazırda Azərbaycanda adam başına 150 ABŞ dollarına yaxın xarici investisiya düşür ki, bu da MDB məkanında ən yüksək göstərici hesab olunur.

Azərbaycanın xarici şirkətlərlə bağladığı neft müqavilələri çərçivəsində neft sənayesinə 60 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulması nəzərdə tutulur. Neft satışından əldə edilən gəliri səmərəli şəkildə ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisinə istifadə etmək məqsədilə hazırda xüsusi neft fondu yaradılmışdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın neft strategiyası və bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəinki mühüm sosial-iqtisadi, həm də böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edir. Bu da Azərbaycan dövlətinin bəynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasına və dövlət müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə əyani sübutdur.

Ölkədə islahatların dərinləşdirilməsində özəlləşdirmə prosesi həlledici yer tutur. Son illər bu sahədə xeyli işlər görülmüşdür, artıq kiçik özəlləşdirmə başa çatmışdır. Ölkədə ticarət, ictimai iaşə və bütün

xidmət obyektləri demək olar ki, iş adamlarının əlində cəmlənmişdir. Orta və iri sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsinə başlanmışdır.

Hazırda özəlləşdirmədə yeni mərhələ başlanır. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında yeni qanunun və II Dövlət Özəlləşdirmə Proqramının qəbul olunması bu prosesə yeni təkan verəcək, onun daha səmərəli aparılmasını təmin edəcəkdir. Ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən strateji obyektlərin (metallurgiya, maşınqayırma, yanacaq, neft kimyası, infrastruktur sahələr və s.) özəlləşdirilməsinə hazırlıq işləri gedir. Bu işə hər bir obyektə fərdi yanaşma tələb edir. Odur ki, hər bir belə obyektin ölkə iqtisadiyyatındakı yeri və rolu nəzərə alınmaqla onun özəlləşdirilməsi planı işlənib hazırlanacaqdır.

Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri də sahibkarlığın inkişaf etdirilməsidir. Bu məqsədlə ölkədə sahibkarlığın inkişafı üçün müvafiq hüquqi baza yaradılmışdır. Özəlləşdirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafına şərait yaradılması nəticəsində hazırda ümumi daxili məhsulda özəl bölmənin payı 62 faizə, o cümlədən sənayedə 43 faizə, kənd təsərrüfatı və ticarətdə 98 faizə, tikintidə 77 faizə, yük daşınmasında 45 faizə, sərnişin daşınmasında 80 faizə çatmışdır.

Bu gün ölkədə sahibkarların hüquqlarının qorunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq sahibkarların hüquqlarını müdafiə edən, onların fəaliyyətinə yersiz müdaxilənin və əsassız yoxlamaların qarşısını alan iki fərman (1996-cı il 17 iyun tarixli və 1999-cu il 7 yanvar tarixli) qəbul edilmişdir. Ölkədə əlverişli sahibkarlıq mühiti yaratmaq məqsədilə bundan sonra da müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdiriləcəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aparılan islahatların sosial yönümü və əhəlinin sosial müdafiəsi tədbirləri dövlətin iqtisadi siyasətində mərkəzi yer tutur və bu sahədə müntəzəm olaraq məqsədyönlü iş aparılır. Son illər əmək haqqının artırılması barədə dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində işçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı xeyli artmışdır. Son 5 ildə (1994-1999-cu illər) orta aylıq əmək haqqı 12 dəfə artaraq 184,4 min manat təşkil etmişdir. 2000-ci ilin yeddi ayı ərzində bu göstərici artmaqda davam etmiş və hazırda bir işçinin aylıq orta əmək haqqı 204,2 min manata bərabərdir.

Burada mühüm bir cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, əmək haqqının artımı inflyasiyanın çox aşağı səviyyədə olması (son iki ildə isə deflyasiya – istehlak qiymətlərinin aşağı düşməsi) şəraitində baş ver-

mişdir. Əgər 90-cı illərin birinci yarısında inflyasiyanın artımı əhalinin pul gəlirlərinin artım sürətini üç dəfə üstələyirdisə, son 5 il ərzində isə, əksinə, əhalinin pul gəlirlərinin artım sürəti inflyasiyanın səviyyəsini 2,5 dəfədən çox qabaqlamışdır. Başqa sözlə, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti 2,5 dəfə artmışdır.

Son illərdə büdcədən maliyyələşdirilən təşkilatlarda işçilərin əmək haqları bir neçə dəfə artırılmış, böyük qrup ədəbiyyat, incəsənət və elm xadimlərinə, habelə gənc istedadlara fərdi təqaüdlər müəyyən edilmişdir. Məsələn, 1999-cu il avqustun 1-dən dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən bir sıra müəssisə və təşkilatlarda işləyən fəhlə və qulluqçuların əmək haqları 1,8 dəfə, 2000-ci il yanvarın 1-dən təhsil işçilərinin, aprelin 1-dən elm, mədəniyyət və sosial təminat sahələrində çalışan işçilərin əmək haqları 25 faiz artırılmışdır.

2000-ci il yanvarın 1-dən əmək haqqının vergi tutulmayan minimum həddi 60 min manatdan 100 min manata qaldırılmışdır ki, bu da ölkə vətəndaşlarının real gəlirlərinin artmasına xeyli imkan yaradır.

Ölkədə vətəndaşların pensiya təminatının yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində orta aylıq pensiyanın məbləği 2 dəfədən çox artmışdır.

2000-ci il ərzində işləməyən əhəliyə ödəniləcək pensiya və müavinətlər vaxtlı-vaxtında ödənilmişdir. Hazırda bu sahədə praktiki olaraq borc qalmamışdı və yaxın günlərdə dekabr ayı üzrə pensiya və müavinətlər tamamilə ödəniləcəkdir. 1999-cu ildə əhəliyə ödənilən pensiyaların məbləği 635 milyard manat olduğu halda, cari ildə 810 milyard manata çatmış və ya 16,5 faiz artmışdır. Müavinətlər isə keçən illə müqayisədə 12,7 faiz çoxalmışdır.

Son vaxtlarda Qarabağ müharibəsi və 20 Yanvar əlillərinin bir qrupu dövlət vəsaiti hesabına minik maşınları və mənzillərlə təmin olunmuşdur. Əlilləri fəal iqtisadi həyata qaytarmaq üçün əlillərin reabilitasiya mərkəzi fəaliyyətə başlamışdır.

Məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə onlara yemək xərci üçün verilən aylıq müavinət 2000-ci il yanvarın 1-dən 3,5 dəfə artırılmışdır.

Ölkədə qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərini sistemli şəkildə həll etmək və onların sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir (1998-ci il, 17 sentyabr). Həmin Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək, məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitini yaxşılaşdır-

maq, müvafiq sosial infrastruktur yaratmaq, iş yerləri açmaq məqsədilə 1999-cu ilin dekabr ayında Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu yaradılmışdır.

Əhalinin müdafiəsinin yaxşılaşdırılması hər vaxt dövlətin diqqət mərkəzində olan məsələdir. Ölkənin sosial-iqtisadi imkanları yaxşılaşdıqca və büdcənin mədaxili artdıqca müvafiq olaraq belə tədbirlər də həyata keçiriləcəkdir.

Bu gün Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında yeni mərhələnin möhkəm təməli qoyulmuş və yüksək iqtisadi artım üçün əsaslı zəmin yaradılmışdır. Yeni minilliyin başlanğıcı iqtisadi islahatların dərinləşməsində dönüş mərhələsi olacaq və onun başlıca istiqamətləri iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması və yeni şəraitə uyğun təsisat dəyişikliklərin həyata keçirilməsindən ibarət olacaqdır.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, postsovet məkanının digər ölkələri kimi respublikamız da keçid dövrünü yaşayır. Ölkənin iqtisadiyyatında həmin dövrün tələblərindən doğan bir sıra obyektiv çətinliklər, problemlər vardır. Ərazimizin 20 faizinin erməni qəsbkarları tərəfindən işğal olunması, bir milyondan çox vətəndaşımızın qaçqın və köçkünlərə çevrilərək ağır şəraitdə yaşamağa məcbur olması mövcud vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir. Əsasən obyektiv xarakter daşıyan bu problemlər vətəndaşlarımızın böyük bir qismini çətin sosial-iqtisadi vəziyyətdə yaşamağa vadar edir. Əhalinin bir hissəsinin maddi sıxıntılar içərisində, ağır vəziyyətdə yaşaması hamımızı narahat edir, incidir. Onu bilməliyik ki, bütün bu problemlər, sıxıntılar, çətinliklər yalnız müvəqqəti xarakter daşıyır. Xalq əmin olmalıdır ki, respublika rəhbərliyi bu sahədə yaranmış vəziyyətin ağırlığını dərk edir və onun aradan qaldırılması üçün bütün mövcud imkanlardan lazımcınca istifadə edir və bundan sonra da edəcəkdir. Son illərdə ölkə həyatının müxtəlif sahələrində əldə olunmuş nailiyyətlərimiz onu qətiyyətlə deməyə əsas verir ki, qarşıdakı yaxın illərdə bizi narahat edən problemlərin həlli yolunda mühüm addımlar atılacaq, xalqımızın üzleşdiyi bir çox sosial-iqtisadi çətinliklər aradan qaldırılacaq, vətəndaşlarımızın rifah halı yaxşılaşacaq və onlar layiq olduqları firavan həyata qovuşacaqlar.

Biz Azərbaycanda bu gün əsl vətəndaş cəmiyyəti qururuq. Çoxsaylı ictimai təşkilatlar, partiyalar, müxtəlif fondlar və cəmiyyətlər, vətəndaş cəmiyyətinin strukturunu təşkil edərək Azərbaycanın bir çox mühüm məsələlərinin həllində dövlətlə uğurlu əməkdaşlıq edirlər. Biz

Azərbaycanda demokratiyanın inkişafını sözün həqiqi mənasında təmin etmək üçün çox səylər göstəririk.

Azərbaycan Respublikası demokratik inkişaf yolu ilə inamla irəliləyir. Ölkəmizdə demokratik inkişaf üçün zəruri olan təsisatlar və hüquqi baza artıq formalaşmışdır. Respublikada müxtəlif yönlü siyasi partiyaların, ictimai təşkilatların azad fəaliyyət göstərməsi, yüzlərlə mətbuat orqanlarının senzurasız sərbəst nəşr edilməsi, özəl televiziya və radio kanallarının öz verilişlərini maneəsiz efirə çıxarması və sairə kimi hallar Azərbaycanda siyasi plüralizm, fikir azadlığı, demokratiya ab-havasının hökm sürməsinin konkret əyani nəticələridir. Elə bəzi bədxahların "Azərbaycanda demokratiya yoxdur", – deyərək çəkməsi və buna görə də heç bir təzyiqlə və təqibə məruz qalmamasının özü ölkəmizdə demokratiyanın mövcud olmasına tutarlı dəlildir. Eyni zamanda unutmamalıyıq ki, bütün bunları biz cəmi 9 il ərzində əldə etmişik. Bu illərin də bir neçəsi Azərbaycanda hökm sürmüş siyasi çəkişmələr, hərə-mərclik, özbaşınalıq dövrünə təsadüf edir. Hələ də qonşu Ermənistanla müharibə şəraitində yaşamağa məcbur olan Azərbaycanda demokratik inkişaf yolunda belə az müddət ərzində əldə edilmiş nailiyyətlər həqiqətən də olduqca böyükdür. Onu təkcə biz yox, yüz illər ərzində demokratiya yolu keçmiş bir çox xarici ölkələrin nümayəndələri də təsdiq edirlər.

2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə keçirilən seçki kampaniyası da bunu bir daha nümayiş etdirdi. Deputatlığa namizədlər üçün seçkilərdə tam bərabər şəraitin yaradılması, siyasi partiyaların seçkilərdə iştirak etməsi yolunda hər cür əngəllərin aradan qaldırılması, seçkilərin azad, demokratik, obyektiv keçirilməsi üçün bütün lazımi tədbirlərin görülməsi respublikamızın qısa bir müddət ərzində demokratiya yolunda artıq böyük təcrübə topladığını əyani şəkildə göstərir.

Bəzilərinin güman etdiyi kimi, demokratiya xaos, hərə-mərclik, özbaşınalıq deyildir. Demokratiya ictimai-siyasi sabitliyin, qanunların aliliyinin hökm sürdüyü şəraitdə yaranıb inkişaf edə bilər. Demokratiyanın hüdudları genişdir. Odur ki, o, hər xalqın mentalitetinə, hər bir cəmiyyətin, hər bir dövrün tələblərinə uyğun olaraq inkişaf edir. Ona görə nə burada, nə də Azərbaycanda kənarında heç kəs narahat olmasın: Azərbaycan demokratiya yolu ilə gedir və gedəcəkdir. Bu, bizim strateji kursumuzun mahiyyətini təşkil edir və biz heç vaxt bu yoldan dönməyəcəyik.

Müstəqilliyə nail olmaq və həyatın bir çox sahələrində köklü dəyişikliklər etmək çox çətin və məsul bir prosesdir. Müstəqilliyi elan etmək, onun qorunması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində dövlət tədbirləri həyata keçirmək nə qədər vacib olsa da, əsl müstəqilliyi qazanmaq üçün bu, hələ azdır. Gərək hər bir insan və xüsusən gənc nəsil müstəqilliyin nə qədər müqəddəs olduğunu bütün varlığı ilə dərk etsin, onu qorumaq və möhkəmləndirmək üçün hər cür qurban verməyə hazır olsun. Bunun üçün isə o, ilk növbədə yüksək mənəviyyətə malik olmalıdır, xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri onun şəxsiyyətinin mahiyyətini təşkil etməlidir. O, azərbaycançılığın, mənsub olduğu Azərbaycan xalqının mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin, elminin nə olduğunu dərinlən bilməlidir. Bu, çox mühüm məsələdir. Bizim bu gün təhsilimiz də, mədəniyyətimiz də, incəsənətimiz də məhz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə xidmət edərək əsl vətəndaş tərbiyə olunması prosesinə cəlb olunub. Azərbaycanın müstəqilliyinin dönməz və əbədi olmasının əsas mənbəyi və təminatçısı məhz Azərbaycan gəncliyidir.

Müstəqillik illərində biz əslində milli-mədəni irsimizi, tariximizi, milli sənətimizi bir daha təhlil edərək, onu ideoloji buxovlardan və qadağalardan xilas edirik. Bununla yanaşı, biz Azərbaycan mədəniyyətinin dünya sənət xəzinəsinə verdiyi töhfələrlə başqa xalqların nümayəndələrini tanış edirik. Məhz müstəqillik dövründə, biz Füzulinin 500 illiyini keçirdik. Əsl poeziya bayramına, milli mədəniyyət bayramına çevrilən bu təntənələr, digər tərəfdən, Azərbaycan dövlətçiliyinin, Azərbaycan müstəqilliyinin bayramı idi. Müxtəlif ölkələrdən, YUNESKO-dan bu yubileyə gələn insanlar Füzuli poeziyasının vasitəsilə Azərbaycanı tanıyır, onun həqiqətlərini dünyaya çatdırırdılar.

Əsrlərin və minilliklərin qovuşduğu bu 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası türkdilli dövlətlərin başçılarından, dünya qorqudünaslarının iştirakı ilə möhtəşəm "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyini qeyd etdi. Təqiblərə məruz qalmış bu epos, nəhayət ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında öz layiqli qiymətini aldı.

"Kitabi-Dədə Qorqud" qəhrəmanlıq eposudur, özü də bir cəngavər, bir igid haqqında yox, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığını özündə cəmləşdirən bir eposdur. Onun ən böyük ideyası baş sərkərdədən tutmuş böyükdən kiçiyə kimi bütün qəhrəmanlarının doğma torpaqlarını qorumaq uğrunda canlarından keçməyə daim hazır olduqlarını göstərməkdir. Eposun əsas mahiyyətini qəhrəmanlıq ideologiyası təşkil edir. Ölkəmizin yaşadığı bugünkü mərhələdə xalqımızın qarşısında duran ən ümdə

problemlərin həlli, o cümlədən respublikanın suverenliyinin və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ərazi bütövlüyünün qorunması baxımından müasir Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bu qəhrəmanlıq ideologiyasından faydalanmasının nə dərəcədə vacib olduğu gün kimi aydındır.

Müstəqil dövlətimiz üçün taleyüklü məsələlərin həyata keçirilməsi tariximizin bir çox qaranlıq səhifələrini açmaqla kimliyimizi tam müəyyən etməyi, milli kökləri ilə bağlı yeni təfəkkürlü gənc nəsil yetişdirilməsini zəruri edir. Keçid dövrünün çətinliklərinə, ağır proseslərinə baxmayaraq, biz öz tarixi keçmişimizin çox dəyərli səhifələrini qısa bir müddətdə açmış və xalqa göstərməyə nail olmuşuq. Xalqımızın hər bir övladı öz tarixi keçmişini, varisi olduğu mədəni irsi daha dərinlən öyrənərək böyük qürur hissi duymağa başlayır və sözsüz ki, bununla fəxr edir.

Müstəqilliyi qorumaq üçün, müxtəlif xarici təzyiqlərdən, təxribatlardan xilas olmaq üçün gərək Azərbaycanda yaratdığımız ictimai-siyasi sabitliyi qoruyaq, möhkəmləndirək. Bunun üçün gərək Azərbaycanda vətəndaşların birliyi, həmrəyliyi yaransın. Siyasi baxışından və cəmiyyətdə mövqeyindən asılı olmayaraq gərək hər bir vətəndaş düşünsün ki, müxtəlif yerlərdə Azərbaycana qarşı bəzi xəbis niyyətlər və bəd münasibətlər vardır. Bunların qarşısını almaq üçün Azərbaycanın daxilində birlik, həmrəylik yaranmalıdır. Mən xalqımızı dəfələrlə buna dəvət etmişəm, bütün vətəndaşlarımızı buna dəvət etmişəm. Bu gün mən bütün siyasi partiyaları, qurumları, təşkilatları – hamısını, bax, bu yola dəvət edirəm. Şəxsi ambisiyaları kənara qoymaq lazımdır. 1991-ci ilin sonunda Azərbaycanın əldə etdiyi dövlət müstəqilliyi tarixi nailiyyətdir və biz bunu qorumalıyıq, saxlamalıyıq. Bunu gələcək nəsillərə daha da möhkəm Azərbaycan dövləti kimi verməliyik. Ona görə də əsas prinsiplərdə, əsas məsələlərdə xalqın birliyi, həmrəyliyi başlıca şərtidir – başqa məsələlərdə müxtəlif baxışlar da ola bilər – və mən vətəndaşlarımızı buna dəvət edirəm.

Sizi əmin edirəm ki, Azərbaycan dövləti indiyə qədər olduğu kimi, bundan sonra da Azərbaycanın dövlətçiliyinin, müstəqilliyinin, Azərbaycan xalqının milli azadlığının keşiyində daim duracaq və bu müstəqilliyi cəsarətlə qoruyub saxlayacaqdır. İnanıram ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası XXI əsrdə həyatın bütün sahələrində geniş inkişaf edən, çiçəklənən bir ölkə kimi böyük uğurlar qazanacaqdır.

Bizim yaşadığımız bu dünyada çoxlu əlamətdar günlər və bu günlərlə bağlı saysız-hesabsız təbriklər olubdur, insanlar insanları, xalqlar

xalqları, dövlətlər dövlətləri təbrik ediblər. Bu xoş təbrikləri, səmimi diləkləri meydana gətirən səbəblər, sübhəsiz ki, müxtəlifdir. Amma bu gün yer üzündə yaşayan insanların, xalqların və dövlətlərin böyük bir qisminin sevinməsinin, bir-birlərini təbrik etməsinin səbəbi demək olar ki, eynidir! Qısa bir müddətdən sonra dünyaya yeni il qədəm qoyur! Biz yeni ilin – 2001-ci ilin, yeni bir yüzilliyin, yeni bir minilliyin günlərini yaşamağa başlayırıq. Yeni yüzilliyin, yeni minilliyin gəlişi bizim üçün bir də ona görə əlamətdardır ki, məhz dekabrın 31-də yer üzündə yaşayan bütün azərbaycanlılar birlik, qardaşlıq, həmrəylik ucalığını bayram edirlər.

Ömrümüzdən ötüb keçmişə çevrilən hər bir gün tarixə məxsusdur. Əlbəttə, iki yüz əsrin qovşağında min illərin tarixi faktlarını, inkişaf salnaməsini araşdırmaq, bu barədə söhbət açmaq həftələrlə, aylarla vaxt apara bilərdi. Qısaca olaraq yalnız bunu deyə bilərim ki, Azərbaycan xalqının bizim eramın iki min ili ərzində keçib gəldiyi yol yenilməz, zəngin, mərdanə bir qəhrəmanlıq tarixidir!

Ötən əsrin tarixi gerçəkliyi, bəşəri dəyərləri barədə danışmaq həm asandır, həm də çətin! Asandır ona görə ki, ötən yüz il bizə vaxt etibarını digər əsrlərdən yaxındır. Bu əsrin demək olar hər ili, hər ayı, hər həftəsi, hər günü nəinki tarixçilər, alimlər tərəfindən qələmə alınmış, eyni zamanda onun bir çox əhəmiyyətli hadisələri bizim nəsillərin gözü qarşısında baş vermişdir. Bu əsrin xidmətləri daha geniş, daha böyükdür.

XX əsr Azərbaycan xalqının da həyatında silinməz izlər qoymuşdur. Əslində minilliklərin yekununda, əlbəttə ki, yeni bir Azərbaycan təşəkkül tapmışdır. Qazanılmış nailiyyətlər göz qabağındadır, onu hamı təsdiq edə bilər.

Xalqımızın tarixi təleyi elə imkan yaratmışdır ki, son yüz illikdə Azərbaycan köhnə dünyadan sürətlə qopmuş, elm, mədəniyyət, səhiyyə, təhsil, nəhayət ictimai-siyasi intibah yolunu tutmuşdur.

Bu gün hər bir azərbaycanlının fəxr etməyə haqqı var ki, bizim atababalarımız olduqca qısa bir zaman içində kütləvi savadsızlığa son qoymuş, Vətənimizin bütün insanları oxuyub yazdığı bacaran məmləkətə çevrilmişdir. Xalqımız ellikcə maariflənmə prosesini uğurla başa vurmuşdur. Ziyalılar ordusunun yüksək vətəndaş fəallığı ilə Şərqdə ilk teatr, ilk opera, ilk kino və sair Azərbaycanda meydana gəlmişdir. Şəhər və kəndlərin memarlıq siması sürətlə dəyişərək qədim ənənələri hişf edib saxlamaqla yenilənmişdir. Kütləvi sürətdə savadlanmaq, elmə, mədəniyyətə, təhsilə can atmaq Azərbaycan xal-

qının mədəniyyətini də, həyat tərziini də, xarici görünüşünü də dəyişmiş, onu inkişaf edən dünyaya qovuşdurmuşdur.

Budur, yüzillik başa çatır və biz özümüz özümüdə hesabət verərək nə qədər dəyişib, inkişaf etdiyimizi tam səmimiyyətlə etiraf etməli oluruq. Ötüb keçən yüzillikdə Azərbaycan xalqı sözün həm hərfi, həm də məcazi mənasında işığa, nurlu bir aləmə çıxmışdır. Bu gün Azərbaycanın təhsili, mədəniyyəti, ümumiyyətlə iqtisadi, sosial, mədəni, mədəni və siyasi həyatının bütün sahələri dünya sivilizasiyasına tam cavab verən bir səviyyədedir.

Demokratik, müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərqərar olması xalqımızın həm iqtisadi, həm siyasi, həm də mədəni qələbəsidir. Xalqımızın yüksək mədəniyyətdən irəliləyən böyük dözümlü, iradəsi və müdriqliyi bütün Qafqazın sülh, əmin-amanlıq bölgəsinə çevrilməsi üçün ən etibarlı təminatdır.

Hörmətli həmvətənlərim!

Əziz bacılarım, qardaşlarım!

İstəklilə övladlarım!

Azərbaycanın çox zəngin intellektual potensialı və misilsiz xammal ehtiyatları, Avropadan Asiyaya gedən yolda əvəzəlməz coğrafi mövqeyi onun dünya birliyində sanballı yer tutmasına imkan verir. TRASEKA proqramı çərçivəsində nəzərdə tutulan Avropa ilə Asiya arasındakı körpü, Böyük İpək Yolunun bərpası ölkəmiz qarşısında intensiv inkişaf üföqləri açır. Məhz öz coğrafi mövqeyimizə görə biz bütün rabitə vasitələrini inkişaf etdirmək və qlobal informasiya sistemi yaradılmasında irəliləyişi təmin etmək üçün misilsiz imkanlara malikik.

Beynəlxalq hüquq baxımından biz gənc dövlətik. Bu gün artıq bütün bəşəriyyət, bütün xalqlar və millətlər bilirlər ki, mədəniyyət, elm və təhsil insanların ən böyük mədəni dəyərləri olaraq sabit inkişafı təmin edən mühüm faktorlardan biridir. Qlobal dəyişikliklər baş verən bir dövrdə biz bütün söylərimizi bu böyük sərvətin qorunub saxlanmasına sərf etməliyik. Məhz belə yüksək intellektual potensialı olan bir ölkədə qüdrətli vətəndaş cəmiyyəti yarana bilər.

Azərbaycan xalqının həyatının son yüz ili neftlə bağlıdır. Həqiqətən də neft, eləcə də ölkəmizin digər qiymətli sərvətləri xalqımızın həyatında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bunu inkar etmək olmaz. Lakin Azərbaycanın ən böyük sərvəti onun vətənpərvər insanları, onun müdrik xalqıdır. Bizim xalqımızın XXI əsrdə tam rahat, firavan yaşamağa, öz dövlətinə, öz torpağına, öz sərvətlərinə tam sahib durmağa haqqı vardır!

Biz fəxr edirik ki, itirilmiş dövlətçilik ənənələrini XX əsrin sonlarında bərpa etmək fürsəti bizim nəsle nəsb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında dövlətçilik ənənələrinin zənginləşdirilməsi, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi, onun əbədi edilməsi hər birimizdən var qüvvəsini sərf etməyi tələb edir. İnanıram ki, tarixin bir çox sınaqlarından ləyaqətlə çıxmış xalqım bu ali məqsəd uğrunda bütün imkanlarından lazımınca istifadə edəcək, müstəqil Azərbaycan dövlətinin bu günü və sabahının tam təminatçısı olacaqdır. İftixarla demək olar ki, Azərbaycanın XX əsrdə yaratdığı qüdrətli iqtisadi potensial, böyük mütəxəssislər ordusu xalqımızın ən ümdə amallarının həyata keçirilməsi üçün möhkəm baza, əlverişli zəmin rolunu oynayır.

Hər bir xalqın özünəməxsusluğunu müəyyən edən başlıca ünsürlərdən biri onun dilidir. XX əsrdə xalqımızın bu sahədə əldə etdiyi uğurları yüksək təqdirə layiqdir. Biz fəxr edirik ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olan Azərbaycan dili son bir əsrlik dövr ərzində böyük inkişaf yolu keçərək lüğət tərkibini zənginləşdirmiş, qrammatik quruluşunu cilalamış və dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmuşdur.

XX əsr Azərbaycanda elmin, ədəbiyyatın və incəsənətin inkişafı öz sürətli tempi ilə səciyyələnir. Bu əsrdə xalqımızın həmin sahələrdəki ənənələri davam etdirilərək xeyli zənginləşmiş, yeni sahələr, formalar və janrlar yaranıb inkişaf etmişdir. Bu gün hər bir azərbaycanlı ikinci minilliyin bəxş etdiyi böyük korifeylər ilə – Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, Nəcəf bəy Vəzirov, Məhəmməd Hadi, Abdulla Şaiq, Əlibəy Hüseynzadə, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı, Əliağa Vahid, Səməd Vurğun, Məmməd Hüseyn Şəhriyar, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Süleyman Rəhimov kimi şair və yazıçıları, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Tofiq Quliyev, Cəhangir Cəhangirov, Süleyman Ələsgərov kimi bəstəkarları, Cabbar Qaryağdıoğlu, Bülbül, Şövkət Məmmədova, Xan Şuşinski, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov, Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova kimi müğənniləri, Abbasmirzə Şərifzadə, Mirzağa Əliyev, Ülvi Rəcəb, Mərzyyə Davudova, Sidqi Ruhulla, Ələsgər Ələkbərov, Möhsün Sənani, Mustafa Mərdanov, Hökumə Qurbanova, Leyla Bədirbəyli kimi səhnə ustaları, Əzim Əzimzadə, Bəhruz Kəngərli, Səttar Bəhlulzadə, Qəzənfər Xalıqov, Fuad Əbdürrəhmanov, Elmira Şahtaxtinskaya kimi fırça ustaları ilə haqlı olaraq fəxr edir. Görkəmli alimlərimiz Mirəsəddulla Mirqasımov, Yusif Məmmədəliyev, Heydər

Hüseynov, Həsən Əliyev, Mustafa Topçubaşov, Əziz Şərif, Murtuza Nağıyev, Zahid Xəlilov, Musa Əliyev, Həsən Abdullayev, Abdulla Qarayev, Cəfər Xəndan, Əbdülzəl Dəmirçizadə, Məmmədcafər Cəfərov, Ziya Bünyadov, Fəraməz Maqsudov və başqaları Azərbaycan elminin inkişafında böyük xidmətlər göstərərək ona dünya şöhrəti gətirmişlər. Azərbaycanda sənətin opera, balet, heykəltəraşlıq, kinematografiya kimi yeni növləri yaranaraq sürətlə inkişaf etmişdir. Bu, hamımızda dərin iftixar və qürur hissi doğurur.

XX əsr Azərbaycan qadınının həyatında da çox əlamətdar bir dövr olmuşdur. Əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi proseslər, neft sənayesinin sürətli inkişafı qadınların maariflənməsinə və ictimai həyata qoşulmasına güclü təkan verdi. Əsrin 20-ci illərindən başlayaraq həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində qadınların hərtərəfli inkişafı üçün geniş üfüqlər açıldı. Qısa müddət ərzində qadınlar arasında savadsızlıq ləğv edildi, onların təhsil səviyyəsi kəskin surətdə artdı. Qadınlar pedaqoq, həkim, mühəndis və digər peşələrə yiyələndilər, təhsildə, elmdə və mədəniyyətdə kişilərlə bərabər layiqincə təmsil olundular. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul olunmuş ilk konstitusiyası qadınların kişilərlə bərabər hüququnu təsdiq etdi və demokratik dövlət quruculuğu prosesində onların fəal iştirakının hüquqi bazasını yaratdı. Biz fəxr edirik ki, bu gün ölkəmizin qarşısında duran problemlərin həllində yaxından iştirak edən Azərbaycan qadını artıq demokratik cəmiyyətin bərabər hüquqlu, fəal üzvü kimi çıxış edir.

Ölkəmizdə bədən tərbiyəsi və idman XX əsrdə xalqımızın həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş sahələrindəndir. İnsana sağlam həyat tərzi, mübarizlik, vətənpərvərlik ruhu aşılamaq, onun intellektual və fiziki imkanlarını üzə çıxartıb inkişaf etdirmək baxımından idmanın və bədən tərbiyəsinin rolu danılmazdır. Biz fəxr edirik ki, idmanın müxtəlif növlərində öz böyük məharətini göstərərək Azərbaycanın adını yüksəklərə qaldıran gənclərimiz vardır.

Tarixin bu böyük anında unudulmaz bayramlar münasibəti ilə xalqımızın hər bir oğul və qızını sonsuz bir iftixar hissi ilə təbrik edir, hamınıza cansağlığı, əbədi xoşbəxtlik arzulayıram!

Mən bu yeni əsrin, yeni minilliyin ərəfəsində dünyanın hansı guşəsində məskunlaşmasından asılı olmayaraq Azərbaycanın xoş gələcəyi üçün fəaliyyət göstərən bütün soydaşlarımızı təbrik edirəm.

Bu gün biz azad, demokratik bir cəmiyyətdə yaşayırıq, müqəddəs torpağımızın keşiyini çəkir, sülh və dincliyə can atırıq. Müstəqillik və

Ərazi bütövlüyünün təmin olunmasında nizami ordumuzun, zabit və əsgərlərimizin dözümlü, rəşadətli danılmazdır. Bu bayram günündə mən onların Vətən qarşısında xidmətlərini yüksək qiymətləndirir, hər birinə bayramınız mübarək olsun deyirəm!

Yeni minillikdə dünya xalqlarının ən böyük istəyi sülh və əmin-amanlıqdır. İnsanlar dağıdıcı müharibələrə, qaçqın-köçkünlüyə qətiyyətli yox deyir, dinc yaşamaq istəyirlər. Tale elə gətirib ki, bu gün Azərbaycanın bir milyondan çox sakini öz yurdundan zor gücünə çıxarılib, onların bir çoxu çadırlarda, heç bir şəraiti olmayan binalarda yerləşdiriliblər. Bu gün mən böyük həyəcan hissi ilə onların hər birini yada salır, bu insanların tezliklə doğma yurdlarına dönmək arzularına şərik çıxır və inanıram ki, çətinliklərə mətanətlə sinə gərən qardaş və bacılarının ata ocağına dönəcəkləri gün uzaqda deyildir.

Mən bu bayram günündə torpaqlarımızın azadlığı uğrunda canından keçmiş şəhid balalarının hər birinin ruhu önündə baş əyir, şəhid ailələrinə səbr, dözümlü diləyir və bəyan edirəm ki, torpaq naminə özünü fəda etmiş insanların xatirəsi bundan sonra da daim qəlbimizdə yaşayacaqdır!

Gələcəyimiz olan uşaqları, yeniyetmələri, şagirdləri, tələbələri bağrıma basır, onlara mübarizələrlə dolu həyat yollarında cansağlığı və uğurlar diləyirəm.

Dünyada heç bir çətinlik əbədi deyil. Tarix boyu bütün mübarizələrin sonunda ədalət zəfər çalmışdır. Ona görə də mən üzümüzlə gələn 2001-ci ili ümid, inam ili adlandırardım. Çünki inanıram ki, xalqımız həmişə olduğu kimi 2001-ci ildə də üzərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən ləyaqətlə gələcək. Müstəqilliyimiz möhkəmlənəcək, torpaqlarımız azad olunacaq, Azərbaycan Respublikası sülh və firavanlığa qovuşacaqdır.

Bayramınız mübarək olsun!

Yeni iliniz mübarək olsun!

Yeni əsriniz, yeni minilliyiniz mübarək olsun!

Yaşasın azad, müstəqil, demokratik Azərbaycan!

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 29 dekabr 2000-ci il

**Address of
Heydar Aliyev,
President of Azerbaijan,
to the Azerbaijani people
at the beginning
of the new year of 2001,
the new century and
the new millennium**

Dear compatriots!
Brothers and sisters!
Citizens of the Azerbaijan Republic!

I would like to express my hearty congratulations to the Azerbaijani people, to every citizen of the independent Republic of Azerbaijan, and to all our compatriots living abroad in connection with the approaching new year, the new century and the new millennium, and to wish everybody happiness, health and celebratory spirits.

Throughout the world, numerous conferences and forums are being held dedicated to the new century and the new millennium. The whole of the world community, representatives of state and private bodies, and famous politicians are analysing the stage of history that we are leaving behind, discussing the potential problems that humanity might face in the new millennium, and offering their vision of their nations' and the world's development in the coming century.

Recently I have signed a Decree confirming the implementation of a specially designed development programme in connection with the changeover of the year, century and millennium. The programme is designed to embark on solving the major political, social and economic problems faced by the country at the dawn of XXI century and the new millennium.

Like the whole world community, the Azerbaijani people are entering the XXI century and the third millennium with great optimism. The current century is coming to its end, and an overall appraisal of the period of two thousand years is being made. Of course, the fact that we are at the juncture point of both centuries and millenniums is unique. Every citizen of Azerbaijan, just like every human being on earth, feels overwhelmed with pride and responsibility, experiencing the sensation of belonging to a unique historical epoch.

Humans do not usually see two millenniums meet during their lifetimes. We are all lucky to experience it. There are many people in Azerbaijan now who were born in the XIX century. They are now to become the eye-witnesses of a third century. Young people are now bound to experience peculiar feelings. When they grow up to become worthy citizens of XXI century Azerbaijan, they will often recall these historic days. The middle generation is entering the new century and the new millennium as active participants in and eye-witnesses of the XX century. The unique features of this moment define all current generations as occupying their own particular places in history.

The departing century will be recalled in future for the advance of science and the bloodshed of the two world wars, for the collapse of empires and the birth of new sovereign states, and for the tension of the cold war and the collective efforts to promote peace and stability.

Cultural integration and globalisation are the major trends at this new stage of historical development. When entering the XX century, humanity was looking forward to seeing further advances in science; nowadays we are not that uniformly optimistic about further globalisation. The prospects of this complicated and ambiguous phenomenon require deep analysis. Globalisation has to facilitate the process of sustainable development, support state integrity and management systems stability, remove economic discrimination and increase national welfare. Clearly, the process should account for individual national specifics and reflect the priority of international rule of law, the evolutionary nature of the reforms, mutual trust and loyalty to principles of humanity. It was only natural that our country has not been able to avoid problems, arising in the aftermath of globalisation in many other countries.

Azerbaijan is making its contribution to the promotion of globalisation. Our rich natural resources and our economic potential, together with the favorable geographic location, are currently acquiring special geostrategic significance and turning the country into a bridge between the East and the West. Azerbaijan is making huge efforts to restore the Great Silk Road, to create the Euro-Caucasian-Asian transport corridor, and to produce and export hydrocarbons from the Caspian basin. These projects are highly significant for the overall development of many world nations, and are able to give a new impulse to fruitful cooperation and global development. On the other hand, Azerbaijan is facing certain difficulties in mastering and applying modern technology. To

live up to the high requirements of modernity, the nation needs to solve a number of serious problems and put into practice the programs aimed at achieving these high goals.

The Azerbaijan Republic is now an integral part of the international community. Shortly after declaring its independence, the country acquired membership of major international organizations, including the United Nations, the OECD, the Islamic Conference, the CIS, the Black Sea Economic Cooperation Pact, the Organization for Economic Cooperation, the IMF, the World Bank, the EBRD, the Islamic Bank of Development, and the ADB. We have also established mutually beneficial relations with the Interparliamentary Union, the Council of Europe, the European Union, NATO, and other organizations.

The most significant achievement of the Azerbaijani people in the XX century has undoubtedly been the creation of the independent state of Azerbaijan. Having regained its independence, Azerbaijan has laid the foundations for the creation of a democratic, legal and secular state. During this period the Azerbaijani people have adopted the Constitution of their independent state, and, by bringing its legislation, its principles of the independence of the branches of power, and its legal norms up to internationally accepted standards, have shown their willingness to cooperate with other nations. During this period of time the country has seen fundamental reforms changing virtually every aspect of its social life. Azerbaijan has developed its national oil strategy, having concluded agreements with leading foreign oil companies, and secured its integration into the world economy.

We deeply honour the memory of those who made every possible effort to regain and protect their national freedom, all the sons and daughters of Azerbaijan who sacrificed their lives for the sake of national independence. On this memorable day we bow our heads as a sign of tribute to the founders of the Azerbaijan Democratic Republic, the victims of bolshevist terror, mass repression and deportations, genocide, the January tragedy, and to all our citizens who died defending Azerbaijan's territorial integrity.

The XX century has played an important role in the life of the Azerbaijani people. Some politicians have called it the century of oil. It is impossible to overestimate the role that oil has played in the century's world politics and economics. It was the fact that the nation emerged as a world oil power that enabled Azerbaijan to acquire in a

short period of time the status that many other nations strive to acquire for centuries.

Oil, which has become a critical resource in modern times, has always been one of the greatest treasures of Azerbaijan, the Country of Flames. Oil, being extensively used worldwide, has been the driving force behind the development of science, technology, the economy, and in particular the industrial production that has led to fundamental changes in human lifestyle.

At the end of the XIX – beginning of XX century, the period known as kerosene times, this oil-derived product was a source of light. Despite the appearance of other sources of light, such as gas and electricity, for many years kerosene remained the primary means of producing light.

The creation of the internal combustion engine marked a new stage in oil utilisation. The oil fuel and gasoline period that began in the XX century increased the significance of oil due to its utilisation in means of transportation such as steamers, locomotives and automobiles. During the First World War oil had already acquired strategic importance.

Though the XX century boasts a long list of historical events, it can firmly be stated that its defining feature was the unprecedented scale of its scientific achievements. What lies at the base of all the scientific achievements of the XX century is oil. Despite the fact that many oil substitutes have already been discovered, none of them can completely replace this unique gift of nature.

The crucial role of oil in scientific and economic development has turned it into a critical factor in the domestic and foreign policies of certain countries, and has given it the international dimensions of a key geopolitical and geostrategic factor. The tough battle for oil deposits and oil markets has made a significant impact on the international power balance and world political developments. One has to also account for the sad historical reality, when certain oil-producing countries were deprived of the opportunity to use their natural resources for increasing their national welfare, and denied the chance of conducting their independent policy due to pressure from larger states. However, these nations have always fought to become the true owners of their natural resources, and have come more or less close to achieving their goals.

The desire to become the true owners of their own natural resources was one of the sustaining factors in the Azerbaijani people's struggle

for their freedom and independence. Today, we can proudly say that the Azerbaijani people have realised their dream, cherished for years, to become the true owners of their natural resources, including oil, and are now independent in decision-making.

Azerbaijan's XX century achievements in the area of oil production, including the Caspian basin operations, deserve high appraisal. Many innovations in oil production, currently employed worldwide, have originated from Azerbaijan. New drilling methods, production technologies, and a unique Oil Rocks city created in the sea for oil production, have all placed Azerbaijani oil specialists among world leaders in the field. Evidence in support of this is the fact that newly discovered deposits in the former USSR received the names of "a second Baku", "a third Baku", etc. The country's oil production development was the driving force behind the development of such areas of science and branches of industry as chemistry, the petrochemical sector, geology, oil machinery building, oil refining, and pipeline, chemical and petrochemical production. Azerbaijan saw the numbers of scientists and oil specialists grow rapidly.

Built on the achievements of the preceding generations, the development and implementation of the oil strategy, crucial for the current and future development of independent Azerbaijan, laid the foundations for the high living standards of future generations. It was the agreement signed in 1994, and labelled the Contract of the Century, that has predetermined Azerbaijan's dynamic development in the XXI century.

We have been successful in consistently implementing independent Azerbaijan's oil strategy, and we will build further on this success. Currently, Azerbaijan has turned into the geopolitical centre of the region, with our influence increasing in the region and beyond. Of course, we do not perceive oil as the thing in itself. We perceive it as a means of achieving our higher goals, such as strengthening the independence of the Azerbaijan Republic, developing the existing branches of industry and creating new ones, and increasing the national welfare. We can be confident that if these means are used effectively and efficiently, we will soon be able to turn Azerbaijan into a country boasting the highest living standards. In the last days of the century we have again been convinced that the Contract of the Century and our oil strategy are both successful.

Certainly, the achievements made in the oil sector have been primarily linked to Azerbaijan's powerful intellectual potential. It was this

intellectual and creative potential of the Azerbaijani people that has allowed the nation to produce material and spiritual values that have already become part of the world's cultural heritage.

As we look back at the past, we realise what a unique heritage our people possess. Every citizen of Azerbaijan must be worthy of this heritage, and must assume responsibility for it, as well as for the present and the future of our country, with its rich history, culture and high moral values.

Azerbaijan was destined to be a land dividing the East and the West and as such, was exposed to mighty influences of both the western and oriental civilisations. Moreover, there is much evidence which places Azerbaijan among the few regions known as cradles of mankind. The fact that this area was inhabited by prehistoric humans has been proven through Azykhanthropus fossils found at the cave site of Azykh. Rock paintings and petroglyphs in Gobustan and Gyamigaya, the discoveries of the Kura-Araz and Khojalin cultures, and excavations of burial mounds are all suggesting that early human cultures existed in Azerbaijan thousands of years before the beginning of modern history.

During the end of the 1st century BC and the beginning of the 1st century AD, Azerbaijan found itself under a complex mixture of influence of many cultures and religions. Apparently the high degree of religious tolerance, a historic feature of our nation originates from this period. Inspired strongly by ancient Greek and Roman civilisations, Azerbaijani science, literature and art acquired their peculiar shape and spirit very early. Other important influences which emerged at various stages of Azerbaijani history were Zoroastrianism, Judaism, Christianity and Islam. Lying on a crossroad of caravan routes and serving as one of the centres of the Great Silk Road, Azerbaijan naturally digested a variety of political concepts, economic relationships and statehoods.

During the 2nd millennium AD the people of Azerbaijan developed a most original and distinctive culture. Two thousand years of this new era witnessed many important contributions by the Azeris to this universal spiritual heritage. Beginning with prehistoric origins, our ancestors managed to facilitate a splendid cultural environment as well as an inclusive social value system. These achievements have included material artefacts, folklore and literary work found in the territory of Azerbaijan.

In the year 2000, Azerbaijan celebrated the 1300-year anniversary of the Kitabi Dede Gorgud ("The Book Of My Grandfather Gorgud"), a magnificent epic depicting the glorious past of our land.

A great love for life and an aspiration for freedom and independence are the intrinsic features of the Azerbaijani literary tradition, from folk literature to great works by the most famous Azerbaijani authors, including Gatran Tebrizi, Nizami Gyanjevi, Afzaledin Hagani, Khatib Tebrizi, Imadeddin Nasimi and Muhammed Fizuli, who advocated the ideals of truth, justice and humanism. The beauty of the masterpieces by Safiyeddin Urmavi, Ajami Nakhchyvani and Sultan Muhammed Tebrisi still enrapture modern day readers.

Azerbaijan should also be proud of a great many contributions to science. The names of Nasireddin Tusi, Abulgasan Bakhmanyar, Shikhabeddin Sukhraberdi are internationally recognised. The oriental Renaissance, which affected many national cultures including that of Azerbaijan, was one of the brilliant pages in the history of universal culture. This epoch has become a culmination of the nation's achievements in various areas of life.

The heroic deeds of Javanshir and Babek, prominent Azerbaijani military leaders, served to establish a patriotic tradition as well as national symbols centred around a concept of national unity. Patriotism and national consciousness were finally proclaimed as the highest spiritual values of the people, thanks to the lives and efforts of Jakhan Pekhlevan, Gyzyt Arslan, Uzun Gasan, shah Ismail Khatai and other statesmen of the past.

As centuries passed, the Treaties of Gulustan (1813) and Turkmenchay (1828) divided Azerbaijan and its people into two parts. However, today all Azeris who reside throughout the world regard the independent Azerbaijani Republic as their motherland and a citadel of national sovereignty, spirit and culture, as a result of the national awareness movement which was widely spread during the 20th century.

The progress of the Azerbaijani people as an independent nation in the 20th century can be traced back to the recent and remote past, particularly to national ideas which developed during the 19th century. These ideas, largely associated with the enlightenment movement, were elaborated in the works by Abbagasu Aga Bakikhanov, Mirza Kazembek, and other influential authors. The democratic press, a new people's education system and secular theatre which emerged during that time did much to precipitate the formation of national awareness.

In 1872 after the leasing system was abolished by the tsarist government, the Azerbaijani oil industry was given a strong impetus. Baku began to attract foreign investment, and this capital flow grew steadily. In 1883, the Transcaucasian Railroad was commissioned, and a commodity exchange with Russia and Europe improved considerably. Due to both domestic and foreign investments, Baku was rapidly evolving into a new financial centre. Another milestone was the construction in 1896-1906 of the Baku-Batum oil pipeline which enhanced the delivery of oil by sea and railway to Russia and international markets. The integration of Baku into the world trade community was accelerated by the development of two important transport directions: to the North Caucasus and Russia, and to Tiflis (present-day Tbilisi) and the Black Sea coast. It was Baku oil which allowed Russia to become the world leader in terms of oil output. In a global context the period embracing the late 19th and early 20th century was marked by an emergence of new economic relationships in the world. This overall trend deeply affected all aspects of life in Azerbaijan. Rapid socio-economic development, a primary characteristic of that time made Baku the industrial heart of the Caucasus.

The economic boom implied a revival in education, science, art and literature. A new type of municipal and district schools were opening in Baku, Gyanja, Naxcivan, Shusha, Sheki, Salyan and other cities. A cohort of prominent enlightened thinkers, including Jalil Mamedkulizade, Suleyman Sani Akhundov, Uzeir Bek Gajibekov, Gabib Bek Makhmudbekov, Rashid Bek Efendiyev and Firudin Bek Kocharly, graduated from the Gori Teacher's Seminary. They strove to commission schools which represented a modern and progressive approach toward education and education system reform. Traditional teaching practices were abandoned and the new system introduced by Seyid Azim Shirvani in Shamakh, Mir Mokhsun Navvab in Shusha, Mirza Ismail Gasir in Lyankyaran, and Mirza Kazym Askerzade in Irevan. Alongside traditional subjects history, Russian, geography and natural history were taught in these new schools. Since the 1880s, four-grade primary schools, known as "Russian-Tatar", became widely spread. The network of the new-type schools was becoming more and more extensive. A female gymnasium, founded in Baku in 1896 under the patronage of Gaji Zeinalabdin Tagiyev, played an exceptional role in the history of women's education in Azerbaijan.

One of the implications of the enlightenment was an increase in the number of Azeris who went abroad to receive higher education. As they returned home with degrees, they formed the core of the new Azerbaijani intelligentsia, who further promoted enlightenment and created the national press and theatre.

The need for a national press arose naturally as the city of Baku developed, its population grew and demand for information became palpable. Gasan Bek Zardabi, a prominent figure of the period, became the first to articulate this need and pursue it through practical efforts. On 22 July 1875, the first issue of the Ekinchi newspaper was printed, signalling the birth of the Azerbaijani press. Molla Nasreddin, a new magazine directed by Jalil Mamedkulizade, laid the foundation of the journalism school not only of Azerbaijan, but of the whole region. From the very beginning, the national Azerbaijani press entered a phase of intensive development.

Another remarkable achievement of the period was the beginning of the national theatre. The first scenic productions of Azerbaijani plays were comedies by Mirza Fatali Akhundov performed in Petersburg and Tiflis in the 1850s. In 1873, Gasan Bek Zardabi joined with Najaf Bek Vezirov to found the national Azerbaijani theatre. Again, plays by Mirza Fatali Akhundov became the pioneering productions, staged in Baku by a troupe of Azerbaijani students. This troupe debuted with The Vizier Of Lenkoran Khanate and Gaji Gara. In the second half of the 1870s, theatrical performances in Azerbaijani took place in Guba and Sheki. Notably the graduates of the Gori Teaching Seminary were actively involved in these productions. Thus, amateur performances of Akhunov's comedies were arranged in Sheki by Rashid Bek Efendiyev in 1879, in Shusha by Usif Bek Melikhaknazarov in 1882, and in Naxcivan by Muhamedtagi Sidgi in 1883.

The end of the 19th and beginning of the 20th century was the time of enthusiastic innovation in Azerbaijani theatre. In 1908, Leili And Mejnun, an opera by Azerbaijani genius Uzeir Gajibekov was staged for the first time. This performance had a great effect on the further development of opera in Azerbaijan and other oriental countries. In 1916, Muslim Magomayev wrote Shah Ismail, another masterpiece of Azerbaijani opera. The beginning of Azerbaijani operetta is associated with musicals by Uzeir Gajibekov, which he created in 1909-1913, acting as a composer and a playwright.

Productions by William Shakespeare, Friedrich Schiller, Nikolay Gogol and Leo Tolstoy in Azerbaijani were most influential for the formation of Azerbaijani dramatic composition. The literary school founded by Mirza Fatali Akhundov, which had grown into a powerful movement in art was becoming increasingly impregnated with democratic ideas. This movement produced a number of famous names of the 20th century literature, culture and politics.

The spirit of the new Azerbaijani literature is best understood from the heritage of Najaf Bek Vezirov, Abdurrahim Bek Akhverdiyev, Mirza Alekper Sabir, Suleiman Sani Akhundov, Uzeir Bek Gajibekov, Nariman Narimanov, Gashim Bek Vezirov, Jalil Mamedkulizade, Abbas Sakhat, Muhamed Khadi, Abdulla Shaig, Alibek Guseinzade, Ahmed Aga Oglu, Ahmed Javad, Husein Javid, and others.

In the beginning of the 20th century, Azerbaijan made outstanding progress in many fields, especially culture, education and the national press. However the principal development of that period was perhaps the creation of the Azerbaijani middle class, which soon assumed a leading role in the country's public life. Azerbaijani intelligentsia contributed much to the national revival, awareness and spirit. Thus, the complex process of social and political development which catalysed in the 19th century culminated in fundamental changes in Azerbaijani society. Leaders of the Azerbaijani public and political scene who had been raised in the new environment, were well prepared to respond to demands of this new century. All this prepared the way for the rise of the Azerbaijani Democratic Republic. Such was the first phase of the 20th century history of Azerbaijan.

The second phase began after the fall of tsarist Russia and the first Azerbaijani independence. The Azerbaijani Democratic Republic (ADR), a newly proclaimed sovereignty, set a course toward large-scale reform and soon was in possession of all state assets, including the parliament, the army and currency. Under any criteria, the ADR may be regarded as the earliest democratic republic of the Orient. The historic declaration adopted by the National Council of Azerbaijan became the manifesto of principles to be followed by the ADR in domestic and foreign affairs. The declared principles, which included self-determination of the Azerbaijani people, equal rights for all, peaceful relationships with other nations and respect for their sovereignty and territorial integrity, won the ADR international esteem. In January 1920, Azerbaijan's independence was recognised de facto.

Although the Azerbaijani Democratic Republic existed only for 23 months, it will be remembered as one of the most glorious episodes in the history of our people. Its attempts at creating a democratic society and restructuring the national economy, culture, education, health and defence, albeit they were never completed was the first experience of restored sovereignty on Azerbaijani land. The most important message of the short-lived Azerbaijani Democratic Republic to future generations is that Azerbaijani independence is not a myth. Today, we treasure the memory of Mamed Emin Rasulzade, Alimardan Bek Topchubashev, Fatali the khan of Khoy, Gasan Bek Agayev, Nasib Bek Usubbekov, Mekhti Bek Gajinsky, Mamed Usif Jafarov, Khudadat Bek Rafibekov, Akperaga Sheykhul Islamov, Teymur Bek Makinsky, Samed Bek Mekhmandarov, Ali Aga Shykhlinsky, Sultan Mejid Ganizade, Khalil Bek Khasmamedov, Ahmed Bek Pepinov and Shafi Bek Rustambekov, the apostles of the first Azerbaijani republic.

Remarkably, the present-day Azerbaijani Republic, which regards itself as the ADR's successor, has adopted the anthem written by Uzeir Gajibekov and Ahmed Javad, the three-colour flag as well as the emblem of the first Republic. This fact is a source of pride and inspiration for every Azerbaijani citizen.

The third phase began in April 1920. Azerbaijan remained independent during the early period of the Soviet regime, and a military and economic treaty with Russia was signed on 30 April. At that time, foreign diplomatic missions were functioning in Azerbaijan, including a Russian consulate. In foreign affairs, Azerbaijan managed to secure territorial integrity and became a party to important treaties of Moscow and Karsk and the Genoa Conference. In 1920, Baku hosted the 1st Assembly of Oriental Peoples. As the Bolsheviks realised that oriental nations are not supportive of further revolutionary transformation they resolved to sacrifice Azerbaijan's independence to their own political goals. The formation of the Transcaucasian Federation in 1921 was the first arrangement to infringe on Azerbaijani sovereignty, and the proclamation of the USSR on 30 December 1922 put an end to independence. Although Azerbaijan was granted state attributes, including a flag, an emblem, an anthem and even a constitution, it effectively ceased being an independent nation in the context of international law.

From 1922 to 1991, Azerbaijan was part of the vast Soviet empire. During this seventy-year period, the country accumulated rich eco-

nomic and intellectual potential, which can be illustrated by the facts given below.

In the 1920-1930s, due to the titanic efforts of the Azerbaijani people, the country's oil sector flourished, new industries were introduced, extensive electricity and irrigation networks were built and agricultural sector rehabilitated. The nation achieved total literacy; a great number of new schools, hospitals, polyclinics, colleges, universities, research institutions and cultural facilities emerged in the country.

In 1937, the Azerbaijani Soviet Socialist Republic adopted a constitution and launched large-scale educational programmes under the banner of a cultural revolution. The national education system was reformed. Prior to World War II, Azerbaijan had more than 4,000 primary schools and 16 universities.

In 1938 the Azerbaijani Branch of the Soviet Academy of Science was founded; the same year was marked by construction of new theatres which numbered 18 by 1940. In 1937, Uzeir Gajibekov wrote *Keroglu*, an opera which caused a sensation in Azerbaijan's cultural life.

Political purges of 1937-1938 had a devastating impact on science and culture in Azerbaijan. More than 50,000 people were killed, and another 100,000 exiled to Siberia and Kazakhstan. The regime destroyed many outstanding talents, including Husein Javid, Mikail Mushfig, Tagi Shakhbazi, Salman Mumtaz, and others.

World War II was the worst nightmare which mankind has ever faced. Nazism threatened not only the future of Italy and Germany, where it was conceived, but that of the entire human race. Taking advantage of an economic upsurge, the Nazis arose as a formidable destructive power. The fact that the world nations despite vast political, ideological and economic differences recognised the need for unity to face the threat of annihilation was perhaps the most important lesson of the 20th century. The anti-Nazi coalition, which comprised many countries, paid a terrible price for the salvation of the world. We are proud that the Azerbaijani people made significant contributions to this high-cost victory.

During the war, the Azeris made apparent many examples of true fortitude and bravery both on the battlefield and on the labour front. Shortly after the outbreak of hostilities, 87 regular battalions and 1,124 militia detachments were formed. More than 600,000 men and women from Azerbaijan served on between 1941-1945. Azerbaijani divisions marched a long way from the Caucasus to Berlin. Approximately 130

natives of Azerbaijan were conferred the Hero of the Soviet Union title, and 30 people received the Order of Glory. More than 170,000 soldiers and officers from Azerbaijan were awarded other Soviet orders and medals. New glorious pages were added to the Azerbaijani history through the lives of Azi Aslanov, Israfil Mamedov, Aslan Vezirov, Adil Kuliyeu, Zia Buniyatov, Geray Asadov, Melik Magerramov, Mekhti Huseinzade, Makhmud Abiliv, Akim Abbasov, Terlan Aliyarbekov, Gajibaba Zeinalov, and many other heroes.

The whole of Azerbaijan's economy was restructured in order to accommodate the requirements of the armed forces. The light, spinning and food industries converted completely to military production. Within a short span of time Baku transformed into an important arms producer. In 1942, the city's industry was manufacturing 130 brands of arms and ammunition. Despite great difficulties the Azerbaijani oil sector supplied sufficient fuel to the front and priority industries. The novel technology of high-octane gasoline production which was developed by academician Usuf Mamedaliyev was introduced in the country. In 1941 Azerbaijan produced an unprecedented volume of 23.5 million tonnes of oil, which accounted for 71.4% of the total Soviet output. During wartime, the Azerbaijani oil industry supplied a total of 75 million tonnes of oil and 22 million tonnes of gasoline and other petroleum products. Oil from Baku was an essential element which contributed to the victory of the Soviet Army, which was engaged heavily on land, in the sea and in the air. Four fifths of all Soviet planes, tanks and automobiles were fuelled with gasoline produced in Baku from local oil.

The war proved one more time that the Azeris are a nation of heroes who face all hardship with dignity.

After the war, Azerbaijan entered a new stage of rapid economic and cultural development. As early as 1948, Azerbaijani industry doubled as compared to pre-war output levels, and in 1960 exceeded the same by 2.8 times. Agricultural production grew by 2 times, railroad transportation by 2.9 times, and capital investment by 3.8 times. New industries were built including chemical, petrochemical, oil processing, ferrous and non-ferrous metallurgy, instrument making and electric engineering. Power, water and agricultural infrastructure was expanded considerably. The workforce from Azerbaijan contributed much to the rehabilitation of the economy in Russia and other Soviet republics. The discovery and development of many oilfields in the South

Caucasus, Tatarstan, Bashkortostan and the Tumen region of Russia are associated with the names of Azerbaijani scientists and specialists.

However, the progress of Soviet Azerbaijan slowed in the 1960s as negative trends took shape in the country's economy. In the context of the USSR, Azerbaijan was becoming increasingly backward in terms of national income, industrial and agricultural production, technology and labour productivity. The decline in the economy implied a failure to adequately address social problems and improve the national welfare. This period of socio-economic recession in Azerbaijan lasted for many years.

In 1965 the gross national product in Azerbaijan increased by only by 3.6 times, and industrial production only by 4 times over the 1940 level, whereas in the USSR these indices averaged 5.7 and 7.9 times respectively. Azerbaijan's national income, capital assets, capital investment and industrial labour productivity (that is, the key effectiveness criterion in industry) fell behind average USSR levels by 2, 1.8, 1.7 and 1.5 times, respectively.

A crisis was observed in capital construction. Schedules of commissioning industrial installations, residential buildings, utilities and cultural facilities systematically failed. During the 1960s the deficit of capital assets totalled about 1 billion roubles which accounted for 10% of all Azerbaijani capital assets in 1969. Missed opportunities associated with the potential of the key industry and social sectors were the principal preconditions of the 1969s depression.

Performance of the oil, energy, chemical and petrochemical industries and ferrous metallurgy became very irregular, in parallel with the deterioration of technical and economic indicators.

Transport sector problems included an increase in carriage standstill time, delays in ship loading and unloading, decrease in rolling-stock speed, and underutilisation of carrying capacities. Unwarranted standstill time also increased in passenger traffic, which provoked growing discontent especially in the city of Baku.

In agriculture, problems were associated mainly with reclamation of rainfed land and mechanisation of labour. Improper growing practices severely impeded the productivity of cereals, cotton, vegetables, grapes, tea and other crops.

The strategy of placing industrial facilities proved to be completely faulty. The majority of large plants were built in Baku and Sumgayit. As a result, labour resources of smaller townships were underused, and

migration to the capital constantly added tension to existing housing and communal problems.

The deep and protracted crisis of the 1960s called for fundamentally different economic concepts, major structural changes, new economic practices and incentives.

The year 1969 became a turning point in the modern history of Azerbaijan. That year, as well as the entire decade to follow, was characterised by energetic efforts and creative initiative which allowed the country to overcome stagnation through comprehensive development programmes.

The period from 1970 to 1985 undoubtedly was one of unprecedented rejuvenation in Azerbaijani society, which embraced large-scale socio-economic reforms and witnessed people's living standards rise to a new level. The Soviet government enacted five special resolutions designed to assist economic revival in Azerbaijan. These historic acts, vital for the country, set forth a long-term strategy of economic development for the 1970-1980s, et seqq.

Azerbaijan achieved an outstanding upsurge in all sectors of the economy and culture as a result of the implementation of this programme, which allowed for the growing material and cultural needs of the people to be met. For the first time in the post-war history, the 9th Five-Year Plan of economic development was accomplished ahead of schedule.

Retrospectively, it is obvious that the economic basis for the present-day progress of the independent Azerbaijani Republic, which is confidently integrating into the world economy, was founded during that period, in 1970-1985.

Ongoing growth in industrial and agricultural output, exceeding development plans and their accomplishment ahead of schedule, and qualitative improvements in all sectors of the economy illustrated intensive development of Azerbaijan during the 1970-1980s. The share of the Republic in the Soviet Union's "distribution of labour" and foreign trade considerably increased.

Labour productivity grew in 1985 past the 1970 level by 2.1 times in industry and 1.8 times in agriculture, whilst the USSR averages were, respectively, 15% and 27%. Per capita income in Azerbaijan increased by 335% over the same period, whereas the USSR average was 164%.

An important problem was associated with the management of the country's labour resources, and major changes occurred in this field.

Due to the creation of new jobs in medium and small cities and rural areas, the annual size of the workforce averaged 813,000 people (a 1.5-time increase), and reached its peak in 1985 (2,360,000 people).

New directions of the development in economic structure were planned out in order to secure ongoing growth apart from an overall course toward re-equipment and technology upgrades. These included the priority advanced sectors, such as machinery building, the chemical and petrochemical industries, ferrous and non-ferrous metallurgy, oil and gas production and processing, as well as energy and mining.

A number of Union-level regulations were enacted on an initiative of Azerbaijan in order to stimulate the enhancement of industrial infrastructure, namely, in instrument making, electronics, electric engineering, machinery building and automobile production, including modernisation of existing plants. These acts provided guidance for the improvement of industry placing policy, the comprehensive development of cities and districts, the efficient management of labour resources and raising living standards.

Implementation of the strategy demanded creative efforts from many plants, research facilities, design and installation staff, and ministries and administrative bodies. Effectively, the regulations addressed all aspects of practical work, including allocation of capital from the Union-level budget, the import of manufacturing equipment, listing of priority construction projects (to be contributed to by the whole of the Soviet Union), human resources development, etc.

The legal framework provided a sound backing for the systematic accomplishment of plans and sustained industrial growth from the early 1970s to the mid-1980s. It would be sufficient to mention that joint output of the 9th and 10th Five-Year Plans well exceeded that of the period from 1945 to 1970.

At the time of the 11th Five-Year Plan, total industrial output reached 58.5 billion roubles, which exceeded the levels of the 8th and 9th Five-Year Plans by 3.2 and 2.1 times, respectively. During 15 years, total industrial production doubled in comparison with 1921-1970. Each percentage point of production growth during the 1970-1980s represented growth in absolute volume. Whereas a 1% growth during the 9th Five-Year Plan was equal to 45 million roubles, during the 11th Five-Year Plan it translated to an 100-million increment, exceeding the 8th Five Year Plan by 3.3 times. Over the same 15 years,

69% of industrial capital assets were renewed, which was a big portion of national income. The provision of funds for industries grew by 1.4 times in 1980 over the 1970 level, and further by 1.3 times during the 11th Five Year Plan.

An important factor for industrial growth in Azerbaijan was the wide application of the latest scientific developments and technology. From 1971 to 1985, 581 new brands of machines, equipment and instruments were designed; the manufacture of 1,056 new products were launched; and 94 automated process management systems were built. In 1985, there were 2,519 mechanised production lines, 310 automated lines, 1,300 complex mechanised lines with automated units, shops and production sectors.

In early 1982, 73 research and production groups were formed, comprising a total of 264 large facilities. Their share in real production volume was boosted from 0.29% in 1969 to 26%. The acceleration of industrial development especially in high-tech sectors lead to an increase in the share of industry in GDP from 22% in 1970 to 24% in 1980, and to 28% in 1985.

The high technology level of industry allowed much room for raising the efficiency and quality, cost cutting and optimising human resources. Thus, in 1985, labour productivity in industry grew by 2.1 times and income by 3.2 times against 1970. The share of top-quality products in the total output increased by 13% in 1980 and by 17.2% in 1985 (as compared to 1.3% in 1970), totalling, respectively, 30% and 46%. The Quality Mark was assigned to 451 items of produce.

In 1970-1985, 213 large plants were commissioned two thirds of which began operation during the 9th and 10th Five-Year Plans and the first two years of the 11th Five-Year Plan.

The face of Baku completely changed as new modern-style architecture came to the city. Monuments which were dedicated to Imameddin Nasimi, Jafar Jabarly and other historical figures were erected. Housing experienced a boom with the number of residential buildings having doubled over 14 years; effectively another Baku was built.

Standing behind these figures is a titanic effort on the part the Azeri people which brought the Republic to a leading position in the USSR in the production of oil products, steel pipes, non-ferrous metals, synthetic rubber, electric motors, building materials, air conditioners, car spares, mineral fertiliser, china, faience and carpets. About 350 items of Azeri products were exported to 65 countries.

During this period national income grew by 2.5 times and industrial output and industrial labour productivity doubled and the manufacture of customer goods tripled. Production output during those 14 years was equal to that produced during the previous 50 years. Total agricultural product grew by 2.7 times, and productivity in agriculture doubled.

Total investment in the economy amounted to 21.3 billion roubles, exceeding that of the previous 50 years by 1.5 times. More than 250 large plants were commissioned. Over 2 million people received better housing.

However, these figures albeit they speak for themselves, cannot depict the structural, qualitative changes which occurred in Azerbaijan's economy. What is most important, the basis for a number of industries which had been new to the country, was set up.

A daily output of Azerbaijan's economy of that period would include 41,000 tonnes of oil, 37 million cubic metres of gas, 2,200 tonnes of steel, 69,000 metres of pipes, 4,900 tires, 2,700 tonnes of fertiliser, 968 air conditioners, 734 refrigerators, and 546,000 metres of fabric.

Azerbaijan successfully adopted new advanced industries including electronics and equipment manufacture for light and food industries. After commissioning of an air conditioner production facility electric engineering began in the country and soon its capacity increased by 1.5 times.

Baku oil refineries underwent the first major reconstruction in their history, which included the installation of double petroleum refining equipment.

Close attention was paid to the development of professional staff. The system of higher education was expanded and adjusted to the requirements of the rapidly growing economy.

The issue of power supply was also seriously addressed in the 1970s. Today Azerbaijan can boast a managed to create a broad and totally independent electricity network capable of producing up to 5,000 mw. Eight 300-mw power generating units were constructed in Mingyachevir with financial support from the Union budget. The Kura power plant was constructed and since 1979 the construction of the Yenikend plant was under way. This construction was not completed due to well-known reasons. We have managed to complete this project only after regaining Azerbaijan's independence, when a soft loan was received from the EBRD in 1994.

For a serious upturn in the social sphere and economy, we needed first of all skilled specialists. Along with those students who received

higher education in Azerbaijan, 3,500 students from Azerbaijan were sent to 170 leading institutions and universities of Moscow and other Soviet cities. It became a good tradition to send around 800 Azeri students annually to other Soviet republics to receive higher education. An important issue was the training of young men in higher military schools. Generally this process had a great impact on the future development of Azerbaijan.

Prior to the break-up of the Soviet Union, there were attempts by some experts at identifying the economies which would be self-sufficient after independence. An analysis revealed that only two of the former Soviet republics seemed to have this capability, and one of them was Azerbaijan. Some Azeri analysts argued however, that Azerbaijan has no chance to survive if cut off from the USSR. However, as time showed, the economic, technical and scientific potential accumulated by Azerbaijan during the Soviet period was sound enough to support sovereignty through its early period.

The period from 1920 to 1991 was characterised by a flourishing of Azeri education, science and culture. Although the foundation of the secular theatre, modern schooling and democratic press in Azerbaijan took place earlier in the 19th century, it was during the Soviet time that illiteracy was eradicated, secondary school was made compulsory, the higher education system enhanced, the Academy of Science was founded, women's rights to participate in the socio-economic life were secured, dozens of theatres were opened, a film making industry was developed, and numerous newspapers and magazines were founded.

Regrettably, but this vast potential was nearly lost during the time of political turmoil and the tragedy of Nagorno-Karabakh.

On 5 February 1991, while commenting on the country's political crisis at a session of the Supreme Council of Azerbaijan, I spoke about some urgent measures, including the cancellation of the state of emergency in Baku, the threat of an escalation in the Nagorno-Karabakh problem, and the need to liquidate the Communist Party of Azerbaijan. I underlined that, since 1920, the Azeri people had never found themselves in such a desperate situation. Since 1922, Azerbaijan had been part of the USSR. No other Union republic had gone through such a tragedy. This was no minor thing. This issue called for a comprehensive analysis. My opinion was that "normalisation of the situation in Nagorno-Karabakh" meant a deliberate narrowing of the problem. The

problem had to be stated this way: restoration of Azerbaijan's territorial integrity. Therefore we had to analyse: how did it happen that we had ceded Nagorno-Karabakh?

Three years before it had been part of Azerbaijan, for better or worse. However, the problem originated from 1920. In 1923, the Nagorno-Karabakh Autonomous Region was established. Later, the issue was raised many times by Armenian nationalists. But let us interpret history justly. Notably, at that time the movement of the Armenian nationalists was suppressed. But how did it happen that our republic, which had gained strength and international esteem, lost part of its territory in 1988? By raising these issues, I called for the Supreme Council and the people of Azerbaijan to work out a comprehensive and constructive programme. It was obvious that, since 1988, the course of events has been determined not by the will of the Azeri people, but by the Armenian separatists. Those who start thinking of remedial measures after the thing is done always lose. The Armenian nationalists, representing a massive force, were fighting for the separation of Nagorno-Karabakh from Azerbaijan in a stepwise manner, based on a national-level platform. Unfortunately, no force in Azerbaijan had been in a position to put up adequate measures to confront the aggression. And this is where the key to the tragedy lies.

The leadership of Azerbaijan of that period ignored the simple fact that the political situation in the world was rapidly changing. The new geopolitical situation was calling for new strategies, but Azerbaijan, unfortunately, was not prepared for that. The People's Front of Azerbaijan, which had emerged as a force supporting the Perestroika, soon isolated itself from the majority of the Azeri intelligentsia, whereas it should have created a national political platform based on a sound scientific analysis and forecasts. As a result, the rivalry between the Communist Party and the People's Front became a struggle for power. While crafty plans were implemented in Nagorno-Karabakh, some people who regarded themselves as big politicians were making our citizens victims of this game through their incompetent actions. Unfortunately, these politicians, who were speaking on behalf of the people, prioritised their personal interests and their ambitions and hunger for power, rather than the interests of the nation.

There is the reason why, until today, we have not been able to liquidate the consequences of this reckless policy. On the one part of the

Nagorno-Karabakh tragedy there is Armenian separatism, terrorism and their territorial claims to Azerbaijan; and on the other part, regrettably, there is incompetence, hunger for power, and the unlimited personal ambitions of some Azeri politicians. Today they distort history, presenting the resistance shown to the aggression and the protests of the Azeri people against the unfair position of Moscow in this issue as their personal achievement, and think of various reasons to justify their mistakes.

However, both recent and distant history suggest that the Azeri people were capable of answering any attacks and persecution. If the people's justified anger and their spirit of national awareness, which once consolidated them in Azadlyg Square as a massive power, had been used in a constructive way, we would not be confronted by the Nagorno-Karabakh problem nowadays. The people soon had to realise that their very pure, sacred feelings had been but a card in someone else's political gamble and struggle for personal ambitions. Even today, there are those who still cannot recover from the severe moral distress ensuing from this bitter truth.

At several of the following sessions of the Supreme Council I proposed that the political and social situation be carefully analysed. The answer I received was that "Nagorno-Karabakh had never been as ours as now." But the reality was that, as one of the former leaders of the Soviet Union and an experienced politician, I had no doubt that my people were being driven towards a catastrophe.

The artificially devised problem of Nagorno-Karabakh has, since its emergence in 1987, always been viewed by the Azeri people as an attack against the nation's territorial integrity and constitutional rights. Whereas the inviolability of our borders was formally confirmed at various levels, the policy aimed at the separation of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region from Azerbaijan was carried out step by step.

The prerequisites for Nagorno-Karabakh's withdrawal from subjection to the Soviet Republic of Azerbaijan were constituted in a special resolution by the Union government of March 1988, devoted to the socio-economic development of this autonomous region. This document, which had no valid justification, granted Nagorno-Karabakh special rights and provided for the allocation of considerable financial aid to the region and its direct subordination to the Union centre. Another document, which was adopted by the Supreme Council of Azerbaijan on 17 June 1988, stated that the above measures "set up favourable con-

ditions for the social and economic development of the Autonomous Region and facilitate the satisfaction of the economic and spiritual demands of the Armenian, Azeri and other peoples."

The next step in this direction was the adoption by the Union Supreme Council of the Decree of 12 January 1989, which introduced a special pattern of government in Nagorno-Karabakh. Thus, the autonomous region came under the authority of the Special Governance Committee headed by A.I. Volsky, the centre's appointee, which effectively marked the beginning of Nagorno-Karabakh's seizure from Azerbaijan.

In formal documents, the Union's government was maintaining the appearance of parity in handling the Armenian-Azeri problem. but in reality prejudice towards Azerbaijan was evident. Even before 1988, the Azeris had been subjected to ideological aggression at the hands of the Union and Armenian mass media, a campaign that was aimed at fostering a negative image of the Azeris. This can be regarded as preparation for the ethnic purges that took place in Armenia and Nagorno-Karabakh in 1988. Armenian residents of Azeri origin were forced to leave their homes, and many people were slaughtered, including women, children and the elderly. The Soviet officials, law machinery and mass media, while paying much attention to the Nagorno-Karabakh problem, were saying nothing about the tragedy of the Azeri people. The indifferent position of the government of Azerbaijan can be referred to as a crime against its own people.

This passive position of the Azeri leaders inspired the Supreme Council of Armenia to adopt the resolution of 1 December 1989 on the merger of Armenia and Nagorno-Karabakh. A few days prior to the events of 20 January 1990, the Supreme Council of the USSR declared a state of emergency in Nagorno-Karabakh and a number of other areas, thus putting an end to the hopes of the Azeris who had been wishing to return to their homes in Nagorno-Karabakh. As can be seen from its title, the Decree questioned the very ownership of the autonomous region and "other areas."

The centre's prejudiced attitude towards Azerbaijan, coupled with the indifferent position of the national government, caused popular anger and protests. It was becoming more and more evident that the Azeri leadership were incapable of combating the plot against their people and, possibly, were betraying them by co-operating with the

Union centre. The people of Azerbaijan therefore had no choice but to assume full responsibility and stand up for their interests.

Then the Soviet government resolved to pursue a policy of punishing the nation which had raised its voice against the injustice. The seizure of Baku by the Soviet Army on 20 January 1990 without declaring a state of emergency was accompanied by outrageous cruelty and violence.

The tragic events of 20 January, which were designed to crush the spirit of the insurgent people, to humiliate their national dignity and to demonstrate the strength of the Soviet military machine, represented open armed aggression and a military crime of the totalitarian Communist regime against the Azeri nation.

Whereas the consequences of the crime were evident, the government of Azerbaijan made every effort to conceal the essence of the tragedy. The fact that the majority of Azeri statesmen were absent from the session of the Supreme Council of Azerbaijan which was held on 22 January 1990 by popular demand, was further proof of their indifference to the people's fate and their involvement in the prelude to the massacre. The leaders of the country did not even think it necessary to attend the funerals of the Shekhids.

The People's Front of Azerbaijan, which had demanded many times that a political appraisal be given to the events of 20 January, failed to make any advantage of their rise to power. Therefore, albeit much time had elapsed since the tragedy, this bloody crime by the leaders of the former USSR and Azerbaijan remained uninvestigated.

Much evidence and factual materials related to the disaster of 20 January, which had been made available to the state committee of inquiry by the people, were deliberately taken out of Azerbaijan. At the same time, the judiciary did not initiate any investigations, but, instead, destroyed many important secret documents.

Whereas the events that had happened in other parts of the USSR, including Tbilisi and the Baltic countries, were openly discussed at top Soviet level, the events of 20 January were deliberately misinterpreted and concealed.

Only in 1994 were steps taken to make a political and legal appraisal of the events of 20 January, when the presidential decree of 5 January 1994 instructed the Milli Majlis to do so. The latter devoted a special session to the issue and, as a result, the true reasons behind the tragedy and those who were responsible for it were pointed to. The political and

legal appraisal of the disaster was formulated in a resolution made by the Milli Majlis on 29 March 1994. The tragedy of 20 January was one of the most terrible crimes against humanity committed by totalitarianism in the 20th century. Those who are guilty of this crime have not been punished yet, but we believe that they will be called to account by history, mankind and the Azeri people.

On the tragic day of 20 January, the Azeris demonstrated their adherence to their heroic traditions and their determination to sacrifice their lives for the freedom and independence of their motherland, adding new heroic pages to the history of Azerbaijan.

The historical period known as the "parade of sovereignties", which preceded the fall of the USSR, began in November 1988 when Estonia adopted the declaration "On Sovereignty", thus establishing the prevalence of Estonian laws over laws of the USSR in this republic.

In March 1990, the Supreme Council of Lithuania proclaimed independence. Later that year, after the 1st Congress of People's Deputies of Russia approved, on 12th June, the declaration "On Sovereignty Of Russia", a similar document, "On Principles Of Sovereignty", was adopted by the Supreme Council of Moldova. Also in June, independence was proclaimed by Belarus. Kazakhstan, Tajikistan and Kyrgyzstan became independent nations before the end of the year.

In spite of these changes, Azerbaijan continued to be a union republic through 1990, existing under the state of emergency regime, and Soviet soldiers were patrolling the streets of Baku, making violations of human rights a daily routine.

Having realised that the break-up is inevitable, the government of the USSR initiated an all-Union referendum, which took place on 17 March 1991. Official sources reported a 80% attendance, allegedly with 76% of votes in favour of the preservation of the Union. It was obvious, however, that the event was heavily rigged in all the republics, and Azerbaijan was no exception.

The only region which escaped this Communist-enforced referendum was the Naxcivan Autonomous Republic. This demarche cost the chairman of the Republic's Supreme Majlis his post, which soon was filled by a second-tier Communist Party functionary.

By that time, there was no doubt that the Union was doomed, and a number of republics proclaimed independence. The Communist government of Azerbaijan, headed by Ayaz Mutalibov who fearful of

being unseated had hastily expressed support for the Moscow coup of 19-21 August 1991, were pressed by popular demand to adopt the declaration of 30 August 1991, "On Restoration of Independence of Azerbaijani Republic". This declaration and the cancellation, the same day, of the state of emergency in Baku were steps to prepare presidential elections in Azerbaijan scheduled for 8 September. The government declined requests from some deputies to learn the popular attitude towards independence beforehand by means of referendum. Although the independence declaration envisaged that the constitutional act "On Independence of Azerbaijan" be adopted in two weeks, in reality this process lasted until 18 October, and publication of the act took another 20 days. The referendum devoted to this issue was postponed to 15 November for unclear reasons.

Other attempts to preserve the USSR were made by Gorbachev and heads of nine republics who signed the 9+1 declaration and began the Novo-Ogarev negotiations. They tried to create the Commonwealth of Independent States to replace the Soviet Union, and it was planned to sign a new treaty on 20 August 1991. After that, the known coup took place in Moscow in August, when the leaders of Azerbaijan spoke in support of the regime of emergency. It is interesting to note that when Moscow reporters commented on return of Gorbachev from Foros and neutralization of the faction of Yanayev-Kryuchkov, Azeri television announced the resolutions by GKChP. The signature of the treaty was postponed, and the mysterious "August Coup" put an end to the totalitarian system. The President of Russia abolished any activities of the Communist party in Russia and dismissed its Central Committee.

On 14 September 1991, the Communist Party of Azerbaijan ceased existing, in accordance with the resolution of its extraordinary 23rd Congress.

On 9 April 1991, the Supreme Soviet of Georgia passed an edict on restoring the sovereign status of the country, a decision based on the results of the referendum, followed after the August events by other Soviet republics. Unfortunately, Azerbaijan was not among them.

The referendum of 1 December 1991 revealed Ukraine's reluctance to join the Union Treaty, and few days later heads of Russia, Ukraine and Belarus, based on the resolutions of their meeting in Belarus, declared the USSR defunct. Thus, 8 December 1991 became the last day of the Soviet era.

The movements and trends of the late 1980s early 1990s which led to the collapse of the Soviet Union were of different nature in the various union republics. In particular, in the Baltic states, Ukraine, Belarus, Georgia, Armenia and Moldova these processes featured a high degree of unity of goals and efforts of both the authorities and the people, and were associated with lesser tension and adverse effects.

Finally, on 29 December 1991, a referendum regarding the constitutional act on independence was launched in the Azerbaijani Republic, and independence was declared for by 95% of the population. In other words, Azerbaijan's sovereignty was legally constituted only after the fall of the USSR became a fact of history.

The latter suggests clearly that the Communist government of Azerbaijan was making every effort to prevent the country from leaving the moribund empire.

Even after the independence act, Azeri leaders attempted to hand over some issues which were an exclusive Republic's prerogative, to the State Council of the former Soviet Union, and agreed to place the national armed forces under the Union command. Earlier, they insisted on delegating 27 deputies from Azerbaijan to the Supreme Council of the USSR, which attempt failed only due to the strong reluctance of the deputies.

The removal of the Communist Party from the political scene, the fall of the Soviet Union and the rise of new independent states all were the outcomes of a natural historical process, which is confirmed by the recognition of the new sovereignties by the world community, represented by the UN and other organisations. Therefore, Azerbaijan's independence, as well as that of other post-Soviet republics, should in no way be viewed as an achievement of whatsoever political forces or individuals, but rather as a objective result of historic processes or as a precious gift of the fortune to the whole of the Azeri people.

The first year of the 21st century – the year 2001 – will see the tenth anniversary of the Azerbaijan Republic's independence. This event will surely become one of the most important milestones in our history. The road to independence was far from being smooth and easy. Unfortunately, a tendency remains toward crafting a new history for the nation in order to play up to various political forces. This should not be allowed.

Looking back at the historic path we have traversed, we can see that independence of the Azerbaijani state is a national wealth and the

monopolisation of privatised state property and assets, whether by private or state bodies is absolutely inadmissible.

Thus, 18th October 1991, the date of enacting the constitutional law on independence, marked the beginning of the fourth stage in the history of Azerbaijan in the 20th century. We now live in freedom from that time on and we are an independent state. Our people are the masters of their own destiny, their land and their country.

However, protecting independence is a far more difficult task than gaining it. Emancipation is not only a gift of fortune, a priceless treasure, but has also placed a huge responsibility on each and every citizen starting with the heads of state. During this new stage of historic development the Azerbaijan Republic has been faced with historically important tasks such as strengthening statehood, building a democratic, legal and secular nation, the restoration of territorial integrity of the country, coming to a workable solution to the Nagorno-Karabakh problem in accordance with national interests, and generally making the country a secure place to live and work. All of these require implementing a consistent, purposeful and wise internal and foreign policy with efficient use of the social, economic and intellectual potential of the nation, as well as its social and political forces.

However, if we examine the initial years of an independent Azerbaijan we may observe that the manner in which these goals were attained was neither consistent nor resolute. People who led the country in 1991 and early 1992 pursued a policy which ran counter to political processes as practised in the international community and the USSR and counter to the will of the Azeri people who strived for independence. They shared the position of those who attempted to preserve the Soviet Union at any price and to prevent Azerbaijan from leaving the USSR.

Azerbaijan was faced with an urgent need to develop its own internal and foreign policy, a pressing task for any country which has just regained its independence. Unfortunately, nothing was done in 1991-1992. In addition to aggression from Armenia, the internal stability in Azerbaijan was shaken, and illegal groups of militants formed and were used in the violent struggle for power which took place during that time. This war for power and control was extremely detrimental for Azerbaijan.

The dangerous course which political processes in Azerbaijan have followed demonstrated that the government did not conduct independent but rather a very and hypocritical policy from the period when inde-

pendence was obtained through the act issued on 18th October 1991. The leaders of the era did not undertake any genuine steps towards achieving actual independence for the country and ignored growing discontent and protest by the people and attempted to suppress it. Their actions complicated the formation of an independent state in Azerbaijan on the one hand, and lead the Nagorno-Karabakh issue straight to a dead end and created painful challenges for today's generation.

When the Soviet Union disintegrated and Azerbaijan became independent, the government of Mutalibov continued an internal and external policy which protected their own interests rather than those of the independent Azerbaijan Republic. In addition they conducted a unilateral policy in regard to foreign states. These ill conceived policies did not address the economic and political interests of Azerbaijan, nor its security and territorial integrity, nor did it encourage the state to exercise its sovereign rights.

We regret to remark that no well advised policy consistent with the independence interests of Azerbaijan was conducted over the period from March to May 1992. Independent statehood suffered great losses as a result of the armed struggle for power which began in Azerbaijan as well as the multiple authority which reined during the period. The enormous problems which Azerbaijan still finds itself unable to resolve were created during that same period.

In general, the time can be considered a period of utmost contradiction and danger in the history of independent Azerbaijan. For several months the country suffered a blow which would continue its effect through the generations.

In 1991-1992 the situation in Nagorno-Karabakh aggravated each day. The Khojaly tragedy took place. On 6 March 1992, Mutalibov had to resign. The period of chaos began. The betrayal surrender of Shusha and the betrayal treaty related to the quota on armed forces signed on 15 May 1992 in Tashkent by the then minister of defence Ragim Kaziyevev have become a heavy and irreparable blow to the present and future of the Azeri people and its army. It was the time of hundreds of such betrays.

On 14 May Mutalibov returned to power and on 15 May the People's Front organised a storm of the parliament building. On 18 May, the Parliament declared illegitimate its decision taken 4 days before and the attempt of Mutalibov to regain his power failed.

In May-June 1992 power in the country was seized by an alliance of the People's Front-Musavat which in fact resulted in the restoration of neo-bolshevism in Azerbaijan. Anarchy in the economy continued. The material resources of the country were plundered ruthlessly and money earned through selling commodities abroad found their way to private accounts with foreign banks. The majority of the populace were on the verge of poverty. An incredible level of brain drain started with famous scientists, writers, poets, and artists moving from Azerbaijan to Turkey, Iran, Russia and other countries. The name of the Azeri language itself was altered, thus violating the constitutional law on the language.

Internal and foreign policy during the tenure of Mutalibov was full of contradictions, the state policy was dictated by Moscow and everything was subdued to restoring the Soviet Union. However, the situation worsened due to the fact that modern policy demonstrated no clear purpose and contradicted objective reality in the international arena as well as the hopes and aspirations of the people of Azerbaijan, which was potentially extremely dangerous for our statehood.

Developing tensions in relationships with neighbouring countries, an atmosphere of distrust then became rooted in Azerbaijan, and other variables resulted in certain severe negative consequences.

A major feature of internal and foreign policy as pursued by the government during that time was a total lack of any consistent and purposeful course to speak of. State policy was constructed not on one general concept and system, but rather on numerous ungrounded declarations which expressed the needs of state interest groups based on contradictory and emotional statements which as rule rebutted each other.

Such irresponsible statements often made by the political forces which ruled the country created a false impression within the international community of the true purposes and tasks, principles and goals of development of Azerbaijan which contributed to the further isolation of the country from the civilised nations of the world.

The domestic situation became more aggravated each day, and a complete lack of political, social and economic reforms were implemented designed to build a democratic state where the rule of law is observed. On the contrary, all moves made by the leaders of the time pulled society into a bottomless abyss. Social and political chaos, anarchy, state racketeering, and violence ended in an intensification of national opposition and an absolute crisis of power.

Such unwise and incompetent policy led to a complete failure of the People's Front-Musavat authority in the country, isolation of our country from the world, and the virtual formation of an anti-Azerbaijan coalition. This was accompanied by chaos and arbitrariness ruling during the construction of the Azerbaijan state, an armed struggle for power among political forces supported by certain state and political circles, economic breakdown, embezzlement of national property and a spontaneous rejection of everything positive attained during the Soviet period. As a result, in summer of 1993 the Azerbaijan statehood was faced with a threat of crisis and destruction, and the country was on the verge of a civil war and disintegration.

The opposition within the People's Front among its former brothers-in-arms ended with the Gyanja revolt. Deep political, economic and social crises in Azerbaijan resulted in a paralysis of power. The prime minister, Milli Majlis chairman and the heads of the law-enforcement and defence ministries all resigned. The country was not governed by any structure or person. June 1993 was a time of a deep political and social crisis.

The situation became so threatening that the independent state created by this favourable historic opportunity encountered a real danger of losing it all to anarchy which about through either deliberate action or incompetence. Therefore, the years of 1991-1993 are not only considered "lost" years in the history of independence of Azerbaijan but are also considered the time when Azerbaijan was confronted by the dilemma of "to be or not to be."

The temporary military defeat of Azerbaijan in the war with Armenia had, for several internal and external reasons, resulted in political support and aid being provided to Armenia, the Russian and the Armenian diaspora being the major among the supporters. Unlike Azerbaijan, Armenia began thorough preparations for victory in the conflict long before it began. The idea of "a violation of the rights of the poor Armenian people" in the Nagorno-Karabakh issue got across to the brains of each Armenian, thus becoming the prevailing component of the national ideology.

Large-scale fraudulent propaganda was carried out in order to win the sympathy of the international community. When the conflict began, the leaders of Armenia squared themselves on the concept of unity and unanimous agreement shared among their people, both inside the country and abroad, on the necessity to separate Nagorno-Karabakh from

Azerbaijan. On the other hand, Armenia had worked on creating an army and forming armed detachments capable of conducting military operation in the Nagorno-Karabakh area.

The situation in Azerbaijan was absolutely different. Its leaders were well aware of the processes underway in Armenia, but were unwilling to bring the truth about the actual situation with Nagorno-Karabakh neither to the notice of the international community, nor to its people.

Abdurrakhman Vezirov, a person brought to power by the notorious "perestroika" of the Gorbachev era stimulated realisation of the Armenian guileful intentions in the Nagorno-Karabakh issue. His policy came across the national interests of the Azeri people. After the bloodshed in January which was initiated to suppress the will of the Azeris to struggle, Abdurrakhman Vezirov had to flee to Moscow to escape from the anger of the people.

The fate of Ayaz Mutalibov, who took power after Vezirov, was similar. Ayaz Mutalibov, a faithful follower of any direction from Moscow, ignored the demand of the people to create an army and formed armed detachments of his guards individually. Yes, he preferred to protect his power from certain forces inside the country to protecting the Azeri land from Armenian aggression. As a result, he also had to flee to Moscow.

A new force grabbed power: the People's Front. Some time later, the rule of Abulfaz Elchibei placed the country on the brink of an abyss because of his incompetence, his ungrounded personal ambitions, and forces within the governing bodies. Azerbaijan where arbitrariness reigned was on the verge of a civil war. Being unable to control the situation, Abulfaz Elchibei also secretly flew to Keleki. Think it over. Three leaders who ran away in a similar manner...

In June 1993 Azeri people insisted on a change of power in the country and the second period in the history of Azerbaijan's independence began. The country had to be saved from disasters it was faced with, from the encroachment by internal and external hostile forces, from occupation of our lands, and finally, from the annihilation of independence and disintegration.

Beginning from June 1993, the first task of filling the power vacuum was fulfilled. The forces of separation which became active in various regions were neutralised, a tendency toward division was overcome, and the threat of civil war was eliminated. The liquidation of armed groups serving certain persons and political circles began and criminal

elements who organised the encroachment upon the statehood of Azerbaijan and its independence were isolated from society and punished. The integrity of state structures and the people was secured, and a sense of statehood and fatherhood was promoted among all citizens regardless of their ethnic and religious origin.

It is quite natural that resolute measures were to be taken with the aim of resolving the Azerbaijan-Armenian conflict and toward making the situation in Azerbaijan stable thus allowing us to live as an independent state. The problem was not easy: internal conflicts, a struggle for power, provocation by various forces with no national army in place – all these created a situation when the occupation of Azeri lands by Armenia became possible. They craftily made use of that situation and occupied our land step by step.

Beginning from November 1993, urgent measures were undertaken in Azerbaijan to create a national army and regular armed forces, and protect our land on the one hand, and to engage in all political and diplomatic means to achieve a cease-fire. As a result, a cease-fire agreement was made in May 1994, a vital achievement for our country.

The end of the war, an improvement in the domestic situation, a strengthening of social and political stability and a relief in tension which developed between Azerbaijan and its neighbours – all these helped to preserve the existence of Azerbaijan as an independent state and its further progress.

As a result of intensive efforts, the OSCE Budapest summit came to a decision in 1994 to regulate the Nagorno-Karabakh conflict in accordance with international law.

In September 1994, taking advantage of the relatively calm situation, growing trust and interest in our country among the international community we signed the first oil contract, The Contract of the Century.

On the one hand, new economic activity in Azerbaijan awakened the confidence of the people in their future as well as the sympathies of those nations who treated us as friends. On the other hand, this definitely was not welcomed by certain internal and external forces which did not want our country to develop successfully. Such forces stood against Azeri statehood and political and military groups moved by ambition did not want to resign and could not abide by the rule of law which was being established in Azerbaijan. Influenced and assisted by various foreign circles, they made multiple attempts to overthrow the lawful government of the Azerbaijan Republic, and to create a situation

of a vacuum of power and civil opposition, as well as organised assaults on the heads of state.

In October 1994, the then prime minister Suret Guseinov and OPON detachment led by Rovshan Javadov and his brother Makhir, supported by opposition parties, attempted a coup d'etat and actions against lawful state structures. However, the resolute, effective and well planned measures which were taken by the Azerbaijani government and unanimously supported by the people helped to prevent this attempt. People awakened at night and gathered around the palace of the President to protect their statehood, their rights and future, and the insurgents were repulsed.

In March 1995, Rovshan Javadov, the head of a special police detachment, and his brother Makhir Javadov again attempted to overthrow the lawful state structures and change the balance of political power in a violent manner.

This time however, the majority of opposition parties which placed their ambitions above the interests of the state, provided direct and indirect support to the rebels. Instead of providing a proper assessment of the events and stand on the side of the statehood, they made contradictory statements in order to mislead the population and encourage the insurgents. It turned out later on that a number of parties and the ambitious politician who led them maintained direct criminal liaisons with the rebels and reached an agreement with them to overthrow the government. They even planned for specific positions in the future government they wanted to create following the coup d'etat.

However once again they encountered the strong will of the political leadership of Azerbaijan, supported by the people, who took resolute action for the sake of interests of the Azerbaijani state and people. Illegal armed groups and detachments, internal and external forces, as well as rebels who attempted the coup d'etat in Azerbaijan were all quashed by the governmental lawful forces and were properly punished, their secret and barefaced patrons were denounced.

The power and strength of an independent Azerbaijan prevented many such dangers. All these have strengthened the confidence of our people in their statehood, as well as their resoluteness in the struggle for the independence. The Azerbaijani state had demonstrated to the entire world its readiness to fight terrorism, thereby placing the values of observance of law and security as of prime importance.

In mid-1995 the Azerbaijani state cracked down on illegal armed groups, grew in strength, and entered a qualitatively new stage of

development: it became a state with sustainable social and political stability and lawfulness, the necessary components for nation building as well as social, economic and cultural reform. During this period, the initiators and participants of various political and military groups as well as irresponsible and ambitious leaders of political parties were forced to give up their plans and intentions. Their plans of taking power through armed force was foiled.

In the subsequent years, destructive forces inside the country and abroad used other provocative actions and even acts of terrorism against the heads of state aiming at disrupting the social and political stability in the Azerbaijan Republic and to hinder economic reform and the inflow of foreign capital. As a result of purposeful and resolute measures, all such attempts were prevented. Our country received an opportunity to build and develop an independent state in an atmosphere of peace and stability. The third period of building an independent state began.

The beginning of that period was marked by the adoption of the Constitution of our independent republic on the 12 November 1995 as well as parliamentary elections. It was the most fruitful period in our history from the standpoint of state building.

The establishment of social and political stability, the liquidation of illegal armed groups within Azerbaijan as well as the prevention of unrest caused by criminal forces helped Azerbaijan to build a state successfully. Having declared its independence, Azerbaijan stated that it would pursue building a democratic, lawful and secular state. These goals were expressed at an earlier time, but unfortunately they remained only words due to extreme internal tension in Azerbaijan with no practical measures being taken toward achieving them.

In 1995 the process of creation of necessary institutions for an independent state and state building was in full swing. The legal framework for this process was made through the first Constitution of Azerbaijan adopted through a nation-wide referendum. Later statehood in Azerbaijan was strengthened with democratic principles being established. The process of building a democratic, legal and secular state is progressing successfully and at a fast pace. Conditions for the development of a market economy have been created with considerable achievements being made in this field.

Azerbaijan strengthened as a state, and its armed forces were created and developed. The army was able to protect the national interests, soil and borders of independent Azerbaijan.

During the five years from the adoption of the Constitution, our supreme legislative body – the Milli Majlis – passed over 900 acts. Political, economic and democratic reform was being implemented in Azerbaijan based on the Constitution and these laws. The reform is being implemented in all the spheres and is designed to foster our progress in all fields.

Azerbaijan has defined the direction of its domestic and foreign policies. The former stipulates the creation of a democratic, legal state base; the development of a market economy and the implementation of economic reform programmes; the protection of every citizen's right to life and freedom; and an increase in national welfare.

Azerbaijan's foreign policy aims at establishing and developing mutually beneficial relations with all the countries of the world, and consequently using these relations to enhance the international status of the country and to promote its economic, scientific and cultural development. Azerbaijan's peaceful foreign policy strengthens its independence. Among the major principles of Azerbaijan's foreign policy can be included the observance of inter-state agreements, regulated by international legal norms; respect for the sovereignty of all states; the peaceful resolution of all controversial issues; the establishment of mutually beneficial economic, scientific and cultural ties; and the removal of all barriers to inter-state cooperation. As the country has chosen a democratic and legal path of development, its foreign policy is set to reflect all the accepted international norms and standards.

The international authority of the country was significantly undermined by the lack of a consistent foreign policy during 1991-92 and several rash statements made by the country's leaders in respect of international, regional and interstate relations. This was markedly expressed in the relations with our neighbours. The neighbourly relations with Russia, Iran and the Central Asian republics sharply deteriorated following reckless speeches from the country's former leadership, and all this while waging war against Armenia. The primary goal was to restore the broken ties with the former SU countries, and Azerbaijan's accession to the CIS became the first step towards this goal. In addition, bilateral relations with the former SU countries-CIS members were continuously strengthened, with new forms of cooperation found for contacts with the Central Asian republics in an effort to ease the tension that had existed in our relations up to the end of 1993. Particular attention was paid to the issue of economic cooperation with

CIS members, as contacts with Georgia, Uzbekistan, Ukraine and Moldova had yielded the first positive results.

Starting in the summer of 1993, Azeri-Turkish relations saw serious changes laying the foundation for a new stage of development. Currently, Turkey is Azerbaijan's most reliable ally and economic partner. A number of key documents, encompassing all the spheres of our cooperation, have been signed over the seven-year period during the official visits of the two country's leaders. Not only are Azeri-Turkish relations in the interests of the two brotherly nations, but they also make their contribution to peace and the promotion of stability in the region and worldwide.

Azerbaijan has also managed to establish mutually beneficial cooperation and fruitful bilateral relations in the areas of economy and culture with the neighbouring state of Iran. Iran was allocated a stake in the second oil consortium, made up of Western participants, developing the oil deposit of Shakhdeniz. Documents covering all areas of bilateral relations have been signed between the two states.

Recently Azerbaijan has made significant progress in establishing closer ties with other Organization of Islamic Conference (OIC) member-states. Our cooperation with these countries within the framework of the OIC, and in a bilateral form, has been very fruitful.

Relations with such states as the US, the UK, China, Japan, France, Germany, and Italy have become the cornerstone of Azerbaijan's foreign policy. Partner relations have been established with all of the above countries. This can be interpreted as a positive result of our continuous efforts, since the end of 1993, to rouse the interests of the strategic world powers.

The wide participation of American companies in the international oil consortium on the Caspian Sea basin development, as well as oil and gas production and transportation, has raised Azeri-US relations to a new level. Further examples of this can be seen in the Declaration on Azeri-US relations, signed by the two countries' leaders; the cooperation between the nations' military agencies on defence issues; the creation of a favourable regime for FDI; and close connections in trade, investment and banking. All of these have made great contributions to the strengthening of Azerbaijan's independence and national defence, and have promoted its social and economic development. The agreement concluded on the expansion of partner ties between the US and Azerbaijan sets out the legal framework for the business activities of our citizens in the US.

The European thread of Azerbaijan's foreign policy has been growing increasingly important. Close ties have recently been established with the UK, who are now actively supporting Azerbaijan in its efforts to find a fair solution to the Armenian-Azeri conflict.

The country has also developed stable and equitable relations with other European states including Germany, France, Italy, Belgium, the Netherlands, Greece, Poland, Romania, Bulgaria and the Scandinavian countries. The legal foundation of these ties is reflected in more than 90 official agreements.

The launch of the TRACECA programme, aimed at the restoration of the Silk Road, has facilitated further development in Azerbaijan's relations with European countries. As a country located in the centre of this major transportation corridor, Azerbaijan has become an important link between the East and the West. Recently the list of the country's political and economic partners has been expanded to include China, one of the world's largest states and a permanent member of the UN Security Council, as well as Japan, a country with huge intellectual potential. Another major success in Azerbaijan's foreign policy has been the further development of Azeri-Israeli economic and political relations.

Over the period in focus, Azerbaijan has increased its participation in regional and international organisations. Efforts are being made to facilitate the country's accession to the Council of Europe as a full member. Currently, Azerbaijan has diplomatic ties with 137 countries, with effective consulate relations with all the member states of the Vienna Convention. 63 foreign embassies are currently functioning in Azerbaijan, with 24 offices located in Baku, while 39 other representations are accredited at the relevant embassies in Ankara, Moscow, Teheran and Tbilisi. Azerbaijan, in its turn, has opened 21 embassies, consulates or permanent representations in different countries around the world. The country is also represented in the influential international organisations.

Nowadays Azerbaijan's just demands in connection with the Nagorno-Karabakh conflict are finding support with all the countries of the world, as well as with regional and international organisations. This has clearly come about as a result of the country's continuous efforts in the diplomatic arena.

The significant achievements of Azerbaijan's diplomacy in recent years in its efforts to strengthen national independence, defence and territorial integrity, in addition to the establishment of integrated and

mutually beneficial relations with different states, support the argument that Azerbaijan's foreign policy is developing along the correct path, and that the country is able to combine its national interests with the current processes in the world.

In the foreign policy area, the Nagorno-Karabakh conflict remains the most controversial legacy of the nation's former leadership. Internal power struggles in Azerbaijan, together with provocation and foreign support to the Armenian Army, created an opportunity for a part of Azeri land to be occupied by Armenian military units. This occupation initially spread over the territory of Nagorno-Karabakh, and later expanded to the neighbouring regions. Currently 20% of Azerbaijan's territory is occupied by Armenian military units. A total of 1 million of our displaced compatriots are having to lead a hard life living in tents.

In May 1994 a cease-fire agreement was signed between Azerbaijan and Armenia. Although peace has not been fully restored yet, Azerbaijan has lived without war, bloodshed and the Shekhids' sacrifice for six years already. During this period Azerbaijan has tried to obtain the support of every influential international body and state, and has made substantial progress in its efforts. There have been several opportunities to find a solution to the problem during this time period. However, the destructive position of the Armenian side, and the inability of international organisations and the Minsk group (with Russia, the US and France as its co-chairs) to put pressure on Armenia have rendered all efforts futile. Bilateral talks between the presidents of the two countries have yielded no positive results either.

Despite all the above, the Azerbaijan Republic considers a peaceful resolution of the conflict possible, and is determined to make every effort to reach its goal. In addition to increasing the effectiveness of the Minsk group's activity, we believe in the need for continuing to hold bilateral negotiations between the presidents of Azerbaijan and Armenia. Thanks to the development along these two strategic routes, the Armenian-Azeri conflict can be resolved peacefully through concessions and compromise.

The basic condition for the existence of any nation is its economy. Azerbaijan's economy, having existed for over 70 years within a centrally-directed system, is now about to mark the 9th anniversary of its market reforms. After regaining national independence, the country developed an independent economic policy. Its major platforms include the establishment of a system based on different forms of property

ownership, transition towards a market economy, and integration into the world economy.

The decline of Azerbaijan's industry can be attributed to Armenia's military aggression, to periodical breakdowns in social and economic stability, and to the frequent changes in the country's leadership in the early 1990s. This deterioration later acquired chronic features. During 1991-94 most domestic enterprises had either stopped their operations or were producing at 15-20% of their capacity. The annual decrease in the industrial index had reached 20-24%, with corresponding declines of 15-20% and 40% for agriculture and investment. The annual price increase for consumer goods of 14-18 times was destroying the national economy. The national welfare fell dramatically. However, a way out of the crisis appeared in the form of the favourable geopolitical location of Azerbaijan, its natural resources, its asset base, accumulated over the years, and the significant economic and scientific potential of the country. On the other hand, considerable efforts had to be made to secure transition towards a market economy through a series of reforms.

Only after the situation had stabilized in 1994-95, could programmes aimed at providing social and economic solutions be launched. In early 1995 the country adopted its market transition strategy and embarked on its gradual implementation. Since then, Azerbaijan has proved its ability to carry out even the most radical economic reforms.

Huge efforts have been made in Azerbaijan to build the legal framework for further democratic changes and economic reforms, with nearly 900 laws having been passed. Among the most critical are the law on land reform; the law on privatisation and entrepreneurial activity development; laws aimed at reforms in the taxation and banking systems; trade liberalisation laws; anti-monopoly legislation; and social security provisions.

As a result of the programme, aimed at achieving a transition to a market economy, production indicators improved and macroeconomic stability was attained. GDP growth in 1996 stood at the level of 1.3%, in 1997 at 5.8%, in 1998 at 10%, and in 1999 at 7.4%, the highest growth rate among CIS members.

Industrial production also improved as a result of the adopted programmes. Whereas in 1993 industrial output rose by only 0.3%, in 1998 the growth rate went up to 2.2%, while the corresponding figures for 1999 and 2000 were 3.6% and 6.9%.

One can now say with confidence that significant advances have been made in all industrial sectors including petroleum, petrochemical,

metallurgy, machine construction, the production of construction materials, light and food industries, and the private sector.

Macroeconomic indicators, which characterise the economic and social development of the nation, have markedly improved since the beginning of 2000. GDP has risen by 11.3%, or 21 trillion manats. The share of the real sector in GDP has also seen an increase, from 46.3% to 48.7%. The service sector weight fell from 47.5% to 44.6%. Output per capita reached 2.5 million manats (\$562.3), an increase of 10.4% against last year.

Industrial production accounts for 25.6% of GDP. Every major branch of industry has seen an improvement, with the growth rates given below: the heating industry 5.3%; the energy sector 3.2%; the food industry 2.1%; chemical and petrochemical production 34.4%; metallurgy 2.5 times increase; machinery construction 78.2%; wood processing and paper manufacturing 10.5%; the production of construction materials 21.3%; light industry 47.7%; flour production 52.5%. The industrial output of the public sector has increased by 2.5%, while the private sector has shown a growth rate of 12.5% and accounted for 43.9% of the total production.

It is widely known that the welfare of the countryside heavily depends on agricultural reforms. The realization of land reform, the introduction of private property on land, the privatisation of the former kolkhozs' and sovkhozs' property, have all created the conditions for the accelerated pace of reforms in agriculture. Starting from 1995, more than 1,300 kolkhozs and sovkhozs have been closed down, with 35,000 private farms being created on their base. The first stage of reforms in agriculture can be said to be complete. As a result of the above, agricultural production grew by 4% in 1998, and by 7.1% in 1999. The year 2000 became particularly successful for the nation's agriculture.

The harvest collection was practically over before December 1st, and brought the following results: 1.538 million tonnes of crops including corn; 75,600 tonnes of grapes; 468,600 tonnes of potatoes; 764,000 tonnes of vegetables; 407,900 tonnes of fruits and berries; 260,000 tonnes of melons; 13,800 tonnes of tobacco; and 625 tonnes of green leaf tea. The levels of incremental increases in the above items were as follows: crops 445,500 tonnes, or 40.7% growth; potatoes 77,300 tonnes; vegetables 131,500 tonnes; fruits and berries 13,500 tonnes; melons 57,100 tonnes; tobacco 58 tonnes, or 72.7%. Nearly 90,500 tonnes of raw cotton were harvested in the republic. Despite the decline

in the production of cotton, grapes and green leaf tea, the overall production of crops grew by 18.6% in comparison with the previous year.

The farming sector saw an increase (3.7%) in its production level as well. 195,000 tonnes of meat, 1.07 million tonnes of milk, 550 million eggs, 12,000 tonnes of wool, and more than 70,000 silk cocoons complete the list of achievements in the farming sector. The successful results achieved in farming gave rise to a 12% increase in total agricultural production.

To support reforms in agriculture and help farmers, the government passed a special law and a decree. Farmers were granted a 5-year exemption from taxes (with the exception of land tax), previous tax debts were written-off, and fuel purchases were subsidised. The above measures proved to be an effective stimulus to the sector's development. To further support agriculture, the government has adopted a state programme aimed at advancing the reforms in the sector and facilitating agricultural entrepreneurial activity.

Total economic and social sector investments for 2000 reached 4.2 trillion manats, while construction and repair works attracted 2 trillion manats of investments. In comparison with the previous year's figures, total investment and construction-repair works rose by 2.3% and 2.4% correspondingly. FDI accounts for 51%, or 2.3 trillion manats of total capital investments. 3.4 trillion manats were invested into the completion of the construction of production facilities. In the current year the construction of several strategic components has been completed, with the list including the Yenikend hydropower station; a gas turbine power plant on the Baku power mainline (with a total capacity of 55,000 kilowatts); the Gurtulush drilling rig; a bitumen plant in the Azerneftiyag company; the second line of the Mill-Mugan header (with a total length of 52.9 kilometres); the academic building of the Naxichevan State University; the Central Hospital in Baku City; 302,500 square metres of housing; schools with a planned enrolment of 1,906 students; hospitals able to provide in-patient treatment for up to 40 patients; an emergency clinic with a capacity of 70 patients per shift, plus other items. Repair work on the Severnaya hydropower station and the construction of the Alat-Qazimammad main road have also been started in the current year.

Means of transport and individuals operating in the field of motor transportation shipped 80m tonnes of cargo and delivered 880m passengers over one year, which is an increase of 17.3% and 2.1%, respectively, on the previous year. 54.6% of cargo shipments and

83.5% of passenger transportations were carried out by private means of transport.

Since the beginning of the year, communications companies have provided 700bn manat worth of services to the population and to legal entities, which is 36.6% higher than last year. 61.3% of the proceeds from the services go to the private sector.

Since the beginning of the year, 12.8 trillion manat worth of consumer goods and paid services have been sold to the population. Goods turnover grew by 9.8% and came to over 10 trillion manat, whereas the amount of paid services grew by 5.7% and came to 2.5 trillion manat.

This year, \$2,796m worth of commercial transactions has been effected with foreign countries, which is 88.1% higher than in the previous year. Exports have accounted for 63.3% of turnover, and imports for 36.7%. The positive trade balance stands at \$680m. Non-CIS countries have accounted for 80.7% of turnover and the CIS for 19.3%. Commercial relationships with non-CIS countries have grown by 2.2 times, and those with the CIS by 18%.

The prices for consumer goods and tariffs for services rose by 1.8% as compared to the previous year. At the same time, the average monthly wage grew by 15% and stood at 204,200 manat. Per capita money income grew by 11% and came to 185,400 manat.

Recently, investments have been steadily growing, which is a key condition for economic progress. For instance, in 1996, investments grew by 65%, 67% in 1997 and 45% in 1998. The inflow of foreign capital into our country plays a crucial role in the growth of investments in the country's economy. In 1996-2000, \$5bn was invested in the economy. Today, foreign investments in non-oil sectors (communications, machine engineering, food industry, services, etc.) are also considerably increasing, together with those in the oil and gas sector. The share of the oil sector stood at 33% of the total foreign investments in 1996, 40% in 1997, and 50% in 1999. Currently the per-capita foreign investment in Azerbaijan stands at about \$150, which is the highest indicator throughout the CIS.

Some \$60bn is expected to be invested in the oil industry within the oil contracts signed between Azerbaijan and foreign companies. To ensure the efficient use of proceeds from oil sales in spurring up the socio-economic development of our country, a special oil fund has been set up. In general, the oil strategy of Azerbaijan and the purposeful measures taken in this field are not only of great socio-economic, but also political significance, which bears evidence to the growing author-

ity of Azerbaijan on the world arena and the strengthening of the country's state of independence.

Privatisation plays a key role in the process of deepening the reforms being conducted in the country. Recently, considerable work has been done in this field, and small-scale privatisation has been completed. Commercial facilities, catering outlets and all communal services are owned by businessmen. The privatisation of medium-sized and large industrial enterprises has begun.

The new stage of privatisation has been launched. Passing a new law on the privatisation of state property and the second state programme for privatisation will give a new impetus to this process, and will ensure its utmost efficiency. Preparations are being carried out for privatising the strategic facilities that are of crucial importance for the Azeri economy (in the metallurgy, machine engineering, fuel, petrochemical industries, infrastructure, etc.), and which demand a special approach. Thus, plans for the privatisation of each facility will be developed taking into account their place and role in the country's economy.

One of the most important directions in Azerbaijan's economic policy is the development of entrepreneurship. A corresponding legal framework has been developed for this purpose. As a result of the measures taken to privatise facilities and to create an environment conducive to business development, the share of the private sector in GDP currently stands at 62%, including 43% in industry, 98% in agriculture and trade, 77% in construction, 45% in cargo transportations, and 80% in passenger transportation.

The protection of the rights of entrepreneurs is also acquiring a high significance. Two decrees were issued in protection of the rights of businessmen and to prohibit ungrounded interference in their activities and ungrounded check-ups (on 17th June 1996 and 7th January 1999). To set up favourable conditions for business activities, relevant measures will continue to be taken in the country.

It is worthwhile noting that the social dimension of the reforms carried out and the social security measures taken have occupied a leading position in the country's economic course. As a result of this work, the average monthly wage has grown considerably over recent years. During the past five years (1994-1999), this indicator grew by a factor of 12 and came to 184,400 manat. Over the first seven months of 2000, this indicator kept growing and, for the time being, the average monthly wage comes to 204,200 manat. It is also important that wages grew while inflation remained very low (during the past two years, consumer

prices were falling). For instance, in the first half of the 1990s, the inflation growth rate surpassed the growth of the population's cash income by a factor of three, while during the past five years people's income growth was 2.5 times higher than the inflation rate. In other words, the purchasing capacity of the population grew 2.5 fold.

In the recent years, the wages of employees in state budget-financed enterprises have grown by several times, and personal scholarships have been awarded to a large group of writers, poets, artists and scientists, and to young prodigies. Since 1st August 1999, the wages of those people employed at state-financed enterprises and organisations has grown by 1.8 times; the wages of persons engaged in the educational sphere have risen by 25% since 1st January 2000, and of those working in science, culture and social security fields since 1st April.

Since 1st January 2000, the minimum non-taxable wage rose from 60,000 manat to 100,000 manat, a move which preconditioned an increase in the actual income of the country's citizens.

As a result of the measures taken to improve pension provisions, the average monthly pension more than doubled. During 2000, pensions and welfare payments to the unemployed were paid promptly. Currently there is practically no debt in pensions and welfare, and those for December will be paid soon. In 1999, 635bn manat was paid in pensions, and this figure grew to 810bn manat in 2001, an increase of 16.5%. The welfare rate rose by 12.7% on the previous year's.

On 20th January, a group of individuals who were handicapped during the Karabakh war was provided with automobiles and apartments using state funds. The Centre for the Rehabilitation of the Handicapped was set up to help these people return to active economic life.

To increase social security for displaced persons, on 1st January 2000 the monthly food welfare was increased by 3.5 times.

To ensure the systematic resolution of refugee and displaced persons' problems, and to reinforce their social security, a state programme was passed on 17th September 1998. The Fund for the Social Development of Displaced Persons was established in December 1999 to ensure the successful implementation of the above state programme, to improve the refugees' living conditions, and to create the corresponding social infrastructure and new jobs.

Bettering social security for the population is one of the state's priorities. As the country's socio-economic potential grows and budget revenues increase, relevant measures will be taken.

Today a solid foundation for a new stage in the socio-economic development of Azerbaijan has been laid, together with a foundation for high economic growth. The beginning of the new century will be a turning point in the deepening of economic reforms, with the main features being the restructuring of the economy and adjusting institutions to the new conditions.

Moreover, it should be noted that, just like the other FSU states, our country is living through a period of transition. There are certain objective obstacles and problems ensuing from the current situation. The fact that 20% of our territory is occupied by Armenian invaders and that over 1m of our citizens have become refugees and displaced persons, forced into living in tough conditions, aggravates the situation. The poor conditions and hardships suffered by a part of our citizens makes us all anxious and worried. We must be sure that these problems, sufferings and hardships are of a temporary nature. The people must be certain that the country's administration understands the difficulty of the situation in this sphere, and is using all existing opportunities to alleviate their conditions. Our success in the different spheres of the country's life allow us to state with certainty that important moves will be made to solve the urgent problems, and that many hardships will be eliminated. The welfare of our citizens will get better and better, and they will have the prosperous life they deserve.

Today we are building a truly civil society in Azerbaijan. The manifold public organisations, parties, funds and societies comprising such a society are successfully co-operating with the state in resolving many important issues. We are making great efforts to ensure the democratic development of Azerbaijan in the truest sense of the word.

The Azerbaijan Republic is confidently moving along the path of democratic development. The essential democratic institutions and legal frameworks have already been formed. The free functioning of political parties and public organisations of different slants, the absence of censorship, the free publishing of hundreds of mass media, and unimpeded broadcasting by private TV and radio channels, are all vivid examples of political pluralism, of the freedom of ideas, speech and democracy that exist in Azerbaijan. The very fact that certain ill-wishers who harp on about the lack of democracy in Azerbaijan have never been pressurised or persecuted is a weighty argument in support of the notion that democracy does exist in Azerbaijan. We should not forget that all these achievements have been made over nine years, several of which have coincided with political disputes, chaos and unpredictability. The successes that have been made in democratic development

under conditions of the ongoing war with neighbouring Armenia are indeed high. This is what we and representatives of the foreign countries who have been democratic for ages can assert.

The elections for the Milli Majlis in 2000 also attested to this. The equal conditions ensured for all candidates, the elimination of any obstacles to the participation of political parties in the elections, and the essential measures taken to ensure the free, democratic and impartial will of the people, all stand as evidence that the country has accumulated considerable democratic experience over this short time.

In spite of what some believe, democracy is not chaos, anarchy and chance. Democracy can emerge, evolve and spread under conditions in which socio-political stability and the rule of law predominate. It develops in compliance with the mentality of a nation, and adjusts to the requirements set forth by each society, each period. So let us not worry, neither inside nor beyond Azerbaijan; our country has embarked on the path of democracy, and will progress along that road. This is an integral part of our strategic course, and we will never turn back or away from this route.

Gaining full independence and conducting fundamental reforms in many spheres of life is a very complicated and important process. Declarations of independence and state measures to protect and strengthen it are definitely insufficient in gaining full independence. It is crucial that every one of us, in particularly the younger generation, understands deep in his or her heart the true, high meaning of independence, for which we are willing to sacrifice everything. To understand this, the youth must have impeccable moral and ethical principles, understand the essence of the Azeri national and spiritual values, and be proud of their native culture, literature and science. This is a very important issue. Serving the purposes of the country's independence, today's education, culture and arts in Azerbaijan are involved in the process of educating true citizens. Azerbaijan's youth is the main source and guarantor of the irreversibility and inviolability of the nation's independence.

Once again, analysing our national and cultural heritage and history in the years of independence, we free ourselves from ideological bondage. At the same time, we help representatives from other nations to familiarise themselves with the contributions that Azeri culture has made to the thesaurus of world art. It was during the period of independence that we celebrated the 500th anniversary of Fizuli. The celebrations turned into a real feast of poetry and national culture on the one hand, and a celebration of Azerbaijani statehood and independence

on the other. The people who arrived to celebrate this date with us from around the globe, including the UNESCO representatives, became acquainted with our motherland through Fizuli's poetry, and made the entire world know the truth about us.

In 2000, Azerbaijan celebrated the 1,300th anniversary of the magnificent epic Kitabi Dede Gorgud, an event that was attended by heads of Turkic states and scientists from many world countries. This epic, which had long been prohibited, finally received its true appreciation in independent Azerbaijan. It is a heroic poem depicting not an individual hero, but the heroism of the entire nation. Its core idea is to demonstrate the readiness of all heroes, young and old, to sacrifice their lives for the freedom of their land. The glorification of heroism is the essence of the poem, which is very important in the context of the current tasks being faced by the people of Azerbaijan, including defending their independence and the territorial integrity of the republic.

Today, bringing up the younger generation to love its country is of paramount importance. Young people should have strong traditional roots and yet, on the other hand, need to be open to new ideas and views. In this respect, studying our history and eliminating the grey areas in it becomes critical. Despite all the hardships of transition, we have succeeded in opening many glorious pages of our past, which fills us with pride.

We have an urgent task to secure the social and political stability that we have achieved, and this demands the unity of our people. Every citizen, irrespective of his political beliefs or social status, should never forget that Azerbaijan is constantly threatened from outside. I have called many times upon all the political parties, organisations and citizens of Azerbaijan to choose the way of unity. Any personal ambitions should be abandoned. Our independence, which was obtained in 1991, is a historical achievement, and we are responsible for preserving it for the future generations. There may be various opinions on other matters, but not regarding the issue of independence.

I assure you that the Azeri state will always adhere to the ideals of sovereignty, freedom and independence. I do believe that Azerbaijan is destined to become a prosperous nation in the 21st century. There are many dates in the world to celebrate, but today, the whole of the mankind has one joy: time is unfolding into the new year, the new century and the new millennium. In addition, 31 December is important for us, as on this day all the Azeris throughout the world are celebrating their unity, fraternity and solidarity.

Every passing day of our lives will belong to history. Of course, now that the new millennium is starting, one could speak about historical achievements for a long time. Wishing to be brief, I will merely say that the two-thousand-year history of Azerbaijan represents a heroic chronicle of unbending valour and fortitude.

Speaking about the historical events and achievements of the past century is both easy and difficult. Every single year and month of the past century were recorded by scientists. Many important achievements were witnessed by us. Undoubtedly, all these will be treasured in the memories of generations to come.

The 20th century changed the fate of the Azeri people, and a new, independent Azerbaijan emerged at the end of the century and the millennium. Our achievements are striking and can be confirmed by everyone.

During the last century, our people managed to shake off their outdated lifestyles and start walking the path of social and political resurgence, which was accompanied by a revival of science and culture.

Today, we can rightly be proud that our fathers conquered total illiteracy and made Azerbaijan a country of high educational standards by establishing a programme of enlightenment. Azerbaijan became the first nation in the region to feature its own theatre, opera, cinema, etc. The face of the ancient villages and cities changed. The aspiration for science and education and changed the inward life, the lifestyles and the appearance of the Azeris, who became part of the modern world.

Dear compatriots!

Sisters and brothers!

My beloved children!

The vast intellectual potential, natural wealth and a unique geographic location between Europe and Asia mean that Azerbaijan can assume a worthy place in the world community. The forthcoming restoration of the Great Silk Road under the TRACECA project represents an opportunity for the intensive development of communications and the global information system.

We are a young nation from the point of view of international law. In this period of global changes, we should devote every effort to the development of our spiritual wealth, which is culture, science and education, for only a society with high intellectual potential may hope to build a strong civil society.

The past 100 years in the life of the Azeri people have been closely connected with oil. Indeed, oil and the other natural resources that our

country boasts of have played a crucial role for Azerbaijan. This cannot be denied. However, the main wealth of Azerbaijan lies in its citizens, its patriots, its wise nation. Our people have the full right to live in harmony and prosperity in the 21st century and to fully possess their country, their land and their wealth!

We are proud that it was our generation who had the chance to restore the lost traditions of statehood in the late 20th century. Enriching these traditions in Azerbaijan, strengthening independence and ensuring its irreversibility require every one of us to do everything in our power. I believe that my fellow Azeris, who have been facing many of the challenges of history with deep dignity, will make a deserving contribution to achieving this supreme goal, and will be a guarantor of independent Azerbaijan today and tomorrow. The powerful economic potential created by Azerbaijan in the 20th century and its large army of professionals have set a solid foundation for the future progress of the Azeri people.

Language is one of the basic elements that defines a nation's identity. The successes achieved by the nation in this sphere over the 20th century are outstanding. We are proud of the fact that the Azeri language, the state language of the independent Azerbaijan Republic, has been enhanced lexically, polished grammatically and, while constantly developing, has occupied a deserving position among world languages in the 20th century.

For Azerbaijan, the 20th century was marked by the intensive development of science, literature and the arts. Keeping up the traditions in these spheres, our people greatly enriched them in the 20th century, with new directions, forms and genres being created. Today any Azeri can be proud of the luminaries of the 2nd millennium, such as the poets and writers: Mirza Alekper Sabir, Jalil Mamedkulizadeh, Najaf bek Vezirov, Muhammed Gadi, Abdullah Shaig, Alibek Guseynzadeh, Guseyn Jawid, Ahmed Jawad, Jafar Jabbarly, Aliaga Vahid, Samed Vurgun, Mamed Guseyn Shahriyar, Suleyman Rustam, Rasul Rza, Mirza Ibragimov, Mehti Guseyn, Suleyman Rgaimov; the composers: Uzeir Gajibekov, Muslim Magomayev, Kara Karayev, Fikret Amirov, Niyazi, Tofik Kuliyyev, Jahangir Jahangirov, Suleyman Aleskerov; the singers: Jabbar Karyagdyoglu, Byul-Byul, Shovket Mamedova, Khan Shushinsky, Seid Shushinsky, Zulfi Adigezalov, Rashid Beybutov, Shovket Alekperova; the performers: Abbas Mirza Sharifzadeh, Mirzaga Aliyev, Ulvi Rajab, Marziya Davudova, Sidgi Ruhullah, Alesker Alekberov, Movsun Sanani, Mustafa Mardanov, Okyuma Kurbanova, Leyla Bedirbeyli; the artists and sculptors: Azim Azimzadeh, Behruz Kengerli, Sattar Bakhuluzadeh,

Gazanfar Khalygov, Fuad Abdurrakhmanov, Elmira Shahtakhtinskaya; our prominent scientists: Mirasadullah Mirkasimov, Yusif Mamedaliyev, Heydar Guseynov, Hasan Aliyev, Mustafa Topchibashev, Aziz Sharif, Murtuza Nagiyev, Zaid Khalilov, Musa Aliyev, Hasan Abdullayev, Abdullah Garayev, Jafar Khandan, Abdulazal Demirchizadeh, Mamejafar Jafarov, Ziya Buniyadov, Faramaz Magsudov and others, all of whom made a great contribution to the development of Azeri science and made it known worldwide. The types of arts new to Azerbaijan – opera, ballet, sculpture, and cinema – have been intensively developing.

The 20th century was remarkable for Azeri women, too. The socio-political processes which took place in the country at the beginning of the century, and the intensive development of the oil industry, gave a powerful impetus to the enlightenment of women and their involvement in social life. Thanks to the measures carried out since the early 1920s, the horizons for women's comprehensive development have been broadened. Over a short period, illiteracy among women was eliminated, and the level of education was raised. Women mastered the professions of teacher, doctor, engineer and others, and were represented in their respective fields alongside men. The first Constitution of the independent Azerbaijan Republic passed in 1995 ensured men's and women's equal rights and created a legal framework for their active participation in the process of building a democratic state. We take pride in the fact that the Azeri woman is an equal, active member of a democratic community, directly participating in the resolution of today's problems in Azerbaijan.

Physical culture and sports became an integral part of our lives during the 20th century. One can not doubt the role of physical culture and sport in forming a healthy lifestyle and a go-ahead attitude. Patriotism and the development of intellectual and physical capabilities is very high. Showing the skills and mastery of many sports, our youth has brought the noble name of Azerbaijan up to a new level.

At this important point in history, I, filled with boundless pride, congratulate my fellow Azeris on the wonderful holidays and wish you health and eternal happiness!

At the threshold of the new century and new millennium, I would like to congratulate all our compatriots who reside throughout the world and believe in the happy future of Azerbaijan, irrespective of what corner of the world they live in.

Today we live in a free, democratic society. We guard our sacred land and aspire to peace and harmony. It would be difficult to overes-

timate the tenacity and braveness of our regular army, the officers and soldiers who ensure the inviolability of our independence and the territorial integrity of our state. On this bright day, I would like to congratulate each of them on the holiday, saying that I praise their services!

What all the people long for in the new millennium is peace and harmony. Humanity gives a resolute 'No' to destructive wars and conflicts leading to many people being displaced and turned into refugees. All of us want a good life. It happened so that over 1 million Azerbaijani residents were ousted far away from their hearths; the majority are living in tents and other unsuitable accommodation. Truly moved, I remember every one of them and share their dreams of coming back home, and I do believe that it will not be long before my brothers and sisters, who bravely face the challenges, will return to their native lands.

On this wonderful day I mourn for every one of our fellow Azeris who sacrificed his or her life to liberate our land. I would like to comfort their families and hope they have enough patience and perseverance. I state that these people, who sacrificed their lives for the love of our motherland, will always live on in our hearts!

All children-schoolchildren and students-are the future of Azerbaijan. I wish them happiness and successes.

No hardship will last forever. In the course of the entire history of humankind, the struggle between Good and Evil has always ended in the triumph of justice. This is why the coming year 2001 is one of hope and faith. I do believe our people will solve any tasks posed by the coming year with dignity. Our independence will be strengthened, our lands liberated, and peace and prosperity will rule in the Azerbaijan Republic.

Happy holidays!
Happy New Year
Happy New Century and Millennium!
Long live free, independent, democratic Azerbaijan!

Heydar ALIYEV
President of the Azerbaijan Republic

Baku, 29th December 2000

**Обращение
Президента
Азербайджанской Республики
Гейдара Алиева
к азербайджанскому народу
в связи с наступлением
нового, 2001 года,
нового века и
третьего тысячелетия**

Уважаемые соотечественники!

Дорогие братья и сестры!

Граждане Азербайджанской Республики!

В преддверии Нового года, нового века, нового тысячелетия сердечно поздравляю с этим знаменательным событием весь азербайджанский народ, каждого гражданина независимой Азербайджанской Республики, всех наших соотечественников, живущих далеко за пределами нашей Родины, желаю всем вам счастья, здоровья и праздничного настроения.

Во всем мире проходят многочисленные конференции и форумы, различные симпозиумы, посвященные вступлению в новое тысячелетие и в новый век. Анализируя уже пройденный всеми нами этап истории, мировая общественность, представители государственных и частных структур различных стран, известные политические деятели размышляют на пороге нового тысячелетия над проблемами, с которыми человечество может оказаться лицом к лицу, и излагают собственное видение того, какими они представляют свои страны и весь мир в грядущем столетии.

На днях моим Распоряжением в связи с наступлением Нового года, нового века, нового тысячелетия предусмотрена реализация в Азербайджане специальной программы. Безусловно, в ее рамках будут широко обсуждаться политические и социально-экономические проблемы, стоящие перед нашей страной в преддверии XXI века и нового тысячелетия.

Азербайджанский народ, наряду со всем человечеством, с большим оптимизмом вступает в XXI век, в третье тысячелетие. Завершается век, а вместе с ним подводится итог двухтысячелетнему периоду истории. Конечно же, этот неповторимый миг на стыке веков и тысячелетий является особым моментом истории.

Чувство огромной гордости и ответственности переполняет каждого гражданина Азербайджана, равно как и любого человека на нашей планете, именно оттого, что событие такой исторической значимости волею судеб стало частью и его судьбы, его уделом. Обычно человеку не удается стать свидетелем двух тысячелетий. Всем нам выпал такой уникальный шанс. Сегодня в Азербайджане живет немало людей, родившихся в XIX веке. Они в этот исторический момент становятся очевидцами уже трех веков. В эти дни особые чувства, конечно же, переживают представители юношества. Безусловно, став достойными гражданами Азербайджана XXI века, они не раз будут вспоминать эти исторические дни. Представители среднего поколения вступают в новый век, новое тысячелетие, как непосредственные участники и свидетели многих событий XX столетия. Эти уникальные мгновения истории фактически приобщают все эти поколения к самой истории.

Завершившееся столетие навсегда останется в памяти человечества стремительным научно-техническим прогрессом и пролитой в двух мировых войнах кровью, распадом империй и зарождением новых суверенных государств, вызванной холодной войной напряженностью и коллективными усилиями, проявленными во имя мира и стабильности.

Культурная интеграция и глобализация выступают в качестве основных тенденций нынешнего этапа мирового развития. Если в XX век человечество вступало с радужными иллюзиями, вызванными невиданными ранее успехами развития науки, то процесс глобализации отнюдь не всегда способствует утверждению оптимизма. Перспективы этого сложного и неоднозначного явления заставляют всех нас глубоко задуматься. Глобализация должна способствовать обеспечению стабильного развития, целостности государств и стабильности систем управления, устранению дискриминации в экономических отношениях, повышению благосостояния народов. Безусловно, этот процесс должен, с учетом характерных национальных особенностей каждой страны, отражать главенство принципов норм международного права, эволюционный характер преобразований, взаимное доверие и приверженность общечеловеческим ценностям. Естественно, что проблемы, порожденные глобализацией во многих странах, не обошли стороной и нас.

Азербайджан вносит свой вклад в развитие глобализации. Богатые природные ресурсы, потенциальные возможности нашей

страны в сочетании с благоприятным географическим положением приобретают в сегодняшнем мире огромное геостратегическое значение и позволяют ей служить своеобразным мостом между Востоком и Западом. Азербайджан прилагает немалые усилия для восстановления Великого шелкового пути, создания Евро – Кавказско – Азиатского транспортного коридора, добычи и транспортировки на мировые рынки углеводородных ресурсов Каспийского бассейна. Эти проекты имеют существенное значение для всестороннего развития многих государств мира. Все это способно придать импульс плодотворному международному сотрудничеству и глобальному развитию. С другой стороны, Азербайджан сталкивается с целым рядом трудностей в деле освоения и широкого применения современных технологий. Для того, чтобы быть на уровне современного этапа развития человечества, нам необходимо, в соответствии с велением времени, разрешить ряд стоящих перед нами серьезных проблем, претворить в жизнь программы, соответствующие намеченным высоким целям.

Азербайджанская Республика ныне является неотъемлемой составной частью мирового сообщества. После обретения независимости наше государство за короткий срок стало членом Организации Объединенных Наций, Организации безопасности и сотрудничества в Европе, Организации Исламской конференции, Содружества независимых государств, Организации черноморского экономического сотрудничества, Организации экономического сотрудничества, Международного валютного фонда, Всемирного банка, Европейского банка реконструкции и развития, Исламского банка развития, Азиатского банка развития, установило взаимовыгодные отношения с Межпарламентским Союзом, Советом Европы, Европейским Союзом, Европарламентом, НАТО и другими международными организациями.

Несомненно, самым весомым достижением азербайджанского народа в XX столетии явилось создание независимого Азербайджанского государства. Азербайджан, восстановивший свою независимость, сумел создать прочную основу для формирования демократического, правового, светского государства. Именно за этот период азербайджанский народ принял Конституцию своего независимого государства и, приведя свое законодательство, принципы разделения власти, правовые нормы в соответствие с мировыми стандартами, продемонстрировал готовность к всесто-

ронному сотрудничеству с другими государствами. За эти годы были осуществлены коренные преобразования и глубокие реформы, охватывающие все сферы нашей жизни. Азербайджан приступил к претворению в жизнь своей национальной нефтяной стратегии и концепции, заключив договоры с ведущими нефтяными компаниями иностранных государств, обеспечил свою интеграцию в мировую экономику.

Мы глубоко чтим светлую память всех людей, приложивших огромные усилия для завоевания и защиты нашей свободы, всех сыновей и дочерей Азербайджана, павших жертвами во имя нашей независимости. В этот незабываемый для нас день мы преклоняем головы перед памятью основоположников Азербайджанской Демократической Республики, перед памятью жертв большевистского террора, репрессий, массовых депортаций, геноцидов, кровавой январской трагедии, перед памятью всех наших граждан, погибших при защите территориальной целостности Азербайджана.

Завершающееся XX столетие стало эпохой, сыгравшей огромную роль в судьбе азербайджанского народа. Некоторые политики называют XX век нефтяным веком. Действительно, невозможно переоценить роль, которую нефть сыграла в этом столетии в мировой политике и экономике. Именно превращение Азербайджана в один из нефтяных центров мира позволило нам за короткое время достичь высот, которых многие народы достигали на протяжении веков.

Нефть, играющая неопределимую роль в жизни человечества, еще с древних времен была одним из самых важных богатств Страны огней – Азербайджана. Широкое ее использование во всем мире, дав мощный импульс стремительному развитию науки, техники, экономики и, в особенности, развитию промышленного производства, привело к коренным преобразованиям в жизни человека. В конце XIX – начале XX века, вошедшего в историю как “керосиновый период”, этот получаемый из нефти продукт был источником света. Несмотря на то, что впоследствии появились другие источники такие, как газ и электричество, керосин долгие годы оставался главной продукцией для освещения.

Изобретение двигателя внутреннего сгорания положило начало новому периоду в использовании нефти. Начавшийся в XX столетии “мазутный и бензиновый период” повысил значение нефти в связи с применением ее на таких транспортных средствах, как

корабли, паровозы и автомобили. А в годы Первой мировой войны нефть уже превратилась в продукт стратегического значения.

Какими бы важными в истории человечества событиями ни был богат XX век, можно с уверенностью сказать, что главной особенностью, характеризующей это столетие, определяющей его лицо, стал невиданно широкий размах научно-технического прогресса. В основе же всех научно-технических достижений XX века лежит именно нефть. Несмотря на то, что достигнуто много успехов на пути изыскания различных веществ, могущих заменить нефть как источник энергии, как топливный продукт, полный эквивалент этого чрезвычайно выгодного сырья, дарованного человечеству природой, пока еще не найден.

Большая роль, которую играет нефть в научно-техническом прогрессе, развитии мировой экономики, превратила ее в XX столетии в один из действенных факторов внутренней и внешней политики отдельных стран, международной политики, в важнейший геополитический и геостратегический фактор. Ожесточенная борьба за нефтяные источники, нефтяные рынки оказала мощное воздействие на формирование соотношения сил во всем мире, на ход международной политики. Существует и такая вызывающая сожаление историческая реальность – некоторые нефтедобывающие страны в течение долгих лет были лишены возможности использовать это неоценимое богатство для благополучия и прогресса своих народов, из-за сильного давления со стороны крупных государств не имели возможности проводить независимую политику. Народы этих стран всегда вели борьбу за то, чтобы стать подлинными хозяевами своих природных богатств, и в той или иной степени достигли своих целей.

Желание стать хозяином своих природных богатств также стало одной из основных целей в борьбе азербайджанского народа за свою свободу и независимость. Сегодня мы с чувством гордости можем сказать, что азербайджанский народ осуществил мечту, которую лелеял на протяжении долгих лет, и стал подлинным хозяином своих природных богатств, в том числе нефти, самостоятельно решая, как ими распоряжаться.

В XX столетии успехи Азербайджана в области добычи нефти, в том числе в Каспийском море, заслуживают высокой оценки. Много из осуществленного в области добычи нефти во всем мире берет свое начало в Азербайджане. Новые способы бурения, нефтяные технологии, редчайший город – Нефтяные Камни,

созданный для добычи нефти в море, вывели в этой области азербайджанских специалистов на ведущие позиции в мире. Наглядным тому подтверждением является тот факт, что открывавшиеся в бывшем СССР нефтяные районы назывались “второй Баку”, “третий Баку”. Развитие нефтедобычи в нашей стране дало импульс развитию таких отраслей науки и промышленности, как химия, нефтехимия, геология, нефтяное машиностроение, нефтепереработка, трубопрокатное, химическое, нефтехимическое производства. В Азербайджане появилась большая армия ученых и специалистов в областях, связанных с нефтью.

Приумножение высоких достижений предыдущих поколений и, как результат этого, подготовка и осуществление нефтяной стратегии, имеющей большое историческое значение для сегодняшнего дня и будущего независимого Азербайджана, заложили основу высокого уровня жизни грядущих поколений. Именно подписанным в 1994 году соглашением, получившим название “Контракт века”, был определен путь динамичного развития Азербайджана в XXI столетии.

Мы добились больших успехов, последовательно осуществляя нефтяную стратегию независимого Азербайджана. В дальнейшем эти успехи будут приумножены. Сейчас Азербайджан превратился в геополитический центр региона. Постепенно возрастает влияние Азербайджана на ситуацию в регионе и за его пределами. Естественно, сама по себе нефть не является для нас самоцелью. Это мощное средство, благоприятный источник для успешной реализации наших высших целей, таких, как укрепление независимости Азербайджанской Республики, развитие имеющихся и создание новых отраслей экономики, повышение благосостояния народа. Можно с полной уверенностью сказать, что эффективно и целенаправленно применяя это средство, получив от этого источника необходимую пользу, мы в ближайшем будущем сможем превратить Азербайджан в одну из стран с самым высоким уровнем благосостояния. В последние дни столетия мы по сути еще раз стали свидетелями того, что “Контракт века”, наша нефтяная стратегия являются успешными.

Конечно, достижения в нефтяной отрасли связаны в первую очередь с имеющимся в Азербайджане мощным интеллектуальным потенциалом. Именно интеллектуальные и творческие возможности азербайджанского народа стали основой того, что в

прошедшем в веке, завершающемся тысячелетии мировой культуре были дарованы многие материальные и духовные ценности.

Оглядываясь на пройденный путь, мы понимаем, что являемся обладателями уникального наследия. Каждый гражданин Азербайджана, стараясь быть достойным этого наследия, должен с чувством глубокой ответственности подойти как к прошлому, настоящему, так и к будущему нашей страны, обладающей большим историческим прошлым, богатой культурой, высокой нравственностью.

Судьбе было угодно, чтобы Азербайджан по своему геополитическому положению всегда находился на стыке цивилизаций и ощущал на себе очень сильное воздействие как Запада, так и Востока. Как известно, Азербайджан является одной из редких стран, являющихся колыбелью человечества. Здесь очень рано возникла жизнь, и обнаруженный в Азыхской пещере азыхантроп свидетельствует о том, что Азербайджан был одним из древнейших мест обитания первобытного человека. Наскальные изображения и петроглифы в Гобустане и Гемигая, материально-культурные образцы, относящиеся к Кура-Аразской и Ходжалинской культурам, находки из древних курганов подтверждают то, что еще за тысячелетия до нашей эры в Азербайджане существовала развитая культура.

В конце первого тысячелетия до нашей эры, в начале первого тысячелетия нашей эры Азербайджан оказывается под воздействием различных культур и религий. Именно в результате этого в нашей стране исторически возникла среда высокой толерантности, терпимости в отношении к различным религиям. Наша наука, литература и искусство, развивавшиеся под мощным воздействием греко-римской культуры, античной цивилизации, еще на начальных этапах приобрели своеобразные, характерные форму и содержание. Вместе с тем на формирование нашей богатой культуры на различных этапах, безусловно, оказали воздействие как зороастризм, иудаизм, христианство, так и ислам. Находясь на пересечении караванных путей, Азербайджан, являвшийся одним из важных центров “Великого шелкового пути”, ощущал на себе воздействие различных политических взглядов, экономических отношений, форм государственности.

История второго тысячелетия наглядно свидетельствует о том, что азербайджанский народ относится к народам, выделяющимся своей самобытностью в мировой культуре. Азербайджанцы как неотъемлемая часть человеческой цивилизации на протяжении про-

шедших двух тысяч лет внесли весомый вклад в сокровищницу мировой культуры. Владея всеми достижениями, завоеванными первобытным человеком в области культуры, наши предки создали богатое культурно-духовное наследие. Это подтверждают как обнаруженные на территории Азербайджана в результате археологических раскопок памятники, так и дошедшие до наших дней образцы устного народного творчества и письменное литературное наследие.

Тот факт, что мы обладаем таким грандиозным памятником, как “Китаби-Деде Горгуд” (“Книга моего деда Горгуда”), 1300-летний юбилей которого мы торжественно отметили в 2000 году, также свидетельствует о том, что на этой земле еще до нашей эры существовала развитая культура.

Образцы культуры и литературы, созданные нашим народом на протяжении веков, проникнуты любовью к жизни, стремлением к свободе и независимости.

Такие величественные памятники искусства, как наши народные поэтические предания, такие корифеи, как Гатран Тебризи, Низами Гянджеви, Афзаледдин Хагани, Хатиб Тебризи, Имадеддин Насими, Мухаммед Физули, оставившие неизгладимый след в истории мировой цивилизации, воспевали общечеловеческие идеи, служили утверждению идеалов правды, справедливости, гуманизма. Жемчужины, внесенные в сокровищницу мировой культуры Сафиеддином Урмави, Аджеми Нахчывани, Султаном Мухаммедом Тебризи, и сегодня восхищают ценителей искусства.

Наш народ вправе гордиться вкладом, внесенным в мировую науку. Имена Насиреддина Туси, Абульгасана Бахманяра, Шихабедина Сухраверди хорошо известны научному миру. Эпоха Возрождения, сформировавшаяся на Востоке, в том числе в Азербайджане, является одной из самых ярких страниц истории мировой культуры. Эта эпоха стала логическим результатом больших успехов, завоеванных азербайджанским народом в различных сферах жизни.

Героизм таких полководцев, как Джаваншир и Бабек, создав прекрасную школу патриотизма, способствовал формированию общенациональных символов, целостности Родины и народного единства. Жизнь и деятельность Мухаммеда Джахана Пехлевана, Гызыл Арслана, Узун Гасана, шаха Исмаила Хатаи и других наших государственных деятелей служили окончательному утверждению таких понятий, как патриотизм и гражданственность, в качестве высших жизненных ценностей.

Ход исторических процессов привел к тому, что подписанные в 1813 и 1828 годах Гюльстанский и Туркменчайский договоры расчленили Азербайджан, наши исторические земли, разделили наш народ на две части. Сегодня с полной уверенностью можно сказать, что азербайджанцы, живущие в различных уголках мира, считают независимую Азербайджанскую Республику своей родиной, высоко ценят ее как оплот национальной государственности, национального духа, национальных ценностей, национальной духовности и культуры. Это логический результат широкого распространения в XX столетии получивших развитие идей приверженности общеазербайджанским ценностям.

Корни успехов, достигнутых нами в XX веке, в том числе и целеустремленность в создании независимого государства, следует искать в нашей далекой и близкой истории, в частности в идейных течениях, сформировавшихся и получивших развитие в XIX столетии. Эти течения, с одной стороны, нашли свое отражение в чрезвычайно успешной творческой деятельности отдельных выдающихся личностей, таких уникальных людей, как Аббасгулу Ага Бакиханов и Мирза Казембек, а с другой – были связаны с непосредственной реализацией воззрений национального просветительства. Зародившиеся именно в этот период демократическая печать, новая модель народного образования, светский театр способствовали формированию общенациональных символов, дали мощный импульс формированию национального самосознания.

После того, как в 1872 году распоряжением царского правительства была ликвидирована откупная система, открылись пути для развития нефтяной промышленности. Начался интенсивный приток иностранного капитала в Баку. После строительства в 1883 году Закавказской железной дороги активизировался товарооборот с Россией и другими европейскими странами. Баку стремительно капитализировался за счет местных и зарубежных инвестиций. Особенно знаменательным событием стало строительство в 1896-1906 годах нефтепровода Баку – Батум. После этого бакинская нефть стала вывозиться по морю и железной дороге на российский и мировой рынки. Тот факт, что Баку, с одной стороны, налажил коммуникацию с Северным Кавказом и Россией, а с другой, – с Тифлисом и Черноморским побережьем, ускорил процесс вовлечения его в мировой товарооборот. Именно благодаря бакинской нефти Россия по добыче нефти вышла на первое мес-

то в мире. Конец XIX – начало XX столетия, как период утверждения новых отношений в мире, оказал воздействие на все сферы жизни азербайджанского народа. В результате общественных процессов этого периода Баку, превратившийся в крупный промышленный город, стал экономическим центром всего Кавказа.

В этот период в связи с развитием экономики началось большое оживление в сферах образования, науки, искусства и литературы. В Баку, Гяндже, Нахчыване, Шуше, Шеки, Сальяне и других городах открылись городские и уездные школы нового типа. Такие выдающиеся просветители, как выпускники Горийской учительской семинарии Джалил Мамедкулизаде, Сулейман Сани Ахундов, Узеир бек Гаджибеков, Габиб бек Махмудбеков, Рашид бек Эфендиев, Фирудин бек Кочарли, дали мощный импульс реформам, проводившимся в сфере образования. Люди, понявшие прогрессивность нового метода образования, прилагали усилия для открытия школ нового типа. Отказавшись от традиционного обучения и образования, Сеид Азим Ширвани в Шамахе, Мир Мохсун Наваб в Шуше, Мирза Исмаил Гасир в Лянкяране, Мирза Казым Аскерзаде в Иреване преподавали по новому методу. В этих школах наряду с традиционными дисциплинами преподавались также история, русский язык, география и природоведение. Начиная с 80-х годов стали открываться четырехлетние начальные школы, известные под названием “русско-татарские школы”. Сеть школ нового типа все больше расширялась. Открытая в 1896 году в Баку под попечительством Гаджи Зейналабдина Тагиева женская гимназия сыграла исключительную роль в просвещении азербайджанских женщин.

Расширение просветительского движения привело к постепенному увеличению числа лиц, выезжавших из Азербайджана в зарубежные страны для получения высшего образования. Представители интеллигенции, вернувшись на родину после получения высшего образования за рубежом, объединили вокруг себя силы, поддерживающие просветительские тенденции в Азербайджане, смогли заложить основы национальной печати и национального театра.

Развитие Баку, рост населения, формирование интеллигенции, расширение информационного пространства обуславливали потребность создания национальной печати. Видный просветитель Гасан бек Зардаби первым осознавший это, начал проводить целенаправленную работу в этом направлении. 22 июля 1875 года вышел первый номер газеты “Экинчи”, и тем самым было положено

начало азербайджанской печати. Начавшийся издаваться по инициативе и под руководством Джалила Мамедкулизаде журнал "Молла Насреддин" заложил основы журналистской школы не только Азербайджана, но и всего Востока. Это свидетельствовало о том, что для уже сформировавшейся национальной печати в Азербайджане начался этап интенсивного развития.

Одним из самых больших достижений культуры данного периода является создание национального театра. Как известно, комедии Мирзы Фатали Ахундова были поставлены на сцене в Петербурге и Тифлисе еще в 50-е годы XIX века. В 1873 году Гасан бек Зардаби вместе с Наджаф бекем Везириным основали национальный азербайджанский театр. С помощью труппы актеров, состоящей из азербайджанских студентов, в Баку были поставлены комедии Мирзы Фатали Ахундова. Первым спектаклем стал "Визирь Ленкоранского ханства", а затем – "Гаджи Гара". Впоследствии во второй половине 70-х годов в Губе и Шеки были осуществлены театральные постановки на азербайджанском языке. Заслуживает внимания и то, что в постановке спектаклей активную роль сыграли выпускники Горийской учительской семинарии. В 1879 году Рашид бек Эфендиев в Шеки, в 1882 году Юсиф бек Меликхакназаров в Шуше, в 1883 году Мухаммедаги Сидди в Нахчыване с помощью любителей театра организовали постановки комедий Ахундова.

Конец XIX – начало XX века стал периодом оживления в азербайджанском театре. В 1908 году постановкой оперы гениального азербайджанского композитора Узеира Гаджибекова "Лейли и Меджнун" были заложены основы оперного искусства в Азербайджане и на всем Востоке. Созданная Муслимом Магомаевым в 1916 году опера "Шах Исмаил" также заняла свое достойное место на азербайджанской сцене. Написанными в 1909-1913 годах Узеиром Гаджибековым в качестве композитора и драматурга музыкальными комедиями был создан жанр оперетты в азербайджанском театре.

В тот период на азербайджанском языке осуществлялись постановки произведений Уильяма Шекспира, Фридриха Шиллера, Николая Гоголя, Льва Толстого, что способствовало развитию азербайджанской драматургии. Литературная школа, основанная еще Мирзой Фатали Ахундовым, в творчестве азербайджанских драматургов превратилась в самое мощное и передовое литературное движение века. В литературе всё больше стали распрост-

раняться демократические идеи. Это движение и создало благоприятную почву для появления в литературе, культуре и политике XX века незаурядных личностей.

Наджаф бек Везири, Абдуррагим бек Ахвердиев, Мирза Алекпер Сабир, Сулейман Сани Ахундов, Узеир бек Гаджибеков, Нариман Нариманов, Гашиб бек Везири, Джалил Мамедкулизаде, Аббас Саххат, Мухаммед Хади, Абдулла Шаиг, Алибек Гусейнзаде, Ахмед Ага оглу, Ахмед Джавад, Гусейн Джавид и другие сыграли неоценимую роль в формировании литературы нового периода.

Азербайджан, вступивший в XX столетие, добился чрезвычайно важных успехов во многих сферах, в том числе в области культуры, просвещения и национальной печати. А главное, в Азербайджане сформировалась современная буржуазия, которая начала играть важную роль в общественной жизни страны. Деятельность представителей азербайджанской интеллигенции в этот период в различных областях служила национальному возрождению, национальному пробуждению, формированию национального духа. Таким образом, ход начавшихся с XIX века сложных общественно-политических процессов привел к коренным преобразованиям в азербайджанском обществе. Наши видные общественные и политические деятели, сформировавшиеся в новой среде, смогли достойно ответить на призывы и требования века. Была создана благоприятная почва для создания Азербайджанской Демократической Республики. Этот период можно назвать первым этапом истории Азербайджана XX века.

Вторым этапом является период, когда после развала царской России Азербайджан впервые обрел государственную независимость.

Созданная в этот период Азербайджанская Демократическая Республика, благодаря осуществленным ею за короткое время серьезным преобразованиям, превратилась в независимое, суверенное государство со всеми атрибутами государственности – своим парламентом, правительством, армией и денежной единицей. По всем своим показателям и принципам государственности она стала первой на Востоке демократической республикой. Принятая Национальным Советом Азербайджана историческая Декларация провозгласила на весь мир приоритетные принципы внутренней и внешней политики вновь созданной Азербайджанской Демократической Республики. Заявленные в Декларации принципы – са-

моопределение азербайджанского народа, признание равноправия людей, мирного сосуществования со всеми иностранными государствами и соседними народами, уважение суверенитета и территориальной целостности стран приумножили международный авторитет Азербайджанской Демократической Республики. В январе 1920 года независимость Азербайджанского государства была признана де-факто.

Несмотря на то, что Азербайджанская Демократическая Республика просуществовала в напряженных и сложных общественно-политических условиях всего 23 месяца, она навсегда останется в памяти последующих поколений как одна из самых ярких страниц истории нашего народа. Пусть она не смогла довести до конца важные шаги, предпринятые в сферах строительства демократического государства, экономики, культуры, образования, здравоохранения, военного строительства, но преобразования, осуществленные ею за короткий срок, оставили неизгладимый след в истории нашего народа, сыграли большую роль в деле возрождения традиций нашей национальной государственности. Главное заключается в том, что несмотря на недолгое существование, Азербайджанская Демократическая Республика укрепила в нашем народе идеи свободы, независимости. Благодарный азербайджанский народ и сегодня глубоко чтит память таких выдающихся общественных деятелей, как Мамед Эмин Расулзаде, Алимардан бек Топчубашев, Фатали хан Хойский, Гасан бек Агаев, Насиб бек Усуббеков, Мехди бек Гаджинский, Мамед Юсиф Джафаров, Худадат бек Рафибеков, Акперага Шейхуль Исламов, Теймур бек Макинский, Самед бек Мехмандаров, Али Ага Шыхлинский, Султан Меджид Ганизаде, Халил бек Хасмамедов, Ахмед бек Пепинов, Шафи бек Рустамбеков, имеющих исключительные заслуги в создании этой республики.

Азербайджанская Республика, считающая себя правопреемницей Демократической Республики, в конце столетия вновь обретя свою независимость, восстановила созданный Узеиром Гаджибековым и Ахмедом Джавадом Государственный гимн, трехцветный флаг и герб первой республики. Эти атрибуты государственности и сегодня очень дороги каждому гражданину Азербайджана.

Третий этап начинается с апреля 1920 года. Азербайджан сохранил свою независимость и после установления советской власти. 30 апреля между Россией и Азербайджаном был подписан

военно-экономический договор. В Азербайджане функционировали представительства зарубежных стран, в том числе и Российское консульство. Одним из проявлений проводимой Азербайджаном в этот период успешной политики может считаться деятельность, осуществляемая в деле защиты территориальной целостности Азербайджана, а также Московский и Карсский договоры и Генуэзская конференция. В 1920 году в Баку состоялся Первый съезд народов Востока. Увидев, что страны Востока не стремятся к новым революционным преобразованиям, большевики в угоду своим политическим интересам отказались от идеи сохранения независимости Азербайджана. Образование в 1921 году Закавказской Федерации стало первым шагом на пути утраты независимости. А создание 30 декабря 1922 года СССР положило конец независимости Азербайджана. Несмотря на сохранение ряда атрибутов государственности, в том числе флага, герба, гимна и Конституции, он во многих областях утратил свой статус субъекта международного права.

1922-1991 годы охватывают период установления советской власти в Азербайджане и 70-летнего существования Азербайджана в рамках советской власти, советского государства. В эти годы в Азербайджане был создан очень богатый экономический и интеллектуальный потенциал. Для того, чтобы его охарактеризовать, обратимся к некоторым фактам.

В 20-30-е годы благодаря героическому труду азербайджанского народа в нефтяной промышленности был осуществлен большой подъем, появились новые отрасли промышленности, построены электростанции, проведены оросительные каналы, возрождено сельское хозяйство. В Азербайджане была достигнута всеобщая грамотность, значительно расширилась сеть средних общеобразовательных школ, больниц и поликлиник, высших и средних специальных учебных заведений, научно-исследовательских и культурно-просветительских учреждений.

В 1937 году Азербайджанская ССР принимает свою Конституцию и осуществляет широкие просветительские программы под знаменем культурной революции. Реализуются реформы в образовании. Накануне второй мировой войны в Азербайджане было уже более четырех тысяч начальных школ, 16 вузов. В 1938 году был создан азербайджанский филиал Академии наук СССР, сформировалась сеть театров. В 1940 году в стране уже функционировало 18 театров. Созданная Узеиром Гаджибековым в 1937 году опера

“Кероглу” стала крупным событием в азербайджанской культуре. Наряду со всеми этими успехами, репрессии 1937-1938 годов нанесли большой удар науке и культуре Азербайджана – были расстреляны более 50 тысяч человек, более 100 тысяч – сосланы в Сибирь и Казахстан. Были уничтожены такие выдающиеся личности, как Гусейн Джавид, Микаил Мушфиг, Таги Шахбази, Салман Мумтаз.

В XX столетии годы второй мировой войны были самым тяжелым и страшным периодом для человечества. Фашизм, возникший в Италии и Германии, поставил под угрозу жизнь не только народов этих стран, но и всего человечества. Воспользовавшись экономическими возможностями многих стран, фашистская идеология за короткое время превратилась в реальную разрушительную силу, мир оказался перед дилеммой “быть или не быть”. Одним из важнейших уроков XX столетия стало еще и то, что государства мира, несмотря на политические, идеологические, экономические различия, смогли осознать необходимость коллективных усилий перед этой общей опасностью. Таким образом, возник мощный антифашистский блок народов мира. Лишь благодаря самоотверженности антифашистских сил удалось вызволить человечество из этой огромной опасности, тяжелой трагедии. Мы гордимся тем, что азербайджанский народ также внес свой весомый вклад в решение этой судьбоносной проблемы мира – в победу над фашизмом.

В годы второй мировой войны азербайджанский народ показал образцы подлинного героизма и мужества как на полях сражения, так и в тылу. За короткое время после начала войны на территории республики было сформировано 87 истребительных батальонов, 1124 отряда самообороны. В 1941-1945 годах более 600 тысяч юношей и девушек республики отправились на фронт. Азербайджанские дивизии прошли славный боевой путь от Кавказа до Берлина. Около 130 наших соотечественников были удостоены звания Героя Советского Союза, 30 – ордена “Славы” трех степеней. Более 170 тысяч солдат и офицеров-азербайджанцев были награждены орденами и медалями СССР. Дважды Герой Советского Союза Ази Асланов, Герои Советского Союза Исрафил Мамедов, Аслан Везиров, Адил Кулиев, Зия Буниятов, Герай Асадов, Мелик Магеррамов, Мехти Гусейнзаде, генералы Махмуд Абилов, Аким Аббасов, Тарлан Алиярбеков, Гаджибаба Зейналов и многие другие своим героизмом вписали новые страницы в славную историю нашего народа.

В республике была проведена большая работа по переводу экономики на военные рельсы. Легкая, прядильная и пищевая промышленность полностью перешли на производство продукции для фронта. За короткий срок Баку превратился в один из важных арсеналов “воюющей армии”. В 1942 году здесь производилось 130 видов различного оружия, боеприпасов. Несмотря на большие трудности, нефтяники самоотверженно трудились, обеспечивая топливом фронт и все отрасли экономики. Под руководством академика Юсифа Мамедалиева была разработана новая технология производства авиационного бензина, в Азербайджане начался выпуск высокооктанового бензина. В 1941 году в результате самоотверженного и напряженного труда наших нефтяников в республике было добыто самое большое за всю историю Азербайджана количество нефти – 23,5 миллиона тонн, что составляло 71,4 процента всей нефти, добытой в Союзе. В годы войны азербайджанские нефтяники дали стране 75 миллионов тонн нефти, 22 миллиона тонн бензина и других нефтепродуктов. Можно с уверенностью сказать, что бакинская нефть была одним из решающих факторов победы над фашизмом во второй мировой войне. Бакинская нефть сыграла неоценимую роль в победе Советской Армии, взявшей на себя львиную долю тягот войны – на море, на суше и в воздухе. Достаточно отметить только один факт, что в тот период каждые четыре из пяти самолетов, танков и автомобилей работали на бензине, произведенном на бакинских нефтеперерабатывающих заводах из нефти, добытой на местных промыслах.

Вторая мировая война еще раз наглядно подтвердила, что азербайджанский народ – это доблестный и героический народ, способный с честью выходить из всех тяжелейших испытаний, проявлять образцы мужества и отваги.

В послевоенные годы наша республика вступила в новый этап развития экономики и культуры. Уже в 1948 году промышленность республики превысила довоенный уровень, а в 1960 году достигла уровня производства продукции, в 2,8 раза превышающего показатели 40-го года. За эти годы совокупный объем сельскохозяйственной продукции возрос в 2 раза, объем грузоперевозок железнодорожным транспортом – в 2,9 раза, капиталовложений по всем источникам финансирования – в 3,8 раза. В эти годы были созданы такие новые отрасли тяжелой промышленности, как нефтеперерабатывающая, химическая и нефтехимическая, чер-

ная и цветная металлургия, приборостроительная и электротехническая. Расширилось строительство объектов энергетики и водного хозяйства, укрепилась материально-техническая база сельского хозяйства. Трудящиеся Азербайджана активно участвовали в восстановлении и развитии экономики Российской Федерации и других республик СССР. Ученые и специалисты республики внесли неоценимый вклад в открытие и эксплуатацию новых крупных нефтяных месторождений на Южном Кавказе, в Татарстане и Башкортостане, Тюменской области Западной Сибири.

Не умаляя значения исторического пути, пройденного советским Азербайджаном в период послевоенных пятилеток, важно отметить и то, что в 60-е годы в развитии экономики республики стали проявляться и негативные тенденции. Азербайджан отставал от общесоюзных показателей по темпу развития национального дохода, объему производства промышленной и сельскохозяйственной продукции, освоению достижений научно-технического прогресса, производительности общественного труда. Недостатки в экономике негативно сказывались на решении проблем в социальной сфере, улучшении благосостояния трудящихся.

В силу ряда объективных и субъективных причин долгое время в Азербайджане наблюдалось отставание Азербайджана в социально-экономической сфере.

По сравнению с 1940 годом в 1965 году совокупный общественный продукт в республике возрос всего в 3,6 раза, а объем промышленного производства – в 4 раза, в то время как по стране эти показатели достигли соответственно 5,7 и 7,9 раза. Азербайджанская Республика отставала от общесоюзного уровня по объему национального дохода в 2 раза, основным фондам – в 1,8 раза, капиталовложениям – 1,7 раза. Важнейший показатель эффективности всего производства в промышленности – производительность труда – отставала от темпов развития общесоюзного масштаба в 1,5 раза.

Были допущены серьезные упущения в сфере капитального строительства. Задания по введению в эксплуатацию промышленных предприятий, жилых домов, культурно-бытовых объектов постоянно срывались. В целом в 60-е годы дефицит основных фондов составил около одного миллиарда рублей, что в начале 1969 года составляло 10 процентов всех основных фондов республики. Упущенные возможности в укреплении потенциала важнейших отраслей промышленности и социальной сферы стали главными

причинами отставания в социально-экономическом развитии страны в 60-х годах.

С переборами работали нефтяная промышленность, энергетика, черная металлургия, химическая и нефтехимическая промышленность, во многих отраслях ухудшились технико-экономические показатели.

В транспортном комплексе увеличились сверхнормативные простои железнодорожных вагонов, отставание в погрузке и разгрузке судов, уменьшилась скорость подвижных составов, их грузоподъемность использовалась неполностью. Увеличились также простои в пассажирском транспорте, что стало причиной справедливых нареканий населения, особенно в городе Баку.

В сельском хозяйстве имелись упущения в мелиорации и поливе богарных земель, на низком уровне находилась механизация сельскохозяйственных работ. Из-за нарушений правил агротехники низкой была урожайность зерна, хлопка, овощей, винограда, чайного листа и другой продукции растениеводства.

Были допущены грубые ошибки в размещении производительных сил. Большинство крупных объектов и предприятий строилось, как правило, в городах Баку и Сумгайыте, что снижало степень эффективности использования трудовых ресурсов в средних и малых городах и явилось причиной притока населения в столицу, усугубив уже имеющиеся здесь сложности, связанные с жильем и социальными объектами.

С уверенностью можно сказать, что в 60-е годы экономика республики вступила в полосу глубокого и долговременного кризиса. Необходимо было найти выход из сложившегося тяжелого положения, разработать принципиально новые концептуальные подходы к развитию экономики, провести коренные структурные изменения в народном хозяйстве, внедрить новые методы хозяйствования и экономического стимулирования.

В 1969 году была заложена основа коренного поворота в современной истории Азербайджана. Неустанная деятельность, немалая инициативность и огромная энергия в разработке комплексных программ для динамичного развития республики стали приметами всех 70-х годов.

1970-1985-е годы вошли в летопись созидательного труда нашего народа как самые яркие страницы. По масштабу происходящих преобразований, характеру глубоких структурных реформ,

проводимых в экономике и социальной сфере, переходу благосостояния народа на новый качественный уровень девятая, десятая и одиннадцатая пятилетки занимают важнейшие места в новой истории Азербайджана. Правительство СССР приняло пять специальных постановлений, предусматривающих всесторонний рост и интенсивное развитие народного хозяйства в Азербайджане. Эти важные постановления, имеющие поистине историческое значение для азербайджанского народа, определили комплекс вопросов по приоритетным направлениям социально-экономического развития страны в 70-80-е годы и на дальнейшую перспективу.

Начав большую работу по реализации принятой программы, рабочие и колхозники, интеллигенция республики добились высочайших достижений во всех сферах экономики и культуры, в удовлетворении возрастающих материальных и духовных потребностей народа. Впервые в послевоенный период досрочно были выполнены планы развития народного хозяйства на девятую и десятую пятилетки.

Сегодня с полной уверенностью можно сказать, что государственный суверенитет и экономическая независимость Азербайджана, его систематически расширяющиеся внешнеэкономические связи, постепенная глубокая интеграция в мировую экономику базируется на народнохозяйственном потенциале, основа которого была заложена еще в 1970-1985-е годы.

Динамично увеличивающееся производство промышленной и сельскохозяйственной продукции, досрочное выполнение и перевыполнение обязательств, повышение качественных показателей во всех сферах народного хозяйства показывают, насколько интенсивным было развитие Азербайджана в 70-80-е годы. Значительно увеличилась доля республики в общесоюзном разделении труда, в том числе ее участие во внешнеэкономических связях СССР.

В 1985 году по сравнению с 1970 годом производительность труда в промышленности возросла в 2,1 раза, в сельском хозяйстве – в 1,8 раза. Общесоюзные показатели составляли соответственно 15 и 27 процентов. Прибыль в народном хозяйстве в целом возросла на 335 процентов, в то время как по среднесоюзным показателям доход на душу населения вырос всего на 164 процента.

Одна из наиболее острых проблем республики заключалась в привлечении трудоспособного населения к общественному труду, эффективном использовании трудовых ресурсов. Большие изменения произошли и в этих областях. В средних и малых городах, в

сельской местности за счет создания дополнительных рабочих мест среднегодовой рост численности рабочих, служащих и колхозников составил 813 тысяч человек, или в 1,5 раза больше, и в 1985 году достигла 2360 тысяч человек.

Для обеспечения динамичного роста в промышленности были разработаны принципиально новые направления структурной политики в экономике. Эти направления, наряду с процессами технического обновления и переоснащения передовых и прогрессивных отраслей экономики, в первую очередь в машиностроительном комплексе, химии и нефтехимии, цветной металлургии, предусматривали также расширение нефтегазодобывающей, нефтеперерабатывающей промышленности, энергетики, черной металлургии и горнорудной промышленности.

Принятыми по инициативе Азербайджана постановлениями общесоюзного уровня было положено начало новому этапу в развитии промышленной базы республики на основе научно-технического прогресса, совершенствования структуры промышленности, создании крупных предприятий приборостроения, радиотехники, электротехники, станкостроения и автомобилестроения, реконструкции и расширения действующих заводов. Указанные постановления сыграли большую роль в коренном улучшении работы по размещению на территории республики промышленных предприятий, оказали помощь комплексному развитию городов и районов, эффективному использованию трудовых ресурсов, улучшению благосостояния народа.

Реализация предусмотренных в принятых постановлениях крупномасштабных преобразований требовала больших творческих усилий от трудовых коллективов многих предприятий, научно-исследовательских институтов, проектно-конструкторских и строительно-монтажных организаций, отраслевых министерств и главков. Обеспечение капиталовложений из союзного бюджета, выделение валютных средств для приобретения за границей технологического оборудования, включение объектов в список важных общесоюзных строек для достижения их материально-технического оснащения, подготовка кадров и другие крайне важные вопросы находили свое решение в данных постановлениях.

Все это создало основу для своевременного выполнения предусмотренных мероприятий, обеспечило высокие темпы роста промышленного производства в республике в 70-е и до середины 80-х

годов. Достаточно отметить только тот факт, что в девятой и десятой пятилетках было произведено продукции больше, чем за весь период с 1945 по 1970 годы.

В одиннадцатой пятилетке общий объем промышленного производства достиг 58,5 миллиарда рублей, что превышало результаты восьмой и девятой пятилеток соответственно примерно в 3,2 и 2,1 раза. За 15 лет общий объем промышленного производства вдвое превысил объем продукции, произведенной за весь период с 1921 по 1970 год. Чтобы наглядно представить масштабы успехов, достигнутых экономикой республики в 70-80-е годы, следует отметить, что каждый процент этого показателя свидетельствует о росте абсолютного объема. Если в девятой пятилетке стоимость повышения промышленного производства на один процент приравнивалась к 45 миллионам рублей, то в одиннадцатой пятилетке эта цифра составляла примерно 100 миллионов рублей, что в 3,3 раза превышало соответствующий показатель восьмой пятилетки. За 15 лет обновилось 69 процентов основных фондов промышленности, что составляло очень важную часть национального дохода республики. Обеспечение фондами промышленно-производительного персонала в 1980 году по сравнению с 1970 годом возросло в 1,4 раза, а в одиннадцатой пятилетке – еще в 1,3 раза.

Одним из определяющих факторов развития азербайджанской промышленности было широкое внедрение достижений научно-технического прогресса. За 1971-1985 годы было создано 581 наименование машин новых типов, образцов оборудования, аппаратов и приборов; был начат массовый выпуск важной промышленной продукции 1056 различных наименований; пущено 94 автоматизированные системы для управления технологическими процессами производства. В 1985 году в промышленности функционировало 2519 механизированных конвейеров, 310 автоматизированных линий, 1300 комплексных механизированных линий и автоматизированных пунктов, цехов и производственных участков.

В начале 1982 года в промышленности было создано 73 научно-производственных объединения, в составе которых находилось 264 крупных предприятия. Их доля в общем объеме реальной продукции возросла с 0,29 процента в 1969 году до 26 процентов. Ускорение промышленного развития, в первую очередь в отраслях, определяющих научно-технический прогресс, позволило повысить удельный вес промышленности в валовом продукте с 22 про-

центов в 1970 году до 24 процентов в 1980 году и довести его до 28 процентов в 1985 году.

Рост технического уровня промышленности давал возможность для повышения эффективности работы предприятий, улучшения качества, сокращения материальных и трудовых затрат на каждую единицу продукции. Так, в 1985 году в сравнении с 1970 годом производительность труда в промышленности в целом возросла в 2,1 раза, а доходы – в 3,2 раза. В общем объеме промышленной продукции удельный вес продукции высшего качества повысился в 1980 году на 13 процентов, в 1985 году – на 17,2 процента (против 1,3 процента в 1970 году); в общем объеме прошедшей аттестацию продукции этот показатель в 1980 году возрос до 30 процентов, а в 1985 году – до 46 процентов. Продукция 451 наименования, выпускаемая предприятиями республики, получила Знак качества.

В течение 1970-1985 годов были сданы в эксплуатацию 213 новых крупных промышленных предприятия, две трети из которых начали свою деятельность в девятой, десятой, и в первые два года одиннадцатой пятилетки.

За эти годы полностью изменился облик столицы Азербайджана. Здесь выросли многочисленные здания, построенные в современном архитектурном стиле, объекты культуры, были установлены памятники Имадеддину Насими, Джафару Джабарлы. За 14 лет неимоверно вырос объем жилищного строительства; так, количество построенного в этот период жилья могло быть приравнено ко всему жилищному фонду города Баку. Считайте, что в республике был заложен новый Баку.

За этими цифрами стоит напряженный труд и невообразимые усилия азербайджанского народа. За короткий период Азербайджан, ускоренно развивая свою экономику, создал сотни крупных заводов, фабрик, отраслей производства. В эти годы Азербайджан занимал одно из ведущих мест в СССР по производству нефтепродуктов, нефтяного оборудования, стальных труб, цветных металлов, синтетического каучука, электрических моторов, стройматериалов, бытовых кондиционеров, автозапчастей, минеральных удобрений, фарфора и фаянса, ковров и ковровых изделий. Производимая в стране продукция 350 наименований экспортировалась в 65 стран мира.

За эти годы общий объем национального дохода возрос в 2,5 раза. Промышленное производство, а также производительность тру-

да в республике возросли в два раза, производство товаров народного потребления – в три раза. Объем произведенной за эти 14 лет промышленной продукции был равен той, что было произведено за предыдущие 50 лет. Совокупный продукт в сельском хозяйстве возрос в 2,7 раза, производительность в этой сфере, в том числе производительность труда, увеличилась более чем в два раза.

В эти годы на развитие народного хозяйства было привлечено 21,3 миллиарда рублей, что более чем в 1,5 раза больше, чем за предыдущие 50 лет. Было построено более 250 крупных заводов, фабрик, производственных цехов. Более 2 миллионов людей улучшили свои жилищные условия.

Но какими бы привлекательными ни были цифры, это сухие показатели, они не могут дать полного представления о произошедших в экономике Азербайджана структурных, качественных изменениях. В эти годы была заложена основа нескольких новых для Азербайджана отраслей народного хозяйства.

В этот период в Азербайджане каждый день добывалось 41 тысяча тонн нефти, 37 миллионов кубометров газа, производилось 2200 тонн стали, 69 тысяч метров труб, 4900 автомобильных покрышек, 2700 тонн минеральных удобрений, 968 бытовых кондиционеров, 734 холодильника, 546 тысяч метров ткани.

Именно в эти годы в Азербайджане возникли такие новые прогрессивные отрасли промышленности, как электронное машиностроение, радиопромышленность, производство машин и оборудования для легкой и пищевой промышленности. Ввод в эксплуатацию Завода бытовых кондиционеров дал толчок развитию в республике такой перспективной отрасли, как электротехника. За короткий срок был достигнут заметный прогресс, объем производства возрос в полтора раза.

В этот период впервые в нефтеперерабатывающей промышленности Азербайджана была осуществлена крупномасштабная реконструкция бакинских нефтеперерабатывающих заводов, смонтированы установки и оборудование для двойной переработки нефти.

В эти годы уделялось серьезное внимание подготовке высокопрофессиональных кадров. Сеть высших учебных заведений республики значительно расширилась, их структура и материально-техническая база совершенствовались в соответствии с требованиями молниеносно развивающейся экономики.

В 70-е годы было приложено немало усилий к обеспечению Азербайджана электроэнергией. Сегодня с чувством гордости

можно сказать, что в этой сфере наша республика добилась создания независимой ни от какой другой страны широкой системы предприятий электроэнергетики. Благодаря проведенной работе в сфере энергетики в Азербайджане была создана энергосистема, способная вырабатывать 5 тысяч мегаватт электроэнергии. В тот период мы, получив большие средства от союзного правительства, создали в Мингячевире 8 крупных энергоблоков с мощностью в 300 мегаватт каждый. Была построена Куринская гидроэлектростанция. В 1979 году было принято решение о строительстве Еникендской гидроэлектростанции, однако по известным причинам в последующие годы эта работа оставалась незавершенной. После обретения Азербайджаном независимости мы нашли возможность вновь вернуться к этому вопросу и, получив в 1994 году льготный кредит от Европейского банка реконструкции и развития, продолжили строительство Еникендской гидроэлектростанции.

Для основательного поворота во всех сферах нашей жизни в первую очередь ощущалась нехватка в высококвалифицированных кадрах. Наряду со специалистами с высшим образованием, которых готовили в Азербайджане, для удовлетворения этой потребности в 170 ведущих высших научных и учебных заведений Москвы, других городов бывшего СССР были отправлены 3500 юношей и девушек из Азербайджана. Направление за пределы республики ежегодно более 800 студентов для получения высшего образования стало доброй традицией. Особое внимание уделялось привлечению азербайджанских подростков в высшие военные школы. Все это оказало большое влияние на формирование мощного кадрового потенциала для будущего развития Азербайджана.

Накануне распада Советского государства многие специалисты пытались определить, экономика какой из союзных республик способна обеспечить себя в условиях независимости. Проведенный анализ показал, что только две республики в бывшем СССР могут, будучи независимыми, управлять собственной экономикой. Одной из этих республик был именно Азербайджан. Некоторые же из наших ученых безуспешно пытались доказать, что без СССР Азербайджан не в состоянии прожить и одного дня. Самым примечательным результатом развития Азербайджана в советский период является то, что созданный в тот период экономический, научно-технический и культурный потенциал явился прочной основой для становления нашей республики как полностью независимого государства.

В 1920-91-х годах, наряду с экономикой Азербайджана, прошли большой путь развития образование, наука и культура страны. Хотя фундамент светского театра, современной школы и демократической печати был заложен в XIX веке, тем не менее именно за эти 70 лет в нашей стране была ликвидирована неграмотность, введено обязательное среднее образование, создана развитая сеть учебных заведений, в том числе высших учебных заведений, сформирована Академия наук, обеспечены защита прав женщин и их активное участие в социально-экономической жизни, открыты десятки театров, развилось киноискусство, началось издание тысяч газет и журналов.

К сожалению, созданный в тот период огромный потенциал был разрушен в годы хаоса и неразберихи. Нагорно-карабахская трагедия, на которую обрекли Азербайджан, еще более усугубила ситуацию.

Комментируя 5 февраля 1991 года в своем выступлении на заседании Верховного Совета Азербайджана создавшуюся в тот период в республике напряженную ситуацию, глубокий политический кризис, я говорил о неотложных мерах, в том числе, об отмене чрезвычайного положения в Баку, опасности постепенного перерастания нагорно-карабахской проблемы в нагорно-карабахскую трагедию, необходимости ликвидации коммунистической партии Азербайджана. Обращаясь к истории, я подчеркнул, что азербайджанский народ с 20-го года до сегодняшних дней никогда не был в столь тяжелом, сложном и безвыходном положении. Мы с 22-го года находились в составе СССР. Ни одна союзная республика, находящаяся в составе СССР, не испытала подобной трагедии. Ни одна союзная республика не подверглась агрессии со стороны другой союзной республики. Это не мелочь, ее надо широко обсудить, надо говорить, вести консультации, найти общий язык, пути решения. К этому вопросу нельзя относиться спустя рукава. Я предлагаю подойти к этому вопросу с позиций взвешенного анализа. А посему считаю, что постановка вопроса о нормализации ситуации в Нагорном Карабахе означает заведомое сужение проблемы. Вопрос должен быть поставлен в другой плоскости, а именно так: восстановление территориальной целостности Азербайджана. Поэтому мы должны проанализировать: как произошло, что мы отдали Нагорный Карабах. Три года назад Нагорный Карабах был в составе Азербайджана. Плохо ли, хорошо ли – но

в составе Азербайджана. Правда, проблема Нагорного Карабаха началась с 1920 года. В 1923 году была создана Нагорно-Карабахская Автономная Область. В последующие годы эта проблема не раз поднималась армянскими националистами. Однако давайте правильно оценивать историю. Надо признаться, что в те периоды деятельность армянских националистов была пресечена. Как же произошло, что наша республика за эти годы окрепла, завоевала авторитет, обрела известность в стране, в мире, но в 1988 году потеряла часть своих земель?" Поднимая эти вопросы, я призвал Верховный Совет, все силы, всех граждан Азербайджана разработать разностороннюю и конструктивную программу. В тот период было совершенно очевидно, что, начиная с 1988 года, событиями управляла не воля азербайджанского народа, а армянские сепаратисты. Тот, кто начинает думать о мерах после того, как события уже произошли, всегда проигрывает. Армянские националисты, являя собой монолитную силу, делая продуманные на уровне общенациональной платформы шаги, последовательно добивались успехов на пути изолирования Нагорного Карабаха от Азербайджана. В тот период, к сожалению, ни одна сила в Азербайджане не была в состоянии на адекватные и конструктивные шаги. Корни трагедии надо искать именно в этом.

Руководство Азербайджана того периода не учитывало той простой истины, что политическая панорама мира стремительно меняется. Новая геополитическая ситуация требовала формирования новых стратегий, а Азербайджан, к сожалению, не мог достойно ответить на эти вызовы времени. Движение "Народный фронт Азербайджана", официально зарегистрированное как сила, поддерживающая перестройку, за короткий срок изолировало себя от основной массы азербайджанской интеллигенции, вместо того, чтобы создать общенациональную платформу на основе глубокого научного анализа и политических прогнозов, оно отдало предпочтение популистским выступлениям и митинговым настроениям. В результате противостояние, возникшее по линии Коммунистическая партия – Народный фронт, перешло в плоскость борьбы за власть. В то время, когда в Нагорном Карабахе осуществлялись искусно разработанные коварные планы, лица, считающие себя большими политиками, своими некомпетентными действиями превращали наших граждан в жертв этой игры. К сожалению, эти люди, выступающие от имени народа, ставили свои лич-

ные интересы, свои личные амбиции, жажду власти выше общенациональных интересов.

Именно по этой причине мы и по сей день не можем устранить последствия этой безрассудной политики. Если на одном полюсе нагорно-карабахской трагедии стоят армянский сепаратизм, армянский терроризм, территориальные притязания к Азербайджану, на другом, — как это ни горько, но это следует признать, — находятся некомпетентность, жажда власти, неограниченные личные амбиции некоторых наших политиков. Именно они сегодня, искажая историю, представляют нагорно-карабахское противостояние, резкие акции протеста азербайджанского народа против несправедливой позиции Москвы в вопросе Нагорного Карабаха как свое собственное достижение. Сегодня эти лица, пытаясь опровергнуть ошибки того периода, приводят различные доводы.

Однако близкая и далекая история свидетельствует о том, что азербайджанский народ был способен достойно ответить на все эти нападки, на все эти преследования. Если бы праведный гнев всех азербайджанцев, их чувства национального достоинства, национального пробуждения, национального возрождения, сплотившие народ как единую нерушимую силу на площади Азадлыг, были бы конструктивно использованы, сегодня мы не занимались бы проблемой Нагорного Карабаха. Народ очень скоро понял, что его самые светлые, самые святы, самые чистые чувства служат политическим спекуляциям, политической конкуренции, реализации чьих-то непомерных политических амбиций. И сегодня многие наши граждане не могут прийти в себя от тех тяжелых моральных потрясений, от психологического шока, полученного ими от осознания этой горькой истины.

В своих последующих выступлениях в Верховном Совете республики я несколько раз предлагал проанализировать общественно-политическую ситуацию. Мне отвечали, что Нагорный Карабах никогда не принадлежал нам так, как сейчас. Истина же состояла в том, что как человек, в свое время являвшийся одним из руководителей Советского Союза, опираясь на свой политический опыт, я прекрасно понимал, что мой народ ведут к пропасти, к трагедии.

Надуманная проблема Нагорного Карабаха, поднятая с 1987 года, уже с первых дней воспринималась азербайджанским народом как действия, направленные против территориальной целостности республики, на нарушение конституционных прав граждан.

Однако, хотя неприкосновенность наших границ неоднократно официально подтверждалась государственными структурами различного уровня, политика, преследующая цель отторжения Нагорно-Карабахской Автономной Области из состава Азербайджана, поэтапно проводилась в жизнь.

Еще в марте 1988 года руководство СССР, приняв специальное постановление о социально-экономическом развитии Нагорно-Карабахской автономной области, фактически заложило основу выведения Нагорного Карабаха из подчинения Азербайджанской ССР. Этим постановлением, не имеющим под собой никакой объективной основы, принятым по надуманным причинам, Нагорному Карабаху предоставлялись исключительные права, выделялись огромные средства, решение многих проблем области было непосредственно возложено на союзные министерства и структуры. А в постановлении Верховного Совета Азербайджанской ССР от 17 июня 1988 года отмечалось, что меры, осуществляемые согласно этому постановлению Центра, «создают благоприятные условия для ускорения развития производительных сил автономной области, удовлетворения экономических и духовных потребностей ее как армянского и азербайджанского населения, так и других национальностей».

Очередным шагом на пути выведения Нагорно-Карабахской Автономной Области из подчинения Азербайджана стал изданный Президиумом Верховного Совета СССР 12 января 1989 года Указ о введении Особой формы управления в автономной области. Управление Нагорным Карабахом было возложено на Комитет особого управления под руководством представителя Центра А.И.Вольского. Фактически это означало отторжения Нагорного Карабаха из состава Азербайджанской ССР.

В принятых официальных документах руководство СССР пыталось создать такое представление, что в шагах по нормализации ситуации в регионе оно выступает с позиций паритетности в отношении Азербайджана и Армении. В то же время предвзятое отношение Центра к Азербайджану, азербайджанцам было видно невооруженным глазом. Азербайджанцы еще до 1988 года подвергались идеологической агрессии, целенаправленно проводимой в центральных средствах массовой информации СССР и различных печатных органах Армении. Основной целью этой кампании было создание «отрицательного образа азербайджанца». Это может считаться подготовительным этапом операции этнической чист-

ки, начатой в 1988 году в Армянской ССР, а также в Нагорно-Карабахской Автономной Области. Когда живущих в Армении азербайджанцев с невиданной жестокостью принуждали покинуть родину отцов и дедов, многие наши соотечественники, в том числе старики, женщины и дети, были убиты. Официальные государственные структуры, правоохранительные органы и средства массовой информации СССР, проявляя огромное внимание карабахской проблеме, в то же время молчали о большой трагедии азербайджанского народа. А безучастная позиция руководства Азербайджана в этом вопросе была настоящим преступлением против собственного народа.

“Осмелев” от подобной позиции азербайджанского руководства, Верховный Совет Армянской ССР 1 декабря 1989 года принял постановление об объединении Нагорного Карабаха с Армянской ССР. За несколько дней до событий 20 января, то есть 15 января 1990 года, Верховный Совет СССР, издав Указ “Об объявлении Чрезвычайного положения в Нагорно-Карабахской Автономной Области и ряде других районов”, на самом деле положил конец надеждам азербайджанцев вернуться в свои дома в Нагорном Карабахе. Как видно из названия указа, под вопрос было поставлено уже то, кому принадлежат автономная область и “некоторые другие районы”.

Предвзятая политика Центра в отношении Азербайджана, откровенная демонстрация руководством республики равнодушия к судьбе народа, стали причиной гнева и протеста широких народных масс. Постепенно они ясно осознавали, что руководство Азербайджана демонстрирует бессилие и нерешительность в пресечении затеянных коварных замыслов против азербайджанского народа. И, возможно, для сохранения собственных руководящих постов, войдя в сговор с Центром, осуществляет тайные предательские планы против народа. У народа не было иного пути, как взять всю ответственность на себя, подняться на ноги для того, чтобы предотвратить осуществление этих предательских планов.

И руководство СССР избрало путь расправы над народом, возвысившим свой голос за восстановление справедливости в республике. Захват Баку 20 января 1990 года крупным контингентом подразделений Советской Армии, отрядов особого назначения и внутренних войск без объявления чрезвычайного положения сопровождался особой жестокостью и невиданным варварством.

Трагические события 20 января, учиненные с целью сломить веру и волю восставшего народа, унижить его национальное достоинство и продемонстрировать мощь советской военной машины, стали военной агрессией и преступлением тоталитарного коммунистического режима против азербайджанского народа.

В то время как совершенное преступление и его результаты были налицо, руководство республики тщательно пыталось любыми способами скрыть суть произошедшей трагедии. То, что большинство политических и государственных руководителей Азербайджана не явились на сессию Верховного Совета Азербайджанской ССР, созванную 22 января 1990 года по требованию народа и инициативе группы депутатов в связи с январской трагедией, еще раз подтвердило их равнодушие к судьбе народа, а также то, что они в той или иной степени участвовали в учиненной трагедии. Руководство республики не посчитало даже нужным прийти на похороны шехидов.

Народный фронт Азербайджана, неоднократно выступавший с требованием дать политическую оценку событиям 20 января, в период пребывания у власти не использовал имеющиеся для этого возможности. Таким образом, несмотря на то, что с момента события проходило достаточно много времени, тяжкое преступление, совершенное руководством бывшего СССР и Азербайджана, так и оставалось нераскрытым.

Еще в период советской власти в Азербайджане конкретные свидетельства и материалы, связанные с трагедией 20 января, собранные и переданные широкими народными массами в государственную следственную комиссию, были намеренно вывезены из Азербайджана. В тот период прокурорские и правоохранительные органы Азербайджана не осуществили соответствующих следственных мероприятий и, даже наоборот, полностью или частично уничтожили ряд секретных документов, в том числе важные архивные материалы, связанные с трагедией 20 января.

При том, что события, произошедшие в других регионах СССР, в том числе в Тбилиси и прибалтийских странах, обсуждались на уровне советского руководства, Съезда народных депутатов, события, произошедшие во время трагедии 20 января, осознанно искажались, ложно интерпретировались и были преданы забвению.

Только в 1994 году были предприняты серьезные шаги по необходимой оценке событий 20 января. Указом Президента Азербай-

байджана от 5 января 1994 года Милли меджлису было рекомендовано дать полную политико-правовую оценку событиям 20 января. Милли меджлис Азербайджанской Республики, посвятив этому вопросу специальную сессию, на продолжавшихся нескольких дней заседаниях раскрыл истинные причины январских событий, выявил их настоящих виновников. Постановлением Милли меджлиса от 29 марта 1994 года трагическим событиям 20 января 1990 года была дана политико-правовая оценка. Преступление против азербайджанского народа, совершенное во время трагических событий 20 января, ставших одним из самых кровавых террористических актов, совершенных тоталитаризмом в XX веке, в действительности является страшным деянием, направленным против человечества, гуманизма, человечности. Те, кто совершил это преступление, до сих пор не наказаны. Наш народ уверен, что виновные будут нести ответ перед историей, человечеством, в том числе перед азербайджанским народом.

Несмотря на то, что 20 января азербайджанский народ подвергся военной, политической, моральной агрессии, он продемонстрировал всему миру верность своим историческим героическим традициям, свою решимость во имя свободы и независимости Родины противостоять самым тяжелым испытаниям и даже пожертвовать ради этого своей жизнью. Своей самоотверженностью сыны и дочери Азербайджана, во время кровавой январской трагедии 1990 года отдавшие свои жизни во имя свободы и независимости Родины, вписали яркие страницы в героическую летопись нашего народа. Азербайджанский народ и сегодня гордится своими гражданами, готовыми пожертвовать всем своим существом во имя защиты национального достоинства.

Основу начавшегося за несколько лет до развала СССР процесса, вошедшего в историю под названием "парад суверенитетов", заложила еще в ноябре 1988 года Эстония. Принятая декларация "О суверенитете" провозгласила верховенство эстонских законов над союзными законами на территории республики.

В марте 1990 года Верховный Совет Литвы заявил о восстановлении независимости литовского государства. После того, как 12 июня 1990 года первый съезд народных депутатов Российской Федерации утвердил Декларацию "О государственном суверенитете России", в июле Верховный Совет Молдовы принял Декларацию "О принципах суверенитета". В июле 1990 года Верховный

Совет Беларуси выступил с Декларацией о государственном суверенитете. В том же году свой суверенитет провозгласили также Казахстан, Таджикистан, Кыргызстан.

Таким образом, несмотря на то, что в 1990 году несколько республик приняли декларацию о своем суверенитете, Азербайджан все еще продолжал жить в условиях чрезвычайного положения, а на улицах Баку советские солдаты с оружием в руках своими действиями превращали нарушение прав человека в самое обычное явление.

Советская власть, понимая свою беспомощность перед развалом СССР, 17 марта 1991 года провела общесоюзный референдум. По официально опубликованным данным, в референдуме приняли участие 80 процентов населения, и якобы 76 процентов из них проголосовали за сохранение Союза. Результаты этого референдума были грубо фальсифицированы и в Азербайджане.

В то время в этом референдуме, насильно проведенном Центральным комитетом Коммунистической партии Азербайджана, его местными структурами, не приняла участия только Нахчыванская Автономная Республика. И это, в свою очередь, дорого обошлось руководству автономной республики, тогдашний председатель Верховного меджлиса был освобожден от работы, а на его место незаконно был назначен только что избранный секретарь областного комитета партии.

Вспомним, что в то время, когда все это происходило, развал СССР уже ни у кого не вызывал сомнения, и многие союзные республики восстановили свою независимость. Руководство Коммунистической партии Азербайджана во главе с Аязом Муталибовым, наспех поддержавшее государственный переворот 19-21 августа 1991 года в СССР, с тем, чтобы сдержать нарастающее давление народа, а также сохранить свою власть, вынуждено было принять на сессии Верховного Совета 30 августа 1991 года Декларацию "О восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики". Принятие данной декларации и отмена в тот же день чрезвычайного положения в Баку, по сути, были направлены на обеспечение предстоящих 8 сентября в Азербайджане президентских выборов. Несмотря на настоящие некоторых депутатов на этой сессии, тогдашнее руководство не сочло нужным изучить мнение народа о независимости путем референдума. Кроме того, несмотря на то, что декларация о независимости предус-

матривала принятие в течение двух недель конституционного акта "О государственной независимости Азербайджана", эта работа по неизвестным причинам затянулась ровно на 48 дней, то есть до 18 октября, а его публикация была задержана еще на 20 дней. При принятии конституционного акта Верховный Совет должен был принять решение о проведении референдума по этому вопросу. И это по неизвестным причинам было отложено до 15 ноября.

Другие попытки, направленные на сохранение СССР, заключались в том, что Горбачев и руководители девяти республик приняли декларацию "9+1" и начался Ново-Огаревский процесс переговоров. Была предпринята попытка создания вместо Советского Союза Содружества независимых государств и 20 августа 1991 года планировалось подписать союзный договор. После этого в Москве произошел известный августовский путч, и руководство Азербайджана в целом поддержало применение чрезвычайного режима. Интересно, что когда московские журналисты уже комментировали кадры о возвращении Горбачева из Фороса и обезвреживании янаевско-крючковской клики, азербайджанские дикторы все еще читали решения "ГКЧП". Подписание союзного договора было отложено, а загадочный августовский мятеж, по сути, поставил последнюю точку в разрушении тоталитарной системы. Распоряжением Президента России была приостановлена деятельность Коммунистической партии на территории России и ликвидирован Центральный комитет.

14 сентября 1991 года на 23-м чрезвычайном съезде Коммунистической партии Азербайджана была ликвидирована и Коммунистическая партия Азербайджана.

9 апреля 1991 года Верховный Совет Грузии, учитывая результаты референдума, принял соответствующий акт о восстановлении государственной независимости, а после августовского путча большинство советских республик провозгласило свою независимость. К сожалению, Азербайджана в их числе не было.

При комментировании результатов референдума, состоявшегося 1 декабря 1991 года, выяснилось, что Украина не присоединится к союзному договору, а спустя несколько дней главы России, Украины и Беларуси на основании беловежских соглашений заявили, что Советский Союз приостанавливает свою деятельность и уже не является субъектом международного права. 8 декабря 1991 года, по сути, стал последним днем в истории СССР.

Дело в том, что в конце 80-х – начале 90-х годов тенденции развала СССР и центробежные устремления по – разному проявлялись в различных союзных республиках. Ввиду того, что в прибалтийских республиках, на Украине, Беларуси, Грузии, Армении, Молдове и других республиках этот процесс сопровождался единством целей и действий местного руководства и народных масс, он проходил более безболезненно и без особых потерь.

29 декабря 1991 года, наконец, и в Азербайджанской Республике состоялся общенародный референдум. В бюллетень данного референдума был внесен всего лишь один вопрос. Этот вопрос преследовал цель выяснить отношение к конституционному акту о независимости, и 95 процентов населения, приняв участие в данном референдуме, избрали путь независимости, суверенитета. Таким образом, независимость Азербайджана нашла свое полное юридическое подтверждение лишь после развала СССР, конституционный акт о независимости вступил в силу.

Все это свидетельствует о том, что тогдашнее руководство республики всеми силами сопротивлялось государственной независимости Азербайджана и всячески препятствовало его выходу из уже развалившегося СССР.

Даже после принятия конституционного акта о независимости руководство Азербайджана пыталось решить ряд относящихся к исключительным полномочиям республики вопросов, с участием Государственного совета бывшего Союза, дало согласие на подчинение местных вооруженных сил единому союзному руководству. Кроме того, оно предприняло попытку направить из Азербайджана 27 депутатов для участия в работе Верховного Совета СССР, и не смогло добиться этого лишь в результате серьезного сопротивления депутатов.

Обретение Азербайджанской Республикой государственной независимости стало неизбежным результатом происходивших, начиная с первой половины 80-х годов, в бывшем Советском Союзе и во всем мире общественно-политических процессов, эти исторические и объективные процессы привели в результате к развалу СССР, уходу Коммунистической партии с исторической сцены и превращению каждой из союзных республик в независимое государство. Происходившие вслед за этим события, признание странами мира, различными международными организациями, Организацией Объединенных Наций новых независимых госу-

дарств, в том числе Азербайджанской Республики, были естественными и явились законным проявлением международных правовых норм. Поэтому обретение Азербайджаном независимости ни в коем случае нельзя считать исключительными заслугами определенных общественно-политических сил, организаций, отдельных лиц. Это был закономерный результат исторически объективных процессов, бесценный дар судьбы азербайджанскому народу и всем народам бывших республик СССР.

В первом году XXI столетия – в 2001 году исполняется десять лет восстановления Азербайджанской Республикой своей независимости. Этот юбилей, отмечаемый в первый год века, тысячелетия, безусловно, превратится в один из важнейших этапов нашей истории. Путь, ведущий к независимости, отнюдь не был легким и гладким. К сожалению, и сегодня ощущаются тенденции к искажению нашей новейшей истории, фальсификации ее “в пользу” различных политических сил. Это недопустимо.

Оглядываясь на пройденный нами исторический путь, мы осознаем, что государственная независимость Азербайджана является национальным достоянием всего азербайджанского народа, и монополизация этого достояния отдельными структурами или лицами совершенно недопустима.

Таким образом, 18 октября 1991 года принятием конституционного акта “О независимости” начался четвертый этап истории Азербайджана XX века. С того времени мы живем свободно, являемся независимым государством. Наш народ является хозяином своей судьбы, своих земель, своей страны.

Защитить независимость всегда значительно труднее, чем обрести ее. Независимость явилась не только даром судьбы нашему народу, его бесценным национальным достоянием, но и возложила на каждого гражданина, начиная с его руководителей, большую ответственность. На новом этапе исторического развития перед Азербайджанской Республикой стояли такие важные исторические задачи, как укрепление государственной независимости, строительство демократического, правового, светского государства, восстановление территориальной целостности республики, решение Нагорно-Карабахской проблемы в соответствии с национальными интересами, обеспечение безопасности и благосостояния населения страны. Все это требовало осуществления последовательной, целенаправленной, продуманной внутренней и внешней политики и эф-

фективного использования интеллектуального и социально-экономического потенциала, общественно-политических сил страны.

Однако, если мы обратим внимание на первые годы истории независимости Азербайджана, то убедимся, что задачи, стоявшие перед независимым государством, отнюдь не осуществлялись последовательным и решительным образом. Лица, руководившие республикой в 1991 году и в первой половине 1992 года, проводя политику, полностью противоречащую политическим процессам, происходившим в мире и СССР, тенденциям развития мировых событий, идя вопреки воле народа, стремившегося к независимости, стояли на одной позиции с теми, кто старался всеми возможными средствами сохранить СССР, и предпринимал попытки во что бы то ни стало не допустить выхода Азербайджана из состава этого государства.

Для Азербайджана, как и для каждой страны, вступившей на путь независимости, актуальной и судьбоносной задачей являлись безотлагательная разработка концепции своей внутренней и внешней политики и немедленное претворение ее в жизнь. К сожалению, в 1991-1992 годах в этом направлении никакой работы не проводилось. Наряду с агрессией со стороны Армении в Азербайджане была нарушена и внутренняя общественная стабильность, созданы различные незаконные вооруженные отряды, шла ожесточенная борьба за власть. Эта борьба за власть, проводимая различными силами с использованием принадлежавших им вооруженных отрядов, естественно, нанесла Азербайджану большой ущерб.

Столь опасный и противоречивый ход политических процессов в Азербайджане свидетельствовал, что руководство республики не проводило независимую линию и после принятия Конституционного акта 18 октября 1991 года осуществляло двуличную, последовательную политику. Тот факт, что тогдашнее руководство не предпринимало практических шагов для реальной независимости республики, игнорировало возрастающее недовольство и голос протеста народных масс, стремилось подавить все эти процессы, с одной стороны, осложнил последующую работу по строительству независимого государства в Азербайджане, а с другой, – заведя в тупик нагорно-карабахский конфликт, создал тяжелые проблемы для нынешнего поколения.

После развала СССР и получения Азербайджаном статуса независимого государства правительство Муталибова продолжало в

своей внешней и внутренней политике больше защищать интересы собственной власти, нежели независимого Азербайджанского государства, и с этой целью проводило в отношении иностранных государств одностороннюю политику. Все это не отвечало экономическим, политическим интересам Азербайджана, его безопасности, территориальной целостности, реализации его прав суверенного государства.

Следует с сожалением отметить, что и в период с марта по май 1992 года также не осуществлялась последовательная, продуманная политика, продиктованная интересами независимой государственности Азербайджана. Вооруженная борьба за власть, начавшаяся в Азербайджане в этот период, смена властей и господство многовластия нанесли тяжелый урон независимой государственности и ее последующей судьбе. Глобальные проблемы, разрешения которых Азербайджан не может добиться и по сей день, были созданы именно в этот период многовластия и последующей борьбы за власть.

Данный период в целом можно считать периодом наибольших противоречий, чрезвычайно опасным периодом в истории независимости Азербайджана. В течение всего лишь нескольких месяцев независимому Азербайджанскому государству был нанесен такой урон, что его воздействие ощущается не только нынешним поколением, но и грядущие поколения еще долгое время не смогут оправиться от него.

В 1991-1992 годы положение в Нагорном Карабахе осложнялось с каждым днем. Произошла ходжалинская трагедия. 6 марта 1992 года Муталибов вынужден был подать в отставку. Начался период настоящего хаоса. В это время сдача Шуши в результате измены, предательское соглашение, подписанное 15 мая 1992 года тогдашним министром обороны Рагимом Казиевым в Ташкенте в связи с квотой Вооруженных сил, нанесли огромный, непоправимый удар настоящему и будущему всего азербайджанского народа и его Вооруженных сил. В тот период произошли сотни таких случаев.

14 мая Муталибов вернулся к власти, а 15 мая Народный фронт организовал нападение на здание парламента. 18 мая парламент объявил незаконным свое решение, принятое 4 дня назад, и таким образом попытки Муталибова еще раз возвратиться к власти провалились.

В мае-июне 1992 года власть захватил альянс Народный фронт – “Мусават”. Это, по сути, привело к утверждению в Азербайджане атмосферы неობольшевизма. Продолжался начавшийся в экономике произвол. Материальные ресурсы республики бесжалостно расхищались, средства, полученные в результате продажи товаров за рубеж, оседали на чьих-то личных счетах в иностранных банках. Большая часть населения находилась на грани бедности. Начался мощный интеллектуальный отток из Азербайджана за рубеж, многие известные ученые, писатели, поэты, деятели искусства выезжали в Турцию, Иран, Россию и другие страны. Название азербайджанского языка было изменено и тем самым грубо нарушено положение Конституции о языке.

Если в период власти Муталибова проводилась противоречивая внутренняя и внешняя политика, государственное управление осуществлялось под диктовку Москвы и все было подчинено идее восстановления СССР, то сейчас проводилась политика, противоречащая объективным реалиям международной политики, желаниям и чаяниям граждан Азербайджана, политика, не учитывающая объективных реальностей, не имеющая ясных целей и представляющая чрезвычайную опасность для нашей государственности.

Создание необоснованной напряженности с государствами региона и соседями, формирование в Азербайджане среды недоверия и другие факты все больше и больше приводили к крайне серьезным вредным последствиям.

Главной особенностью, характеризующей внутреннюю и внешнюю политику правительства в этот период, являлось также отсутствие последовательного, принципиального курса. Государственное управление было построено не на основе единой концепции и системы, а на случайных заявлениях, выражающих групповые интересы отдельных ответственных должностных лиц, на противоречивых и эмоциональных выступлениях, которые в большинстве своем опровергали друг друга.

Безответственные заявления, часто оглашаемые находящимися у власти политическими силами, создавали в международном сообществе ложное представление об истинных целях и задачах, принципах и направлениях независимого Азербайджанского государства, способствовали изоляции его от цивилизованных государств мира.

Внутренняя обстановка в стране ухудшалась день ото дня, в республике не только не проводились политические, экономичес-

кие, социальные реформы, не осуществлялось строительство демократического правового государства, а напротив, все шаги, предпринимавшиеся этой властью, тянули общество в бездонную пропасть. Созданные ими в республике общественно-политический хаос, анархия, “государственный рэкет”, насилие в конце концов привели к обострению национального и гражданского противостояния и полному кризису власти. Столь необдуманная и некомпетентная политика за короткое время способствовала полной утрате авторитета власти НФА – “Мусавата” внутри страны, изоляции нашей страны в регионе и во всем мире, формированию вокруг республики фактически антиазербайджанской коалиции. Все это сопровождалось хаосом, произволом, господствовавшими в Азербайджане в области государственного строительства, вооруженной борьбой за власть политических сил, поддерживаемых отдельными государственными и политическими кругами, развалом экономики, расхищением национальных богатств, стихийным отказом от всего положительного, достигнутого в советский период. В результате летом 1993 года азербайджанская государственность оказалась перед угрозой кризиса и уничтожения, страна была поставлена на грань гражданской войны и распада.

Противостояние, возникшее внутри Народного фронта между бывшими соратниками, обернулось гянджинским мятежом. Существовавший в стране глубокий политико-экономический и социальный кризис привел к параличу власти. Премьер-министр, председатель Милли меджлиса, руководители всех силовых министерств подали в отставку. Страна не управлялась никакой структурой или лицом. В июне 1993 года в Азербайджане царил глубокий политический и общественный кризис.

Ситуация приобрела настолько угрожающий характер, что наше независимое государство, созданное благодаря возможности, дарованной нашему народу благоприятной исторической обстановкой и судьбой в 1991 году, в результате безвластия, сложившегося либо умышленно, либо по некомпетентности, столкнулось с реальной опасностью его потери. Таким образом, 1991-1993 годы считаются в истории независимости Азербайджана не только потерянными: в эти годы Азербайджан оказался перед дилеммой “быть или не быть”.

Временное военное поражение Азербайджана в войне с Арменией имеет несколько внешних и внутренних причин. В их числе

следует особо отметить политическую поддержку и помощь, оказанные Армении Россией и армянской диаспорой в зарубежных странах. В отличие от Азербайджана, Армения еще задолго до начала конфликта вела большую подготовительную работу для его успешного завершения. До сознания каждого армянина доводились идеи о “попираии прав несчастного армянского народа” в нагорно-карабахском вопросе, превратившись в господствующий компонент его национального мировоззрения. В целях завоевания симпатии мировой общественности путем ее обмана проводилась ширококомасштабная пропагандистская работа. Когда конфликт уже начался, руководство Республики Армения опиралось на единство и единодушное мнение всех армян без исключения как внутри страны, так и за рубежом о необходимости отделения Нагорного Карабаха от Азербайджана. С другой стороны, в Армении давно проводилась работа по созданию армии, подготовке вооруженных отрядов, способных вести боевые операции в Нагорно-Карабахской зоне.

В Азербайджане же ситуация была совершенно иной. Тогдашнее руководство Азербайджана, видя происходящие в Армении процессы, не намерено было доводить правду о Нагорном Карабахе, реальной ситуации не только до мировой общественности, но и даже до своего народа. Абдурахман Везиров, приведенный к власти в период пресловутой горбачевской “перестройки”, своей политикой, противоречащей народу, его национальным интересам, еще больше стимулировал армян с претворением в жизнь своих коварных намерений в нагорно-карабахском вопросе. После кровавых январских событий, учиненных с целью подавления воли азербайджанского народа к борьбе, Абдурахман Везиров вынужден был бежать в Москву, чтобы спастись от гнева народа.

Аналогичной была и судьба Аяза Муталибова, пришедшего к власти после него. Аяз Муталибов, так же, как и его предшественник, “преданно” выполняющий указания Москвы, проигнорировал требования народа о создании армии, создал вооруженные отряды только для собственной безопасности. Да, он предпочел защиту своей власти от некоторых сил внутри страны защите азербайджанских земель от армянской агрессии. В результате и он вынужден был бежать в Москву. К власти пришли новые силы – Народный фронт. Спустя некоторое время и власть Абульфазы Эльчибея в результате некомпетентности, непомерных личных

амбиций представленных в ней сил подвела страну к краю пропасти. Азербайджан, где господствовал произвол, оказался на грани гражданской войны. Будучи беспомощным в урегулировании ситуации, Абульфаз Эльчибей также скрытно бежал в Келеки. Задавайтесь над этим. Три руководителя и три бегства...

В июне 1993 года по настоятельному требованию народа в стране произошла смена власти и начался второй период истории независимой государственности. Страну необходимо было спасти от ожидающих ее бедствий, посягательств внутренних и внешних антиазербайджанских сил, гражданской войны, последовательной оккупации наших земель и, наконец, от уничтожения государственной независимости, расчленения Азербайджана.

Начиная с июня 1993 года, в первую очередь, был устранен вакуум власти, сепаратистские силы, активизировавшиеся в различных регионах республики были обезврежены, были преодолены тенденции расчленения при активной помощи здравомыслящих граждан, подавляющего большинства народа, была предотвращена угроза гражданской войны. Началась ликвидация вооруженных соединений, находившихся на службе у отдельных лиц и политических группировок, преступные элементы, организовавшие посягательства на государственность Азербайджана, на его независимость, были изолированы от общества и наказаны. Были обеспечены единство государственных структур и народа, всем гражданам, независимо от этнической и религиозной принадлежности, стало прививаться чувство их принадлежности государству и Родине.

Естественно, для того, чтобы в Азербайджане была установлена прочная стабильность и наша республика жила как независимое государство, необходимо было предпринять решительные меры в армяно-азербайджанской войне, так как имевшие место в Азербайджане внутренние тяжбы, борьба за власть, провокации различных сил, отсутствие национальной армии создали возможность для оккупации вооруженными силами Армении азербайджанских земель. Очень умело воспользовавшись ситуацией в Азербайджане, они последовательно оккупировали наши земли.

Начиная с ноября 1993 года в Азербайджане, с одной стороны, были осуществлены неотложные меры, связанные с формированием национальной армии, созданием регулярных Вооруженных сил, защитой наших земель, а с другой, – были задействованы все политические и дипломатические средства для достижения пре-

кращения огня. В результате этого в мае 1994 года в армяно-азербайджанской войне было достигнуто соглашение о прекращении огня, имевшее для нашей страны жизненно важное значение.

Прекращение войны, нормализация внутренней обстановки, укрепление общественно-политической стабильности и ликвидация напряженности, возникшей в регионе между Азербайджаном и соседними государствами, – все это обуславливало существование Азербайджана как независимого государства и его последующее развитие.

В результате проделанной напряженной и всесторонней работы в 1994 году Будапештский саммит обсе принял решение об урегулировании нагорно-карабахского конфликта в соответствии с международными правовыми нормами.

В сентябре 1994 года, воспользовавшись сложившимся в Азербайджане относительным спокойствием и возросшим доверием и интересом к нашей стране в международном сообществе, мы подписали первый нефтяной контракт – “Контракт века”.

Эта начавшаяся в Азербайджане деятельность, с одной стороны, побудила уверенность в завтрашнем дне у населения и симпатии дружески настроенных к нам государств. А с другой, – вызывало чувство неприятия у некоторых внутренних и внешних сил, не желающих развития нашей республики. Внутренние и внешние силы, выступавшие против азербайджанской государственности, политические и военные группировки, движимые различными амбициями, не хотели мириться с утратой своих позиций, установлением в государстве и стране дисциплины и порядка. Под влиянием и при помощи различных зарубежных кругов они неоднократно пытались свергнуть законное правительство Азербайджанской Республики, создать в стране атмосферу безвластия, гражданско-противостояния, организовывали покушения на различных руководителей государства и правительства.

В октябре 1994 года тогдашним премьер-министром Суретом Гусейновым и отрядами ОПОН, руководимыми Ровшаном Джавадовым и его братом Махиром, в результате поддержки их действий рядом оппозиционных партий в стране была совершена попытка государственного переворота и осуществления акций, направленных против законных государственных структур. Благодаря предпринятым Азербайджанским государством решительным, действенным и продуманным мерам при единодушной и пол-

ной поддержке всего народа попытка переворота была предотвращена. Поднявшийся ночью народ, собравшись перед Президентским дворцом, защитил свою государственность, свои права, свое будущее, дал достойный ответ мятежникам.

В марте 1995 года Ровшаном Джавадовым, руководившим Отрядом полиции особого назначения Министерства внутренних дел, и его братом Махиром Джавадовым вновь была предпринята очередная попытка свержения законных государственных органов, насильственной смены политической власти. К тому же на сей раз большинство оппозиционных партий, поставив свои цели выше интересов государственности, прямо и косвенно защищали мятежников. Вместо того, чтобы правильно оценить произошедшие события, занять позицию государственности, они выступили с противоречивыми заявлениями для того, чтобы ввести население в заблуждение, поощрить мятежников. Впоследствии также выяснилось, что ряд партий, возглавившие их амбициозные политики вошли в прямую преступную связь с мятежниками, пришли к договоренности с ними о свержении государственной власти и разделении должностей в правительстве, которое они намеревались сформировать в будущем. Однако им вновь помешала несокрушимая воля опирающегося на народ политического руководства Азербайджана, предпринявшего решительные действия во имя интересов Азербайджанского государства и народа. Незаконные вооруженные отряды, преступные группировки, направляемые изнутри и извне силы, мятежники, предпринявшие попытку вооруженного государственного переворота в Азербайджане, были полностью разгромлены силами законных государственных органов и понесли заслуженное наказание, а их тайные и явные покровители были разоблачены перед всем народом.

Сила и мощь независимого Азербайджанского государства предотвратила и эту опасность. Все это еще больше укрепило веру нашего народа в свою государственность, его решимость и волю в борьбе за независимость. Азербайджанское государство продемонстрировало всему миру, свою готовность к борьбе с терроризмом, поставив превыше всего законность и безопасность своих граждан.

К середине 1995 года Азербайджанское государство уже избавилось от незаконных вооруженных формирований, полностью окрепло, вступило в качественно новый этап, превратилось в го-

сударство, в котором утвердились прочная общественно-политическая стабильность и законность, необходимые для осуществления государственного строительства, реформ в экономической, социальной и культурной жизни. В этот период вдохновители и участники различных политических и военных группировок, безответственные, амбициозные лидеры политических партий вынуждены были отказаться от своих планов и намерений. В Азербайджане был положен конец традиции прихода к власти при помощи вооруженных отрядов. В последующие периоды деструктивные силы внутри страны и за рубежом, руководствуясь целью нарушить общественно-политическую стабильность в Азербайджанской Республике, помешать обеспечению осуществления экономических реформ и притока в страну иностранного капитала, прибегли к другим провокационным действиям и даже к террористическим актам против руководителя страны. В результате осуществленных целенаправленных и решительных мер все эти попытки были предотвращены. Наша республика получила возможность строить и развивать свое независимое государство в условиях мира и стабильности. Начался третий период строительства независимого государства.

Этот период, начавшийся с 12 ноября 1995 года, то есть после принятия Конституции нашей независимой республики и проведения парламентских выборов, конечно же, является самым плодотворным периодом нашей истории с точки зрения государственного строительства.

Установление общественно-политической стабильности и ликвидация незаконных вооруженных отрядов в пределах Азербайджана, предотвращение бесчинств преступных групп – именно все это обусловило успешное проведение в Азербайджане процесса государственного строительства. Провозгласив свою государственную независимость, Азербайджан заявил, что будет идти по пути строительства демократического, правового, светского государства. Все это было провозглашено, однако, к сожалению, как я уже сказал, вследствие крайне напряженной внутренней ситуации в Азербайджане все это оставалось словами, практические меры на должном уровне не принимались. В 1995 году процесс создания в Азербайджане необходимых институтов независимого государства и государственное строительство получили широкий размах. Правовую основу этого составила принятая по итогам

всеобщего референдума первая Конституция Азербайджана. В последующий период государственность в Азербайджане крепла, утверждались демократические принципы. Успешно, быстрыми темпами осуществляется процесс строительства демократического, правового, светского государства. В Азербайджане созданы возможности для развития рыночной экономики и достигнуто много успехов в этой области. Азербайджан окреп как государство, были созданы, усилились, получили развитие вооруженные силы, армия Азербайджана. И эта армия сегодня способна защитить национальные интересы, земли, границы независимого Азербайджана.

За истекшие пять лет после принятия Конституции наш высший законодательный орган – Милли меджлис принял более 900 законов. На основе Конституции, на основе принятых законов в Азербайджане осуществляются политические, экономические, правовые, демократические реформы. Эти реформы проводятся во всех сферах, и их последовательное осуществление обеспечивает наше успешное развитие во всех областях.

Азербайджан определил свою внутреннюю и внешнюю политику. Как я уже сказал, внутренняя политика заключается в строительстве в Азербайджане демократического, правового государства, создании рыночной экономики и проведении экономических реформ, создании каждому гражданину Азербайджана возможностей свободно жить, обеспечивать защиту своих прав и улучшать свое благосостояние.

Внешняя же политика Азербайджана преследует цель установить, развивать со всеми государствами мира равноправные, взаимовыгодные связи, эффективно использовать эти связи как для укрепления международных позиций Азербайджанской Республики, так и для развития экономики, науки, культуры республики. Мироплобивая внешняя политика Азербайджана в первую очередь служит делу укрепления его государственной независимости. Важнейшие принципы внешней политики Азербайджанского государства заключаются в уважении межгосударственных отношений, регулируемых международными правовыми нормами, уважительном отношении к суверенным правам всех государств, мирном решении всех спорных вопросов путем переговоров, установлении взаимовыгодного экономического, научного и культурного сотрудничества, устранении всякого рода ограничений, препятст-

вующих межгосударственным связям. Так как Азербайджан идет по пути строительства демократического и правового государства, его внешняя политика также отражает в себе все достижения мирового опыта, общепринятые цивилизованные международные нормы.

Отсутствие в 1991-1992 годах в области внешней политики последовательного курса, направленного на укрепление позиций страны в международном сообществе, безответственные заявления некоторых руководителей государства, связанные с международными, региональными и межгосударственными отношениями, оказывали крайне отрицательное воздействие на международный авторитет Азербайджана. Это особенно проявлялось в отношениях с некоторыми соседними государствами. В условиях войны с Арменией, отношения с нашими ближайшими соседями – Россией, Ираном, республиками Центральной Азии – обострились по причине безответственных заявлений представителей бывшей власти. В первую очередь приходилось регулировать отношения с ближним зарубежьем, восстанавливать нарушенные связи. Вступление Азербайджана в Содружество независимых государств стало одним из первых шагов в этом направлении. Проводилась последовательная работа в деле укрепления и прямых двусторонних связей с входящими в эту структуру бывшими советскими республиками, были использованы новые формы и средства для коренной перестройки связей с республиками Центральной Азии, с которыми у Азербайджана до конца 1993 года существовали напряженные отношения. Было уделено особое внимание вопросам экономического сотрудничества со странами Содружества независимых государств. Установление двустороннего сотрудничества с Грузией, Узбекистаном, Украиной и Молдовой принесло свои положительные результаты.

Начиная с лета 1993 года во внешнеполитический курс в отношениях с Турцией также были внесены серьезные изменения, и в азербайджано-турецких отношениях начался качественно новый этап. Сегодня Турция является самым надежным политическим союзником Азербайджана, его равноправным экономическим партнером. За последние семь лет во время взаимных официальных визитов глав двух братских государств был подписан ряд важных документов, охватывающих все стороны нашего сотрудничества. Азербайджано-турецкие отношения не только служат инте-

ресам двух братских народов, но и вносят свой вклад в установление мира и спокойствия во всем мире и регионе.

Азербайджану удалось установить взаимовыгодное сотрудничество, отвечающее интересам наших народов, и с соседним Иранским государством, создать двусторонние нормальные политические, экономические, культурные отношения на основе принципов добрососедства. Ирану отведено место во втором нефтяном консорциуме, в котором принимают участие и западные государства. Этой стране выделена доля в контракте по разработке месторождения "Шахдениз". Между нашими странами подписаны документы, охватывающие все сферы двусторонних отношений.

В последние годы Азербайджан значительно развил политические, экономические, торговые и культурные связи и с другими странами-членами Организации Исламской конференции. Наше сотрудничество с этими странами в рамках Организации Исламской конференции и других международных организаций, а также двустороннее сотрудничество было плодотворным и полезным.

Отношения с такими государствами, как Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Китай, Япония, Франция, Германия, Италия, являются краеугольным камнем внешней политики Азербайджана. Между Азербайджаном и этими странами установлены взаимоотношения, опирающиеся на принципы партнерства. Это может быть расценено как положительный результат последовательной работы, проводимой начиная с конца 1993 года для привлечения к Азербайджану внимания авторитетных государств, имеющих стратегическое значение для нашей страны, обладающих силой воздействия на решение глобальных вопросов планеты.

Широкое участие американских нефтяных компаний в составе международного нефтяного консорциума в освоении энергоресурсов Каспийского моря, добыче и транспортировке нефти и газа придало импульс развитию отношений между Азербайджаном и Соединенными Штатами Америки. Подписанная президентами двух стран совместная Декларация об американо-азербайджанских отношениях, сотрудничество между министерствами обороны по вопросам обороны и военных связей, межправительственные документы, предусматривающие поощрение и защиту инвестиций, сотрудничество в торговле и в области капиталовложений, в межбанковской и других сферах, служат укреплению независимости Азербайджанского государства, обеспечению его нацио-

нальной безопасности и социально-экономического прогресса. Подписанный специальный документ о расширении партнерских отношений между Азербайджанской Республикой и Соединенными Штатами Америки создает правовую базу для плодотворной деятельности в стране деловых людей Америки.

Одно из важных мест в дипломатии Азербайджана занимает европейское направление. В течение последних лет динамично развиваются отношения нашей страны с Великобританией. Сегодня эта страна выступает на международной арене как активный сторонник Азербайджана, поддерживает усилия Азербайджана по справедливому решению армяно-азербайджанского конфликта.

Стабильные и равноправные отношения сотрудничества сложились между нашей республикой и влиятельными европейскими странами – Германией, Францией, Италией, Бельгией, Нидерландами, Грецией, Польшей, Румынией, Болгарией и скандинавскими странами. Подписанные с этими странами более 90 документов составляют правовую основу этих отношений.

В развитии отношений с европейскими странами важное место занимает начало осуществления программы трасека, предусматривающей восстановление древнего Шелкового пути. Азербайджан как страна, расположенная в центре этого грандиозного транспортного коридора, играет важную роль в соединении Востока и Запада. В эти годы политическими и экономическими партнерами Азербайджана стали Китайская Народная Республика, являющаяся одним из крупнейших государств мира и постоянным членом Совета Безопасности Организации Объединенных Наций, а также Япония, обладающая мощным интеллектуальным потенциалом, что является бесспорным успехом нашей внешней политики. Расширяются политические, экономические связи между Азербайджаном и Государством Израиль.

За прошедший период расширились и укрепились связи Азербайджана с международными и региональными организациями. Дает свои положительные результаты и работа, проводимая по принятию Азербайджана полноправным членом Совета Европы.

В настоящее время Азербайджан установил дипломатические связи с 137 странами. Созданы консульские отношения между нашей республикой и всеми странами, являющимися участниками Венской конвенции. В Азербайджане действуют посольства 63 иностранных государств. 24 из них аккредитованы непосредствен-

но в Баку, а 39 – в посольствах этих государств в Анкаре, Москве, Тегеране и Тбилиси. В свою очередь, в 21 зарубежной стране действуют посольства, генеральные консульства и постоянные представительства нашей страны. Азербайджан представлен и во влиятельных международных организациях.

Сегодня справедливые требования Азербайджана, связанные с армяно-азербайджанским конфликтом вокруг Нагорного Карабаха, находят поддержку всех стран мира, международных и региональных организаций. Это – яркий результат напряженной, целенаправленной работы Азербайджана во внешнеполитической сфере.

Большие достижения азербайджанской дипломатии последних лет по обеспечению независимости, безопасности и территориальной целостности нашего государства, а также в сфере налаживания весторонних, равноправных, взаимовыгодных связей со всеми странами подтверждают выверенность внешнеполитического курса Азербайджана, его способность к выгодному увязыванию национальных интересов с происходящими в мире процессами.

Во внешнеполитической сфере самой сложной и болезненной проблемой, доставшейся в наследство от прежних властей, является армяно-азербайджанский конфликт из-за Нагорного Карабаха. Внутренние распри в Азербайджане, борьба за власть, провокационные действия различных сил, специальная помощь вооруженным силам Армении из-за рубежа создали возможности для оккупации азербайджанских земель вооруженными силами Армении. Эта оккупация охватила сначала территорию Нагорного Карабаха, а затем территории нескольких районов, расположенных вокруг него. Сейчас 20 процентов азербайджанских земель находится под оккупацией вооруженных сил Армении. Насильно изгнанные с этих земель 1 миллион наших соотечественников живут в тяжелых условиях в палатках.

В мае 1994 года было подписано соглашение о прекращении огня в армяно-азербайджанской войне. Хотя полный мир еще не достигнут, Азербайджан уже более шести с половиной лет живет без войны, в мирных условиях, не отдает шехидов, не льется кровь. В этот период Азербайджанское государство пыталось использовать возможности всех авторитетных международных организаций мира, пользующихся влиянием крупных государств, и достигло в этом деле значительных успехов. В этот период несколько раз возникли реальные возможности для разрешения проблемы. Но то,

что Армения постоянно занимает деструктивную позицию, считает, что из-за оккупации азербайджанских территорий преимущество принадлежит ей, а также то, что международные организации, Минская группа, ее сопредседатели – Россия, Соединенные Штаты Америки и Франция – не могут оказать необходимого воздействия на Армению, по сей день не дает возможности для разрешения проблемы. Не дали пока конкретных результатов и прямые переговоры президентов Азербайджана и Армении.

Несмотря на все это, Азербайджанская Республика считает возможным мирное разрешение конфликта и намерена и впредь продолжать усилия в этом направлении. Наряду с усилиями, направленными на укрепление деятельности Минской группы, повышение ее эффективности, Азербайджанское государство считает необходимым продолжение и впредь прямых переговоров президентов Армении и Азербайджана. Благодаря усилиям на двух этих направлениях, путем определенных компромиссов армяно-азербайджанский конфликт может быть разрешен и может быть достигнут мир.

Основным условием как для жизни, так и для существования любой страны и народа является экономика. Азербайджанская Республика, более 70 лет функционировавшая в составе бывшего СССР в жестко спланированной хозяйственной системе, вот уже 9 лет вступила в новые экономические условия. В период после восстановления государственной независимости Азербайджанская Республика начала реализовывать свои суверенные права в сфере экономики и вести независимую экономическую политику. Основные направления этой политики составляют формирование экономической системы, основанной на различных формах собственности, переход к рыночной экономике и интеграция в мировую хозяйственную систему.

Военная агрессия вооруженных сил Армении против Азербайджана, периодическое нарушение общественно-политической стабильности, частая смена руководства в стране в начале 90-х годов стали причиной упадка в большинстве сфер производства и постепенного углубления этого процесса, который приобрел хронический характер. В 1991-1994 годы большинство предприятий в стране прекратило свою деятельность или работало на уровне 15-20 процентов своей мощности. В те годы ежегодное отставание в промышленности составило 20-24 процента, в сельском хозяйстве – 15-20 процентов, в капиталовложениях – 40 процентов. Еже-

годный рост цен на потребительские товары в 14-18 раз играл разрушительную роль в экономической и социальной сферах. Экономика республики, можно сказать, была полностью разрушена, ощутимо снизилось благосостояние народа. Однако выгодное геополитическое положение Азербайджана, его природные богатства, созданные на протяжении многих лет материальные фонды и в целом большой социально-экономический, научно-технический потенциал давали основание для вывода страны из этого тяжелого кризиса. С другой стороны, необходимо было вести целенаправленную работу по переходу к рыночной экономике путем проведения новых экономических реформ.

Только после того, как в 1994-1995 годах политическая ситуация в стране вошла в нормальное русло и была обеспечена общественно-политическая стабильность, стало возможным проведение последовательной работы по решению многочисленных социально-экономических проблем. В начале 1995 года в стране был определен курс реформ с целью перехода на рыночную экономику и началось последовательное осуществление целенаправленной программы реформ. За прошедший период Азербайджан доказал свою способность к проведению самых радикальных экономических реформ.

В прошедший период в стране была проведена большая работа по созданию соответствующей правовой базы для строительства демократического государства и формирования новой экономической системы, принято около 900 законов. Особое место среди них занимают законы о земельной реформе, приватизации, развитии предпринимательства, перестройке налоговой, финансово-банковской системы, либерализации торговли, устранении монополизации и развитии конкурентности, обеспечении социальной защиты населения.

В результате целенаправленных мер по переходу на рыночную экономику было преодолено отставание в производстве, обеспечена макроэкономическая стабильность в стране. Рост внутреннего валового продукта в 1996 году составил 1,3 процента, в 1997 году – 5,8 процента, в 1998 году – 10 процентов, а в 1999 году – 7,4 процента. А это самый высокий показатель на пространстве Содружества независимых государств.

В результате предпринятых мер наблюдается тенденция роста и в промышленном производстве. Если в 1997 году объем промыш-

ленного производства возрос всего на 0,3 процента, то в 1998 году рост составил 2,2 процента, в 1999 году – 3,6 процента, а в 2000 году – 6,9 процента.

Теперь с уверенностью можно сказать, что во всех отраслях промышленности, в том числе нефтегазовой, нефтехимической, металлургической, машиностроительной, в производстве стройматериалов, легкой и пищевой промышленности, а также в негосударственном секторе имеются серьезные продвижения, производство продукции в этих отраслях по сравнению с соответствующим периодом прошлого года значительно возросло.

Макроэкономические показатели, характеризующие экономическое и социальное развитие страны, с начала 2000 года значительно улучшились. Производство внутреннего валового продукта в сравнении с прошлым годом увеличилось на 11,3 процента, или более чем на 21 триллион манатов. Удельный вес реальных отраслей производства в структуре внутреннего валового продукта по сравнению с 1999 годом возрос с 46,3 процента до 48,7 процента. Доля отраслей обслуживания снизилась с 47,5 процента до 44,6 процента. На душу населения произведено продукции на 2,5 миллиона манатов (562,3 доллара), что по сравнению с прошлым годом больше на 10,4 процента.

Вес производства промышленной продукции в составе внутреннего валового продукта составил 25,6 процента. Объем производства на предприятиях топливной промышленности возрос на 5,3 процента, в электроэнергетике – на 3,2 процента, в пищевой промышленности на 2,1 процента, на химических и нефтехимических предприятиях на 34,4 процента, в металлургической промышленности – в 2,5 раза, на предприятиях машиностроения – на 78,2 процента, в лесной, деревообрабатывающей и целлюлозно-бумажной промышленности – на 10,5 процента, в производстве стройматериалов – на 21,3 процента, в легкой промышленности – на 47,7 процента, на мукомольных предприятиях – на 52,5 процента. По сравнению с прошлым годом производство продукции в государственном секторе промышленности возросло на 2,5 процента, а в негосударственном секторе – на 12,5 процента, ее удельный вес в общем объеме продукции достиг 43,9 процента.

Как известно, благосостояние сельского населения, социально-экономическое развитие села зависят от хода аграрных реформ. Осуществление в стране земельной реформы, передача земли в

частную собственность, приватизация собственности колхозов и совхозов создали возможности для более ускоренного, по сравнению с другими отраслями, реформирования сельского хозяйства. Начиная с 1995 года, было ликвидировано более 1300 колхозов и совхозов и на их базе создано около 35 тысяч крестьянских (фермерских) хозяйств. Можно сказать, что первый этап аграрных реформ завершен. Если в результате этого в 1998 году в сельскохозяйственном производстве был достигнут рост в 4 процента, то в 1999 году рост составил 7,1 процента. Особенно успешным для сельского хозяйства был 2000 год.

В сельском хозяйстве сбор продукции растениеводства, можно сказать, завершен. До 1 декабря с полей собрано 1538,8 тысячи тонн зерна, включая кукурузу, 75,6 тысячи тонн винограда, 468,6 тысячи тонн картофеля, 764,0 тысячи тонн овощей, 407,9 тысячи тонн фруктов и ягод, 260,0 тысячи тонн бахчевых, 13,8 тысячи тонн табака и 625 тонн зеленого чайного листа. По сравнению с прошлым годом производство зерна возросло на 445,5 тысячи тонн, или на 40,7 процента, картофеля – на 77,3 тысяч тонн, овощей на 131,5 тысячи тонн, фруктов и ягод – на 13,5 тысячи тонн, бахчевых – на 57,1 тысячи тонн, табака – на 58 тонн или 72,7 процента. В текущем году собрано и отправлено на перерабатывающие предприятия до 90,5 тысяч тонн хлопка. Несмотря на сокращение производства хлопка, винограда и зеленого чайного листа, объем производства продукции растениеводства по сравнению с прошлым годом возрос на 18,6 процента.

В текущем году произведено 195 тысяч тонн мяса в живом весе, 1070 тысяч тонн молока, более 550 миллионов штук яиц, около 12 тысяч тонн шерсти и более 70 тонн коконов, по сравнению с 1999 годом производство продукции животноводства возросло на 3,7 процента.

Успехи в производстве продукции растениеводства и животноводства создали возможность для увеличения совокупного продукта в сельском хозяйстве по сравнению с прошлым годом на 12,0 процента.

С целью поддержания реформ в сельском хозяйстве, оказания помощи людям, работающим в этой области, и разрешения проблем весной 1999 года были подготовлены специальный закон и указы. Освобождение производителей сельскохозяйственной продукции сроком на 5 лет от налогов, за исключением налога на зем-

лю, а также списание долгов по налогам в бюджет, продажа по льготным ценам топлива (нефтепродуктов) и другие меры являются проявлением государственной заботы в этой сфере. Реализация этих мер оказала действительное влияние на сельскохозяйственное производство. Предусмотрено продолжение этих мер и в дальнейшем. Для целенаправленной и системной работы в этой сфере утверждена государственная программа по углублению аграрных реформ и содействию развитию предпринимательства в сельском хозяйстве.

В 2000 году на развитие экономики и социальной сферы из всех источников финансирования были направлены инвестиции в объеме 4,2 триллиона манатов, произведены строительно-монтажные работы на 2,0 триллиона манатов. По сравнению с прошлым годом размер использованных инвестиций возрос на 2,3 процента, объем строительно-монтажных работ – на 2,4 процента. 51,0 процента или 2,1 триллиона манатов капитальных вложений составляют иностранные инвестиции. 3,4 триллиона манатов или 81,3 процента было израсходовано на продолжение строительства объектов производственного назначения. С начала года сданы в эксплуатацию Еникендская гидроэлектростанция, газотурбинная электроустановка мощностью 55 тысяч киловатт на Бакинской теплоэлектростанции № 1, буровая установка “Гуртулуш”, комплекс битумной установки в производственном объединении “Азернефтяг”, вторая очередь Миль-Муганского коллектора протяженностью 52,9 километра, учебный корпус Нахчыванского государственного университета, Центральная клиническая больница в городе Баку, жилье общей площадью до 302,5 тысячи квадратных метров, общеобразовательные школы на 1906 мест, больницы на 40 коек, амбулаторно-поликлиническое учреждение, позволяющее принять до 70 человек в смену и др. В текущем году были начаты реконструкция ГРЭС “Северная” и строительство автодороги Алят – Газимагомед.

Транспортными предприятиями и физическими лицами, работающими в сфере автомобильного транспорта, в течение года было перевезено 80 миллионов тонн грузов и 880 миллионов пассажиров, по сравнению с прошлым годом объем грузоперевозок возрос на 17,3 процента, а пассажирооборот – на 2,1 процента. 54,6 процента грузоперевозок, 83,5 процента пассажироперевозок были осуществлены транспортными средствами негосударственного сектора.

С начала года предприятиями связи были оказаны услуги населению, предприятиям и организациям на сумму более 700 миллиардов манатов или на 33,6 процента больше, чем в прошлом году. 61,3 процента доходов от услуг приходится на долю негосударственного сектора.

С начала года населению было продано потребительских товаров и оказано платных услуг на 12,8 триллиона манатов. Товарооборот возрос на 9,8 процента и составил более 10 триллионов манатов, а объем платных услуг возрос на 5,7 процента и составил 2,5 триллиона манатов.

В текущем году с зарубежными странами произведены торговые операции на сумму 2796 миллионов долларов или на 88,1 процента больше, чем в прошлом году. 63,3 процента товарооборота составили экспортные товары, 36,7 процента – импортные, положительное сальдо составило 680 миллионов долларов. 80,7 процента товарообмена произведено со странами дальнего зарубежья, 19,3 процента – с государствами СНГ, торговые связи со странами дальнего зарубежья возросли в 2,2 раза, со странами СНГ – на 18,0 процента.

Цены на потребительские товары и тарифы на услуги подорожали по сравнению с прошлым годом на 1,8 процента. Однако в то же время среднемесячная заработная плата возросла на 15,0 процента и составила 204,2 тысячи манатов, денежные доходы на душу населения возросли на 11,0 процента и составили 185,4 тысячи манатов.

В последние годы продолжается увеличение инвестиционных вложений, считающихся решающим условием экономического роста. Так, в 1996 году объем капиталовложений возрос на 65 процентов, в 1997 году – на 67 процентов, а в 1998 году – на 45 процентов. В росте капиталовложений решающую роль играет приток иностранного капитала в нашу страну. В 1996-2000 годах в экономику страны были направлены иностранные инвестиции в размере 5,0 миллиардов долларов США. Сейчас в Азербайджане значительно возросли иностранные инвестиции не только в нефтяной сектор, но и в другие отрасли экономики (связь, машиностроение, пищевая промышленность, услуги и др.). В результате, если в общем объеме иностранных инвестиций доля ненефтяного сектора в 1996 году составляла 33 процента, в 1997 году – 40 процентов, то в 1999 году она достигла 50 процентов. В настоящее

время в Азербайджане на душу населения приходится иностранных инвестиций на сумму около 150 долларов, что считается самым высоким показателем на пространстве СНГ.

В рамках нефтяных контрактов, заключенных Азербайджаном с иностранными компаниями, предусматривается приток в нефтяную промышленность инвестиций в объеме 60 миллиардов долларов США. С целью эффективного использования доходов от реализации нефти на социально-экономический прогресс нашей страны в настоящее время создан специальный нефтяной фонд.

В целом нефтяная стратегия Азербайджана и осуществляемые в этой сфере целенаправленные меры имеют не только важное социально-экономическое, но и большое политическое значение, а это является наглядным доказательством возрастающего авторитета Азербайджанского государства на международной арене и укрепления государственной независимости страны.

В углублении проводимых в стране реформ решающее место принадлежит процессу приватизации. В последние годы в этой сфере проведена значительная работа, уже завершена малая приватизация. Объекты торговли, общественного питания и все объекты службы быта в стране, можно сказать, сосредоточены в руках деловых людей. Начата приватизация средних и крупных промышленных предприятий.

Сейчас начался новый этап приватизации. Принятие нового закона о приватизации государственной собственности и II Государственной программы приватизации придаст новый импульс этому процессу, обеспечит его более эффективное проведение. Идут подготовительные работы по приватизации стратегических объектов, представляющих важное значение для экономики страны (металлургия, машиностроение, топливная, нефтехимическая инфраструктура и др.), а это требует индивидуального подхода к каждому объекту. Поэтому будут разработаны планы приватизации каждого объекта с учетом их места и роли в экономике страны.

Одним из важных направлений экономической политики Азербайджанского государства является развитие предпринимательства. С этой целью в стране создана соответствующая правовая база. В результате осуществления мер по приватизации и создания условий для развития предпринимательства в настоящее время доля частного сектора во внутреннем валовом продукте достигла 62 процентов, в том числе в промышленности – 43 процен-

тов, сельском хозяйстве и торговле – 98 процентов, в строительстве – 77 процентов, в грузоперевозках – 45 процентов, пассажироперевозках – 80 процентов.

Защита прав предпринимателей сегодня приобретает в стране большое значение. В связи с этим были изданы два указа, защищающих права предпринимателей, предотвращающих неуместное вмешательство в их деятельность и необоснованные проверки (от 17 июня 1996 года и 7 января 1999 года). С целью создания благоприятной атмосферы для предпринимательства в стране осуществление соответствующих мер будет продолжено.

Следует отметить, что социальная направленность проводимых реформ и меры по социальной защите населения занимают центральное место в экономической политике государства, и в этой сфере ведется целенаправленная работа. в результате осуществляемых государством в последние годы мер по увеличению заработной платы среднемесячная номинальная заработная плата работников значительно возросла. За последние пять лет (1994-1999 годы) среднемесячная заработная плата возросла в 12 раз и составила 184,4 тысячи манатов. В течение семи месяцев 2000 года этот показатель продолжал расти, и в настоящее время среднемесячная заработная плата каждого работника равна 204,2 тысячам манатов. Здесь следует учесть и такой важный момент, что рост заработной платы происходил в условиях очень низкого уровня инфляции (а в последние два года – в условиях дефляции, снижения потребительских цен). Если в первой половине 90-х годов рост инфляции в три раза превышал темпы роста денежных доходов населения, то в течение последних пяти лет, наоборот, рост денежных доходов населения более чем в 2,5 раза опережал темпы инфляции. Другими словами, покупательская способность населения возросла в 2,5 раза.

В последние годы в организациях, финансируемых из бюджета, заработная плата работников возросла в несколько раз, были определены персональные стипендии большой группе деятелей литературы, искусства и науки, а также молодым талантам. Например, с 1 августа 1999 года заработная плата рабочих и служащих, работающих на ряде предприятий и организаций, финансируемых из госбюджета, возросла в 1,8 раза, с 1 января 2000 года на 25 процентов возросла заработная плата работников образования, с 1 апреля – работающих в сфере науки, культуры и социального обеспечения.

С 1 января 2000 года минимальный предел заработной платы, не облагаемой налогом, повысился с 60 тысяч манатов до 100 тысяч манатов, что создало возможности для роста реальных доходов граждан страны.

В результате осуществления мер, направленных на улучшение пенсионного обеспечения страны, размер среднемесячной пенсии возрос более, чем в 2 раза.

В течение 2000 года пенсии и пособия неработающему населению выдавались своевременно. В настоящее время в этой области практически нет задолженности и в ближайшие дни будут полностью выплачены пенсии и пособия за декабрь. В то время как в 1999 году размер выплачиваемых населению пенсий составлял 635 миллиардов манатов, в текущем году эта сумма достигла 810 миллиардов манатов, или возросла на 16,5 процента. Пособия же по сравнению с прошлым годом увеличились на 12,7 процента.

В последнее время группа инвалидов карабахской войны и 20 января была обеспечена легковыми машинами и жильем за счет государственных средств. Для возвращения инвалидов к активной экономической жизни начал действовать Центр реабилитации инвалидов.

В целях усиления социальной защиты вынужденных переселенцев ежемесячное пособие, выплачиваемое им на питание, увеличено с 1 января 2000 года в 3,5 раза.

В целях системного решения проблем беженцев и вынужденных переселенцев в стране и усиления их социальной защиты принята Государственная программа (17 сентября 1998 года). В целях обеспечения предусмотренной данной Государственной программой мер, улучшения жилищно-бытовых условий вынужденных переселенцев, создания соответствующей социальной инфраструктуры, открытия рабочих мест в декабре 1999 года был создан фонд социального развития вынужденных переселенцев.

Улучшение социальной защиты населения является вопросом, постоянно находящимся в центре внимания государства. По мере улучшения социально-экономических возможностей страны и роста доходов бюджета будут соответственно осуществляться и такие меры.

Сегодня заложена прочная основа нового этапа в социально-экономическом развитии Азербайджана и создана надежная база для высокого экономического роста. Начало нового тысячелетия

станет поворотным этапом в углублении экономических реформ, и его основные направления будут заключаться в перестройке структуры экономики и осуществлении изменений институтов в соответствии с новыми условиями.

Вместе с тем, следует отметить, что наша республика, как и другие страны постсоветского пространства, переживает переходный период. В экономике страны имеется ряд объективных трудностей, проблем, продиктованных требованиями данного периода. Оккупация армянскими захватчиками 20 процентов нашей территории, тот факт, что более одного миллиона наших граждан, ставшие беженцами и переселенцами, вынуждены жить в тяжелых условиях, еще более осложняют ситуацию. Эти проблемы, носящие в основном объективный характер, вынуждают большую часть наших граждан жить в трудных социально-экономических условиях. Тот факт, что часть населения испытывает материальные лишения, живет в тяжелых условиях, беспокоит, тревожит всех нас. Мы должны знать, что все эти проблемы, лишения, трудности носят только временный характер. Народ должен быть уверен в том, что руководство республики осознает тяжесть положения, сложившегося в этой области, в достаточной мере использует и впредь будет использовать все имеющиеся возможности для его устранения. Наши успехи, достигнутые в последние годы в различных сферах жизни страны, дают основание с уверенностью говорить о том, что в ближайшие годы будут предприняты важные шаги на пути решения беспокоящих нас проблем, многие социально-экономические трудности, с которыми столкнулся наш народ, будут устранены, благосостояние наших граждан улучшится, и они придут к достойной их благополучной жизни.

Сегодня мы строим в Азербайджане подлинно гражданское общество. Многочисленные общественные организации, партии, различные фонды и общества, составляя структуру гражданского общества, успешно сотрудничают с государством в решении многих важных вопросов Азербайджана. Мы прилагаем много усилий для обеспечения развития демократии в Азербайджане в истинном смысле этого слова.

Азербайджанская Республика уверенно идет по пути развития демократии. В нашей стране уже сформировались институты и правовая база, необходимые для демократического развития. Свободное функционирование в республике политических партий, об-

щественных организаций различных толков, отсутствие какой-бы то ни было цензуры, свободное издание сотен органов печати, беспрепятственный выход в эфир передач частных телевизионных и радиоканалов и многих других являются конкретными наглядными примерами политического плюрализма, свободы мысли, демократии в Азербайджане. Сам факт того, что некоторые недоброжелатели, разглагольствующие об отсутствии в Азербайджане демократии, не подвергаются никакому гонению и давлению, уже является весомым аргументом в пользу того, что демократия в нашей стране существует. В то же время не следует забывать, что мы добились этого всего лишь за 9 лет, из которых несколько лет совпало с периодом господствовавших у нас политических тяжб, хаоса, произвола. Успехи, достигнутые за столь короткое время на пути демократического развития в Азербайджане, все еще вынужденном жить в условиях войны с соседней Арменией, действительно, чрезвычайно велики. Это подтверждаем не только мы, но и представители многих зарубежных стран, прошедших путь демократии на протяжении столетий.

Выборы в Милли меджлис Азербайджанской Республики, проведенные в 2000 году, также продемонстрировали это. Создание кандидатам в депутаты равноправных условий на выборах, устранение всех препятствий на пути участия в выборах политических партий, принятие всех необходимых мер для свободного, демократического, объективного волеизъявления народа наглядно свидетельствуют о том, что наша республика за короткое время уже накопила большой опыт в деле демократии.

Демократия, как предполагают некоторые, – это не хаос, не анархия, не произвол. Демократия может возникнуть, иметь широкие перспективы и развиваться в условиях господства общественно-политической стабильности, верховенства законов. Она развивается в соответствии с менталитетом каждого народа, требованиями каждого общества, каждого периода. Поэтому пусть никто не беспокоится – ни здесь, ни за пределами страны: Азербайджан идет и будет идти по пути демократии. Это составляет суть нашего стратегического курса, и мы никогда не свернем с этого пути.

Достижение полной независимости и осуществление коренных преобразований во многих сферах жизни – очень трудный и ответственный процесс. Провозглашение независимости, осуществление государственных мер в деле ее защиты и укрепления ни-

чтожно мало для завоевания подлинной независимости. Необходимо, чтобы каждый из нас, в частности молодое поколение, всем своим естеством осознали то высокое значение независимости, во имя которой мы готовы пожертвовать всем. Для осознания этого молодежь должна в первую очередь иметь высокие моральные, этические устои, понимать суть общезападных национально-духовных ценностей, гордиться культурой, литературой, искусством, наукой народа, к которому они принадлежат. Это очень важный вопрос. Сегодня образование, культура и искусство Азербайджана, служа государственной независимости Азербайджана, вовлечены в процесс воспитания подлинного гражданина. Основным источником и гарантом необратимости и нерушимости независимости Азербайджана является именно азербайджанская молодежь.

В годы независимости, по сути, еще раз анализируя наше национально-культурное наследие, историю, мы избавляемся от идеологических оков и запретов. Вместе с тем мы ознакомливаем представителей других народов с вкладом, внесенным азербайджанской культурой в сокровищницу мирового искусства. Именно в период независимости мы провели 500-летие Физули. Торжество по этому случаю, превратившись в подлинный праздник поэзии, в праздник национальной культуры, с другой стороны стали праздником азербайджанской государственности, независимости Азербайджана. Люди, прибывшие на этот юбилей из различных стран, представители ЮНЕСКО посредством поэзии Физули познакомились с нашей Родиной, донесли до всего мира правду о нас.

В 2000 году, на стыке веков и тысячелетий, Азербайджанская Республика с участием глав тюркоязычных государств, ученых-горгудоведов со всего мира отметила 1300-летие величественного дастана “Китаби-Деде Горгуд”. Этот эпос, подвергнутый гонениям, наконец, получил в независимой Азербайджанской Республике достойную его оценку.

“Китаби-Деде Горгуд” – это героический эпос, причем не об одном богатыре, не об одном храбрце, это эпос, отражающий в себе героизм целого народа. Его главная идея заключается в том, чтобы показать постоянную готовность всех героев, от мала до велика отдать свою жизнь во имя защиты родных земель. Основную суть эпоса составляет прославление героизма. Очевидна важность осознания гражданами современной Азербайджанской Рес-

публики сути этого героизма с точки зрения решения важнейших проблем, стоящих перед нашим народом на нынешнем этапе жизни страны, в том числе укрепления суверенитета и независимости республики, защиты ее территориальной целостности.

Сегодня чрезвычайно актуальны проблемы воспитания подрастающего поколения. С одной стороны, оно должно иметь крепкие национальные корни, а с другой стороны, отличаться новизной мышления и подходов. В этом аспекте актуально изучение многих нераскрытых страниц нашей истории, поиск ответов на ряд судьбоносных для нашего независимого государства вопросов. Несмотря на все трудности, нелегкие реалии жизни переходного периода, мы смогли за короткое время раскрыть очень ценные страницы нашего исторического прошлого. Наш народ, еще глубже изучая свое историческое прошлое, доставшееся ему культурное наследие, начинает испытывать чувство безграничной гордости от сопричастности к столь богатой истории. Он, несомненно, по праву гордится этим.

Для защиты нашей независимости, для того, чтобы избавиться от различных внешних давлений, провокаций, нам необходимо укреплять достигнутую нами в Азербайджане общественно-политическую стабильность. Необходимым условием для этого является единство и сплоченность наших граждан. Каждый гражданин независимо от политических взглядов и положения в обществе, не должен забывать о том, что порой против Азербайджана вынашиваются коварные планы. Для предотвращения всего этого внутри Азербайджана должны воцариться единство и солидарность. Я неоднократно призывал к этому наш народ, наших граждан. Сегодня я еще раз призываю всех – все политические партии, структуры, организации вступить именно на этот путь. Необходимо отказаться от личных амбиций. Обретенная в конце 1991 года Азербайджаном государственная независимость является историческим достижением, и мы должны защитить, сохранить ее. Мы должны передать будущим поколениям еще более окрепшее Азербайджанское государство. Поэтому главным условием является единство, солидарность народа по основным судьбоносным вопросам. По ряду других вопросов могут быть различные взгляды, но не в вопросах независимости. Поэтому я призываю наших граждан к солидарности.

Заверяю всех вас, что Азербайджанское государство, как и прежде, будет постоянно стоять на страже государственности, не-

зависимости Азербайджана, на страже национальной свободы азербайджанского народа, будет стойко защищать и беречь эту независимость. Я верю, что в XXI веке независимая Азербайджанская Республика как интенсивно развивающаяся во всех сферах жизни, процветающая страна добьется больших успехов. В нашем мире бывает немало знаменательных дней и связанных с ними многочисленных поздравлений: люди поздравляют друг друга, одни народы – другие народы, одни государства – другие. Безусловно, причины этих радушных поздравлений, искренних пожеланий различны. Однако сегодня причина радости, поздравлений всех людей и народов и государств на Земле, одна-единственная! Скоро мир вступает в Новый год! Мы начинаем отсчет времени нового, 2001 года, в нового столетия, нового тысячелетия. Вступление в новое столетие, новое тысячелетие знаменательно для нас еще и тем, что именно 31 декабря азербайджанцы всего мира празднуют свое единение, братство, солидарность.

Каждый день нашей жизни, уходящий в прошлое, принадлежит истории. Конечно, на стыке двух веков можно перечислять различные исторические факты, излагать летопись развития тысячелетий и говорить обо всем этом днями, неделями, месяцами. Желая быть кратким, могу только сказать, что путь, пройденный азербайджанским народом на протяжении двух тысячелетий нашей эры – это богатейшая история величественного героизма, негибаемой отваги и беззаветного мужества.

Говорить об исторических событиях и обретенных ценностях минувшего века одновременно и легко, и очень трудно! Легко потому, что по времени уходящее столетие нам ближе других веков. Можно сказать, что каждый год, каждый месяц, каждая неделя, каждый день этого века зафиксированы не только историками и учеными. Многие значительные события этого века состоялись на глазах у нашего поколения. Безусловно, чрезвычайно обширны и значимы заслуги этого века.

XX век в жизни азербайджанского народа оставил неизгладимые следы. По существу именно в конце этого века, в конце этого тысячелетия, конечно же, образовался совершенно новый Азербайджан. Достигнутые нами успехи налицо. Подтвердить это могут все.

Историческая судьба нашего народа сложилась так, что в течение этого последнего столетия Азербайджан сумел чрезвычайно динамично избавиться от всего устаревшего, ступить на путь об-

щественно-политического возрождения, расцвета науки, культуры, здравоохранения и образования.

Сегодня у каждого азербайджанца есть право гордиться тем, что наши отцы и деды в кратчайший срок положили конец массовой безграмотности, наша Родина превратилась в страну с высокой степенью образованности. Наш народ успешно претворил в жизнь программу просвещения. Именно в Азербайджане появились первые на Востоке театр, опера, кино и другое. Стремительно менялся архитектурный облик, древних городов и сел, сохраняя преданность сложившимся традициям. Массовое стремление к науке, образованию, культуре видоизменили как внутренний мир, так и образ жизни и внешний облик азербайджанцев, успешно интегрировав азербайджанский народ в современный развивающийся мир.

Итак, завершается столетие. На этой точке отсчета мы должны искренне признаться сами себе в том, насколько мы изменились, ушли вперед в своем развитии. В уходящем столетии азербайджанский народ вошел в семью цивилизованных народов мира. Сегодня образование, культура Азербайджана, все сферы экономической, социальной, культурной, духовной и политической жизни находятся на уровне, отвечающем уровню мировой цивилизации.

Создание демократического, независимого Азербайджанского государства является огромной экономической, политической, моральной победой нашего народа. Неиссякаемое терпение, нерушимая воля и глубокая мудрость, вытекающие из высокой нравственности нашего народа, являются самым надежным гарантом для превращения всего Кавказа в регион мира и спокойствия.

Уважаемые соотечественники!

Дорогие сестры, братья!

Мои любимые дети!

Богатейший интеллектуальный потенциал и бесценные сырьевые ресурсы Азербайджана, уникальное географическое положение на пути из Европы в Азию позволяют ему занять достойное место в мировом сообществе. Предусмотренный в рамках программы ТРАСЕКА, мост, объединяющий Европу и Азию, восстановление Великого шелкового пути открывают перед нашей страной горизонты интенсивного развития. Благодаря нашей географическому положению мы обладаем неисчерпаемыми возможностями для развития всех средств связи и обеспечения продвижения в создании глобальной информационной системы.

С точки зрения международного права мы являемся молодым государством. Сегодня все человечество, все народы и нации хорошо понимают, что культура, наука и образование, будучи самым большим духовным богатством людей, являются одним из важных факторов, обеспечивающих стабильное развитие. В период глобальных преобразований мы должны направить все свои усилия на защиту и сохранение этого огромного богатства. Только в стране с высоким интеллектуальным потенциалом может быть создано сильное гражданское общество.

Последние сто лет жизни азербайджанского народа связаны с нефтью. И действительно, нефть, а также другие богатства нашей страны сыграли значительную роль в жизни нашего народа. Этого нельзя отрицать. Однако самое большое достояние Азербайджана – это его люди-патриоты, его мудрый народ. Наш народ имеет полное право жить в XXI веке спокойно, благополучно, быть полноправным хозяином своего государства, своей земли, своих богатств!

Мы гордимся тем, что нашему поколению выпала возможность восстановить в конце XX века утраченные традиции государственности. Обогащение традиций государственности в Азербайджанской Республике и дальнейшее укрепление нашей независимости, обеспечение ее необратимости требуют от каждого из нас полной отдачи сил. Верю, что мой народ, который достойно преодолел многие испытания истории, будет в полной мере использовать все возможности во имя реализации этой высшей цели, станет гарантом сегодняшнего и завтрашнего дня независимого государства Азербайджан. С гордостью можно сказать, что мощный экономический потенциал, созданный Азербайджаном в XX веке, большая армия специалистов играют роль прочной базы, благоприятной почвы для претворения в жизнь самых сокровенных чаяний нашего народа.

Одним из главных элементов, определяющих самобытность любого народа, является его язык. Успехи, достигнутые нашим народом в этой области в XX веке, достойны всяческого одобрения. Мы гордимся тем, что азербайджанский язык, являющийся государственным языком независимой Азербайджанской Республики, на протяжении последнего века, пройдя большой путь развития, обогатил свой словарный состав, отшлифовал грамматическую структуру и занял достойное место среди мировых языков.

XX век в Азербайджане характеризуется интенсивными темпами развития науки, литературы и искусства. В завершающемся веке, продолжая традиции в этих областях, наш народ значительно обогатил их, были созданы и получили развитие новые направления, формы и жанры. Сегодня каждый азербайджанец может справедливо гордиться такими корифеями второго тысячелетия, как поэты и писатели – Мирза Алекпер Сабир, Джалил Мамедкулизаде, Наджаф бек Везиров, Мухаммед Гади, Абдулла Шаиг, Алибек Гусейнзаде, Гусейн Джавид, Ахмед Джавад, Джафар Джаббарлы, Алиага Вахид, Самед Вургун, Мамед Гусейн Шахрияр, Сулейман Рустам, Расул Рза, Мирза Ибрагимов, Мехти Гусейн, Сулейман Рагимов, композиторы – Узеир Гаджибеков, Муслим Магомаев, Кара Караев, Фикрет Амиров, Ниязи, Тофик Кулиев, Джахангир Джахангиров, Сулейман Алескеров, певцы – Джаббар Карьягдыоглу, Бюль-Бюль, Шовкет Мамедова, Хан Шушинский, Сеид Шушинский, Зульфи Адигезалов, Рашид Бейбутов, Шовкет Алекперова, мастера сцены – Аббас Мирза Шарифзаде, Мирзага Алиев, Ульви Раджаб, Марзия Давудова, Сидги Рухулла, Алескер Алекберов, Мовсун Санани, Мустафа Марданов, Окюма Курбанова, Лейла Бедирбейли, мастера кисти и резца – Азим Азимзаде, Бехруз Кенгерли, Саттар Бахлузаде, Газанфар Хальгов, Фуад Абдулламанов, Эльмира Шахтагинская, наши выдающиеся ученые – Мирасадулла Миркасимов, Юсиф Мамедалиев, Гейдар Гусейнов, Гасан Алиев, Мустафа Топчибашев, Азиз Шариф, Муртуза Нагиев, Заид Халилов, Муса Алиев, Гасан Абдуллаев, Абдулла Гараев, Джафар Хандан, Абдулазал Демирчизаде, Мамедджафар Джафаров, Зия Буниядов, Фарамаз Магсудов и другие, которые, внося большой вклад в развитие азербайджанской науки, принесли ей мировую славу. Интенсивно развивались новые для азербайджана виды искусства – опера, балет, скульптура, кинематография. Это вызывает у всех нас чувство глубокой гордости.

XX век был очень знаменательным и в жизни азербайджанской женщины. Общественно-политические процессы, произошедшие в Азербайджане в начале века, интенсивное развитие нефтяной промышленности стали мощным импульсом в деле просвещения женщин и включения их в общественную жизнь. Благодаря мерам, осуществляемым с начала 20-х годов века, были открыты широкие горизонты для всестороннего развития женщин. За короткий срок была ликвидирована неграмотность среди женщин, резко поднялся

уровень их образования. Женщины овладели профессиями педагога, врача, инженера и другими, наравне с мужчинами были достойно представлены в сфере образования, науки и культуры. Принятая в 1995 году первая Конституция независимой Азербайджанской Республики закрепила равные с мужчинами права женщин и создала правовую базу для их активного участия в процессе строительства демократического государства. Мы гордимся тем, что азербайджанская женщина, принимающая непосредственное участие в решении проблем, стоящих сегодня перед нашей страной, выступает как равноправный, активный член демократического общества.

Физическая культура и спорт в нашей стране – это области, превратившиеся в XX веке в неотъемлемую часть жизни нашего народа. Неоспорима роль спорта и физической культуры с точки зрения формирования у человека здорового образа жизни, бойцовских качеств, патриотизма, выявления и развития его интеллектуальных и физических возможностей. Мы гордимся тем, что у нас есть молодежь, которая, проявив большое мастерство в различных видах спорта, высоко подняла имя Азербайджана.

В этот важный момент истории с чувством безграничной гордости я поздравляю всех сыновей и дочерей азербайджанского народа с неповторимыми праздниками, желаю всем вам здоровья и вечного счастья!

Накануне этого нового века, нового тысячелетия поздравляю всех наших соотечественников, живущих в различных уголках мира и верящих в счастливое будущее Азербайджана, независимо от того, в каком уголке мира они живут.

Сегодня мы живем в свободном демократическом обществе, сами стоим на страже нашей священной земли, стремимся к миру и спокойствию. Трудно переоценить выдержку, храбрость нашей регулярной армии, офицеров и воинов в обеспечении независимости и территориальной целостности страны. В этот праздничный день я высоко ценю их заслуги перед Родиной и поздравляю каждого из них с праздником!

Самое большое желание всех народов планеты в новом тысячелетии – это мир и спокойствие. Люди решительно говорят “нет” разрушительным войнам, конфликтам, порождающим беженцев и вынужденных переселенцев. Все люди Земли хотят жить спокойно. Так уж сложилось, что более миллиона жителей Азербайджана оказались изгнанными от родных очагов, большин-

ство из них живет в палатках, в непригодных помещениях. Сегодня с чувством огромного волнения я вспоминаю каждого из них, разделяю их мечты о скором возвращении в свои родные края и верю, что недалек тот день, когда эти мои братья и сестры, стойко преодолевающие такие трудности, возвратятся на свои земли.

В этот праздничный день я склоняю голову перед памятью каждого нашего соотечественника, отдавшего жизнь во имя свободы наших земель, желаю их семьям терпения, выдержки и заявляю, что память о людях, пожертвовавших своей жизнью во имя родной земли, и впредь будет постоянно жить в наших сердцах!

Все дети, учащиеся и студенты – это будущее Азербайджана. Я желаю им здоровья и успехов.

Нет в мире вечных трудностей. На протяжении всей истории человечества борьба всегда завершается торжеством справедливости. Именно в силу этого предстоящий 2001 год является годом надежды, годом веры. Я искренне верю, что наш народ и в 2001 году достойно справится со стоящими перед ним задачами. Наша независимость будет укрепляться, наши земли будут освобождены, в Азербайджанской Республике воцарят мир и благоденствие.

С праздником вас!

С Новым годом!

С новым веком, с новым тысячелетием!

Да здравствует свободный, независимый, демократический Азербайджан!

Гейдар АЛИЕВ
Президент Азербайджанской Республики

г.Баку, 29 декабря 2000 года

4m

0805000000-31

ə

080-01

Çapa imzalanmış 06.11.2001. Kağızın formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 11,5. Tirajı 1000.

"Qızıl Şərq" mətbəəsi.

XII Yeni Nəşrlər Evi, 2001

99562

Ar 2001
1481